

Univerzita Karlova
Pedagogická fakulta
Katedra Psychologie

DIPLOMOVÁ PRÁCE

Citová vazba a její vliv na rizikové chování adolescentů

Attachment and Its Influence on Adolescents' Risk behaviour

Bc. Tereza Štětinová

Vedoucí práce: PhDr. Pavla Presslerová, Ph.D.

Studijní program: Psychologie

Studijní obor: Psychologie

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci na téma *Citová vazba a její vliv na rizikové chování adolescentů* vypracovala pod vedením vedoucí práce samostatně za použití v práci uvedených pramenů a literatury. Dále prohlašuji, že tato práce nebyla využita k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne 14. 7. 2020

.....
Tereza Štětinová

Poděkování

Ráda bych poděkovala především PhDr. Pavle Presslerové, Ph.D. za odborné vedení mé diplomové práce, za její vstřícnost, připomínky a cenné rady. Dále děkuji Mgr. Aleně Škaloudové, Ph.D. za pomoc se statistickým zpracováním dat. V neposlední řadě patří mé velké poděkování samotným respondentům, bez jejichž ochoty a otevřenosti by výzkum nemohl být realizován.

ABSTRAKT

Diplomová práce si klade za cíl zmapovat problematiku citové vazby a jejího vlivu na rizikové chování adolescentů. Teoretická část v úvodu poskytuje přehled zásadních mezníků vývojového období střední adolescence. Následně přibližuje koncept citové vazby a nakonec se věnuje rizikovému chování, přičemž důraz klade zejména na představení výzkumů zabývajících se užíváním návykových látek, antisociálním chováním a sexuálním rizikovým chováním v českém prostředí. Empirická část se za využití dotazníkového šetření zaměřuje na souvislost jednotlivých typů citové vazby (jistého, zaujatého, distancovaně vyhýbavého a bázně vyhýbavého) a rizikového chování. Věnuje se také prevalenci výše zmíněných forem rizikového chování a jejich vzájemnému vztahu.

Z šetření zaměřeného na zjišťování prevalence rizikového chování vyplynulo, že se respondenti výzkumu oproti účastníkům jiných studií častěji angažují v rizikovém chování. Potvrdilo se také, že jednotlivé formy rizikového chování bývají úzce provázány, a může být tedy přínosné na ně nahlížet jako na jednotný syndrom (SRCH-D). Co se týče hlavního výzkumného cíle diplomové práce, bylo prokázáno, že vznikem rizikového chování jsou nejvíce ohroženi adolescenti se zaujatým typem citové vazby. Daní jedinci ve vyšší míře užívají návykové látky, dopouštějí se problémového chování a udávají vyšší počet sexuálních partnerů.

KLÍČOVÁ SLOVA

Citová vazba, rizikové chování, syndrom rizikového chování v dospívání, užívání návykových látek, antisociální chování, sexuální rizikové chování, střední adolescence.

ABSTRACT

This thesis aims to explore a topic of attachment and its influence on adolescents' risk behaviour. First, the theoretical part provides an overview of important milestones of the developmental period of middle adolescence. Afterwards, it introduces the concept of attachment and finally, it deals with risk behaviour with great emphasis on researches addressing the substance abuse, antisocial behaviour and sexual risk behaviour in the Czech Republic. The practical part focuses on correlation between attachment styles (secure, preoccupied, dismissive avoidant and fearful avoidant) and risk behaviour using a questionnaire survey. In addition, it deals with the prevalence of above-mentioned types of risk behaviour and their relationship.

Survey dealing with the prevalence of risk behaviour showed that respondents of this research were more likely to engage in risk behaviour in comparison to participants of other studies. It was also confirmed that there was a close association between different types of risk behaviour, so it could be beneficial to perceive them as a unitary syndrome. As far as the main aim of this thesis is concerned, adolescents with the preoccupied attachment style were proved to be at highest risk of development of risk behaviour. These individuals were more likely to use drugs, engage in problem behaviour and they also reported the higher number of sexual partners.

KEYWORDS

Attachment, risk behaviour, risk behaviour syndrome in adolescence, substance abuse, antisocial behaviour, sexual risk behaviour, middle adolescence.

Obsah

1	Úvod	7
2	Teoretická část	8
2.1	Adolescence	8
2.1.1	Období střední adolescence	10
2.2	Citová vazba	15
2.2.1	Teorie citové vazby pohledem J. Bowlbyho	15
2.2.2	Citová vazba v dospívání a dospělosti.....	22
2.2.3	Typy citové vazby	26
2.3	Rizikové chování	35
2.3.1	Vymezení a vybrané výzkumy v českém prostředí	35
2.3.2	Souvislost rizikového chování a citové vazby.....	43
3	Empirická část	45
3.1	Cíl výzkumu	45
3.1.1	Výzkumné otázky a hypotézy.....	45
3.2	Výzkumný soubor	52
3.3	Realizace výzkumu.....	53
3.4	Použité metody	54
3.4.1	ECR (Experiences in Close Relationships)	54
3.4.2	SAHA (The Social and Health Assessment)	56
3.5	Způsob zpracování dat.....	58
3.6	Výsledky.....	59
3.6.1	Deskriptivní statistika a frekvenční analýza	59
3.6.2	Souvislost citové vazby a rizikového chování.....	75
4	Diskuze	80

4.1 Silné a slabé stránky výzkumu	85
5 Závěr.....	86
6 Seznam použitých informačních zdrojů	88
7 Seznam příloh.....	98

1 Úvod

Citová vazba bývá považována za koncept, který má zásadní vliv na mnoho oblastí našeho života. Stabilní a uspokojivý vztah s mateřskou postavou je jedním z klíčových faktorů zdravého osobnostního vývoje a určuje, jak se později budeme vztahovat k sobě samým i okolnímu světu. Ve své diplomové práci jsem se rozhodla problematiku citové vazby propojit s rizikovým chováním. Na možnou souvislost obou konceptů jsem opakovaně narážela již při studiu literatury k bakalářské práci (Štětinová, 2018) a motivoval mě také osobní zájem. V minulosti jsem se zúčastnila několika stáží a zahraničních projektů, které provázelo společné téma delikvence, nyní působím v organizaci poskytující služby uživatelům návykových látek a rizikovému chování bych se ráda věnovala i v rámci své budoucí praxe. Ke vzniku a rozvoji rizikového chování dochází nejčastěji v období adolescence, která se pojí s množstvím výrazných fyzických, kognitivních, emočních a sociálních změn. Je nesporné, že rizikové aktivity představují v životě dospívajících určité nebezpečí. Zároveň na ně však lze nahlížet i z hlediska jejich adaptivních funkcí, neboť daným jedincům často pomáhají zvládat náročné vývojové úkoly. Hrají například důležitou roli v navazování vztahů s vrstevníky či zvládnání nepříjemných emocí. Natterson-Horowitz a Bowers (2012, s. 279) dokonce uvádějí: „*Je možné, že jediná věc, která je v adolescenci nebezpečnější než riskovat, je neriskovat.*“ Ochtu podstoupit riziko vnímají u člověka i všech příslušníků živočišné říše jako základ procesu „opouštění hnízda“, který je nezbytnou podmínkou zachování druhu.

V teoretické části diplomové práce poskytnu základní přehled problematiky citové vazby, rizikového chování a také vývojového období střední adolescence. V empirické části poté zmíněné koncepty propojuji. Mým hlavním výzkumným cílem je za pomoci kvantitativních metod v podobě dotazníkového šetření ověřit souvislost citové vazby a užívání návykových látek, antisociálního chování a sexuálního rizikového chování adolescentů. Téma uchopuji komplexně, a zabývám se tak specifiky jednotlivých typů citové vazby (jistého, zaujatého, bázlivě vyhýbavého a distancovaně vyhýbavého) a také prevalencí i vzájemným vztahem zmíněných forem rizikového chování.

2 Teoretická část

2.1 Adolescence

Kořeny termínu *adolescence* (z latinského „adolescere“ neboli „dospívat“ či „růst“) sahají zhruba do 15. století. Jako samostatné období však byla adolescence vymezována mnohem dříve – dokonce již ve Starém Řecku rozlišoval Aristoteles sedmiletou periodu „mladého mužství“ (young manhood), která předchází úplné dospělosti (Lerner & Steinberg, 2009).

V současné době je adolescence pojímána jako období výrazných změn spadající do druhého desetiletí života. Na konkrétním věkovém ohraničení se však jednotliví autoři zcela neshodují. Pro ilustraci lze uvést Langmeiera a Krejčířovou (2006), kteří vydělují samostatné období pubescence, a adolescenci tak situují až mezi 15. a 22. rok života, nebo třeba Thorovou (2015) či Macka (2003), již kopírují zahraniční trendy a adolescenci chápou jako celé období mezi dětstvím a dospělostí. Důvodem obtíží týkajících se jednotného vymezení prezentované životní etapy je především velká interindividuální a také intraindividuální variabilita. Nejen že se dospívající v dosažené vývojové úrovni velmi liší mezi sebou navzájem – Langmeier a Krejčířová (2006) v tomto kontextu například uvádějí věkové rozmezí 8-17 let, v němž se u dívek může objevit menarché (nástup menstruačního cyklu) a stále je to ještě vnímáno jako součást normálního vývoje – ale zároveň můžeme nezdědka zaznamenat také diskrepance mezi dílčími oblastmi vývoje v rámci jednotlivců, například vyspělý vzhled avšak současnou vysokou závislost na rodičích či myšlení charakteristické setrváváním u konkrétních operací.

Ve své diplomové práci budu využívat periodizaci Macka (2003), který bere zmíněnou variabilitu v úvahu, a proto adolescenci vymezuje jako široké, deset let trvající období, ale zároveň ho vnitřně člení na tři fáze, aby tak zdůraznil výrazné změny, k nimž v rámci něj dochází:

- časná adolescence (10-13 let)
- střední adolescence (14-16 let)
- pozdní adolescence (17-20 let)

Zásadní mezníky jednotlivých fází shrnuji do tabulky č. 1, v následujících odstavcích se však vzhledem k zaměření empirické části práce budu detailněji věnovat pouze období střední adolescence.

Tabulka č. 1 – Zásadní mezníky jednotlivých fází vývojového období adolescence

Vývojové změny	Časná adolescence	Střední adolescence	Pozdní adolescence
Fyzické	Výrazné změny zevnějšku (růstový spurt, změna proporcí postavy, vývoj sekundárních pohlavních znaků), počátek pohlavního dozrávání (Kabíček, 2014).	Pokračuje zvýšené tempo růstu a celkový fyzický vývoj (Kabíček, tamtéž).	Fyzické změny již nebývají tak výrazné (Kabíček, tamtéž).
Kognitivní	Vývoj prefrontálního kortexu, přechod k formálním operacím, adolescentní egocentrismus (zdůrazňování vlastních myšlenek a názorů) (Curtis, 2015).	Pokračuje vývoj prefrontálního kortexu a rozvíjí se schopnost formálních operací, myšlení se stává flexibilnější, komplexnější, systematictější (Thorová, 2015).	Vývoj prefrontálního kortexu pokračuje zhruba do 25 let, myšlení je méně egocentrické, rozvíjí se schopnost pracovat s koncepty jako například spravedlnost či patriotismus (Sobotková a kol., 2014).
Emoční	Emoční nestabilita, přecitlivělost, impulzivita, „období druhého vzdoru“ (Thorová, 2015).	Rostoucí schopnost emoční regulace, přibývá vyšších citů (Macek, 2003).	Rostoucí emoční stabilita a zralejší strategie regulace emocí (Curtis, 2015).
Sociální	Vztahy k vrstevníkům se nacházejí v izosexuální fázi (přátelství s jedinci stejného pohlaví), ale již se zvyšuje zájem o druhé pohlaví, častěji se objevují konflikty s rodiči	Heterosexuální polygamní fáze, první intimní zkušenosti s druhým pohlavím, transformování vztahu s rodiči (Langmeier & Krejčířová, tamtéž).	Navazování déletrvajících, stabilnějších vztahů s vysokou mírou intimity, klesá konfliktnost ve vztahu s rodiči (Kabíček, 2014).

	(Langmeier & Krejčířová, 2006).		
Identita	Stav rozptýlené identity (absence aktivního hledání a závazků, typická je povrchnost a proměnlivost názorů)/stav uzavřené identity (pasivní přejímání názorů) (Marcia, 1966).	Stav moratoria (aktivní hledání ale absence, případně vágnost závazků) (Marcia, tamtéž).	Stav dosažené identity (stabilní identita, k níž jedinec dospěl aktivním hledáním, charakterizována závazky, za něž adolescent přijímá odpovědnost) (Marcia, tamtéž).

2.1.1 Období střední adolescence

Fyzické změny

Ve střední adolescenci pokračují výrazné morfologické změny, započaté v předchozím období. Zejména se jedná o zvýšené tempo růstu a vývoj primárních a sekundárních pohlavních znaků. Růstový spurt začíná u dívek obvykle kolem 10. až 12. roku života a kulminuje v období menarché, kdy dívky vyrostou zhruba o 11 centimetrů za rok. Růst bývá u dívek zcela ukončen přibližně v 17 až 19 letech. U chlapců je růstové tempo vyšší, činí až 12 centimetrů za rok. Chlapecký růstový spurt začíná mezi 12. a 14. rokem a svého vrcholu dosahuje v 15 letech. Celkový růst bývá poté ukončen průměrně o dva roky později než u dívek (APA, 2002; Kabíček, 2014). Růstový spurt je doprovázen nárůstem hmotnosti, který u dívek kulminuje zhruba v 12,5 letech a činí 8,3 kg/rok, u chlapců se jedná o věk 14 let a nárůst hmotnosti o 9 kg/rok (Lerner & Steinberg, 2009). Nápadně se mění také proporce postavy, a rozdíly mezi pohlavími se tak stávají zřetelnější. Dívky mají oproti chlapcům vyšší procento tělesného tuku, který se v dospívání začíná ukládat v oblasti břicha, pánve a stehen (Thorová, 2015), u chlapců dochází zejména ke zvyšování objemu kosterního svalstva (Kabíček, 2014).

Vývoj primárních a sekundárních pohlavních znaků je dán hormonálními změnami, na nichž se podílejí zejména pohlavní hormony estrogen (u dívek) a testosteron (u chlapců). U dívek bývá jako začátek dospívání označován vývoj prsů (cca 10,5 let), u chlapců zvětšení objemu varlat (mezi 11. a 12. rokem). Bazální pohlavní zralosti dívky dosahují průměrně

kolem 13 let (menarché), chlapci o rok později (první ejakulace) (Thorová, 2015). U obou pohlaví dochází k růstu ochlupení, u chlapců poté k mutaci hlasu (14 let) a růstu vousů (15-17 let). Častá bývá u dívek i chlapců také zvýšená aktivita mazových žláz a s tím spojený vznik akné.

Tabulka č. 2 – Shrnutí fyzických vývojových změn adolescentů

	Dívky	Chlapci
Začátek puberty	Vývoj prsů (telarché): 10,5 let	Zvětšení objemu varlat (gonadarché): 11-12 let
Bazální pohlavní zralost	Nástup menstruačního cyklu (menarché): 13 let	První ejakulace: 14 let
Kulminace růstového spurtu	13 let (11 cm/rok)	15 let (12 cm/rok)
Kulminace růstu hmotnosti	12,5 let (8,3 kg/rok)	14 let (9 kg/rok)

Výzkumy ukazují, že fyzické změny v dospívání a jejich načasování může mít vliv na řadu důležitých oblastí života jedinců. Graber s kolegy (1997) se například zabývali souvislostí začátku puberty a psychopatologie. Zjistili, že subjektivně vnímaný pozdní začátek puberty (v porovnání s vrstevníky) se pojí s nižším sebevědomím dospívajících, častějšími konflikty s rodiči a u chlapců také se školními problémy. Některé další studie poté prokázaly souvislost předčasného začátku puberty a vyššího výskytu rizikového chování, zejména delikvence (Graber a kol., 2004) a rizikového sexuálního chování (Nigriff a kol., 1998).

Kognitivní změny

Období střední adolescence je spjato s výraznými proměnami struktury a fungování mozku. Pokračuje vývoj jednotlivých mozkových oblastí, dochází k jejich specializaci a integraci.

Dle D. J. Siegela (2016) je raná a střední adolescence charakteristická zejména vyšší aktivitou dopaminergních neuronálních obvodů, které hrají významnou roli v systému odměn, zodpovídajícího za vytváření příjemných a libých pocitů. Zvýšené vylučování dopaminu se pojí se silnější touhou po odměně, a může tak vysvětlovat tendence dospívajících k vyhledávání intenzivních a stimulujících zážitků. Siegel konkrétně dává

tento fakt do souvislosti se třemi důležitými charakteristikami adolescentů. Zvýšená touha po odměně může vést k (1) vyššímu riziku vzniku závislosti, neboť při užívání návykových látek dochází k umělému navozování pozitivních pocitů, k (2) impulzivité a (3) hyperracionalitě. Hyperracionalita se vyznačuje myšlením, v rámci kterého se dospívající nadměrně zaměřují na některá konkrétní fakta, avšak opomíjejí širší souvislosti dané situace. V kontextu rizikového chování se dle Siegela může hyperracionalita projevat tak, že si dospívající sice uvědomují rizika spojená s podobným typem aktivit, vyšší význam nicméně přisuzují ziskům, které z nich mohou plynout.

Zásadní je také pokračující vývoj prefrontálního kortexu, oblasti řídící exekutivní funkce (Lerner & Steinberg, 2009), v jehož důsledku nastávají v adolescenci výrazné změny myšlení, rozhodování, plánování a účelného jednání. Adolescenti jsou již schopni abstraktního, hypoteticko-deduktivního myšlení, a dle J. Piageta (Inhelder & Piaget, 1958) se tak nacházejí ve stádiu formálních operací. Dokážou zvažovat různé alternativy, brát v potaz více hledisek, jejich uvažování se stává komplexnějším a systematictější (Thorová, 2015). Zmíněné kognitivní změny se promítají i do vztahu s druhými lidmi. Dospívající odmítají pasivně přijímat názory okolí, dokážou lépe argumentovat a mohou být k druhým nadměrně kritičtí (Thorová, tamtéž). V neposlední řadě se v adolescenci prohlubuje také schopnost introspekce, dospívající se nyní více zaobírají svými vnitřními stavy, ujasňují si postoje a životní cíle.

Emoční změny

Ve střední adolescenci již začíná odeznívat emoční nestálost, typická pro období puberty. Důvodem je postupná stabilizace hormonů a také rostoucí schopnost adolescentů regulovat své emoční prožitky (Macek, 2003; Seiffge-Krenke a kol., 2009). Ačkoliv celkově převažuje pozitivní afektivita, některé výzkumy dokládají, že počínaje ranou adolescencí dochází ke zhoršování průměrného emočního rozpoložení jedinců. Tento trend je výrazný zejména při přechodu do střední adolescence, kdy dospívající udávají nejnižší úroveň pozitivních afektů a naopak nejvyšší úroveň afektů negativních (Larson a kol., 2002). V souladu s daným zjištěním prokázali Seiffge-Kranke s kolegy (2009), že jedinci v rané a střední adolescenci prožívají více stresu. Za nejvíce stresující poté považují situace, které souvisejí s jejich rodiči – hovoří především o obtížích ve vzájemné komunikaci a konfliktech

vznikajících v důsledku snah dospívajících o autonomii. Střední adolescence je zároveň obdobím přechodu na střední školu, což s sebou může přinášet množství náročných výzev, jako je například výběr budoucího směřování, zvyšující se náročnost školního učiva, přijetí novým kolektivem apod. V souvislosti s konstituováním identity a rozvíjející schopností introspekce se často zvyšuje osobní nejistota a křehkost dospívajících, a vývojové úkoly tak pro ně mohou znamenat o to větší zátěž. Bergmann a Scott (2001) se v tomto kontextu zaměřili také na rozdíly mezi pohlavími. Zjistili, že dívky v porovnání s chlapci vykazují v období dospívání nižší well-being (osobní pohodu), mají menší důvěru ve své schopnosti a udávají častější výskyt obav.

Střední adolescence je dále charakteristická rozvojem kompetencí důležitých pro vztahy s druhými, jako je schopnost empatie a soucitu (Thorová, 2015), a přibývá také vyšších citů, například citů mravních či estetických (Macek, 2003).

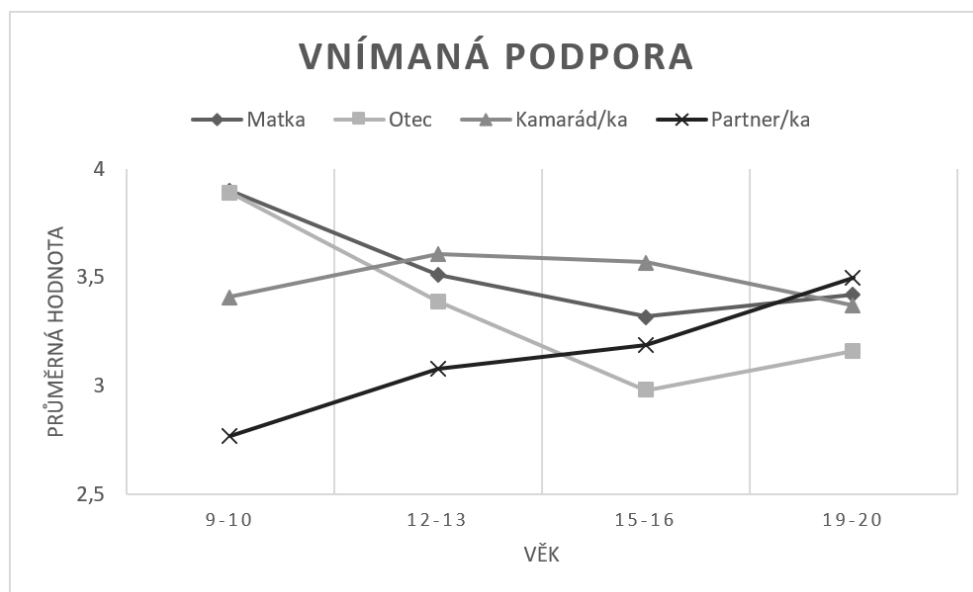
Sociální změny a vztah dospívajících k sobě samým

V adolescenci vystupují do popředí zejména výrazné proměny rodinných vztahů. Důležitým vývojovým úkolem dospívajících se stává osamostatnění od rodičů, což může ústít v časté konflikty. Výzkumy však ukazují, že na přelomu střední a pozdní adolescence se vzájemné vztahy začínají stabilizovat, konfliktnost klesá a opětovně narůstá percipovaná blízkost a podpora (Goede a kol., 2007). O vztazích dospívajících s jejich rodiči více pojednává kapitola 2.2.2.

Dospívající nyní navazují hlubší, diferenciovanější vztahy s vrstevníky. Vrstevnická skupina zastává v adolescenci důležitou roli – je zdrojem opory a porozumění, umožňuje osvojování sociálních kompetencí a má velký význam v procesu utváření identity. Přátelské vztahy bývají ve střední adolescenci oproti předchozím obdobím charakterizovány vyšší stabilitou a nízkou mírou konfliktů (Berndt & Hoyle, 1985; Furman & Buhrmester, 1992). Za zásadní aspekty „dobrého přátelství“ adolescenti dále považují vzájemnou náklonnost, vysokou úroveň intimity a společné aktivity a zájmy (Berndt, 1992). V tomto věku zároveň dospívající získávají své první romantické zkušenosti. Vztahy s opačným pohlavím však ještě nemívají dlouhodobější charakter, jedná se spíše o experimentování vedené zvědavostí. Langmeier a Krejčířová (2006) konkrétně hovoří o tzv. *heterosexuální polygamní fázi*. Ke

vzniku partnerských vztahů definovaných závazkem a vyšší stálostí dochází až na konci adolescence.

Vývoj vztahů v období adolescence mapuje například výzkum Furmana a Buhrmester (1992). Jeho výsledky shrnuje v následujícím grafu, který nám může sloužit jako ilustrace vztahových proměn, jimiž je adolescence typická.



Graf č. 1 – Vývoj vztahů z hlediska vnímané podpory (Furman & Buhrmester, 1992).

Vývojovým úkolem dospívajících je také vytvoření stabilní identity. Dle Americké psychologické asociace (2002) se identita skládá ze dvou konceptů, *sebepojetí* (self-concept) a *sebehodnocení* (self-esteem). Sebepojetí je tvořeno souborem představ, které si jedinec vytváří sám o sobě (o svém vzhledu, svých rolích, životních cílech, zájmech apod.), sebehodnocení poté odkazuje k pocitům vztahujícím se k sebepojetí. S přihlédnutím ke klasifikaci stavů identity dle J. Marcie (1966) bychom střední adolescenci mohli vnímat jako období tzv. *moratoria*, které je charakteristické aktivním hledáním a objevováním, aniž by docházelo k přijetí závazků. Proces utváření vztahu k vlastnímu já se tak často projevuje experimentováním adolescentů v různých oblastech jejich života – ve stylu oblékání, zájmech, ve výběru referenční skupiny. S přibývajícím věkem se však identita stává stabilnější. Macek (2003) tento fakt dává do souvislosti s rozvíjejícími kognitivními schopnostmi, které například umožňují vytvoření komplexnějšího sebehodnocení, méně závislého na konkrétních oblastech. Sebehodnocení má výrazný vliv na kvalitu života

adolescentů. Výzkumy potvrzují, že se nízké sebehodnocení pojí s vyšším rizikem vzniku psychických i fyzických onemocnění, s nižší spokojeností ve vztazích i v práci (Orth a kol., 2012) a také častějším výskytem delikventního chování (Trzesniewski a kol., 2006).

2.2 Citová vazba

2.2.1 Teorie citové vazby pohledem J. Bowlbyho

V následující kapitole je mým cílem představit teorii citové vazby, a to za pomoci klíčových děl a životních mezníků jejího autora, J. Bowlbyho. Nesnažím se o detailní rozbor jednotlivých publikací ani sepsání vyčerpávající biografie. Důležité momenty Bowlbyho života využívám především jako pilíře, o něž se ve snaze o porozumění dané teorii můžeme opřít. Čerpám přímo z monografií J. Bowlbyho, ale také například článku psycholožky Inge Bretherton (1992) či Richarda Bowlbyho, Bowlbyho syna (2004).

2.2.1.1 Počátky teorie citové vazby

„Velmi zajímavé, pane Bowlby, ale jakou to má spojitost s psychoanalýzou?“¹

John Bowlby se dle svého syna nikdy netajil tím, že na počátku jeho zájmu o rané vztahy mezi matkou a dítětem stála vlastní traumatická zkušenost, kdy ve 4 letech ztratil primární vztahovou osobu² v podobě chůvy. O sedmnáct let později působil jako vychovatel na škole pro problémové žáky. Zaznamenal, že velké procento z místních dětí pochází z dysfunkčních rodin a v útlém věku si prošlo podobným zážitkem jako on sám. Tyto okolnosti velmi pravděpodobně ovlivnily Bowlbyho další směřování – podnítily jeho zájem o deprivaci v dětství, na základě čehož se následně rozhodl pro dráhu dětského psychiatra a studium psychoanalýzy pod vedením Joan Riviere a Melanie Klein, které ho zasvětily do teorie objektních vztahů. Ačkoliv si Bowlby obou psychoanalytiček velmi vážil, nebál se vyjádřit nesouhlas s některými jejich myšlenkami. Nesdílel například názor M. Klein, že emoční problémy dětí vyvěrají z nevědomých agresivních fantazií, namířených vůči

¹ Otázka, kterou J. Bowlbymu dle jeho syna (Bowlby, 2004, s. 19) položil některý člen Britské psychoanalytické společnosti poté, co Bowlby na jedné z konferencí poprvé představil základy své teorie citové vazby.

² Primární vztahovou osobou, případně mateřskou postavou je myšlena osoba, která dítěti poskytuje mateřskou péči. V textu budu pro zjednodušení v této souvislosti nejčastěji hovořit o matce, jak však vidíme na příkladu J. Bowlbyho, může se jí stát i kdokoliv jiný.

rodičům a doprovázených pocity viny a zoufalství. Sám ve vztahu k pozdějším poruchám zdůrazňoval význam reálných prožitků.

Bowlbyho první empirická studie nese název *Forty-Four Juvenile Thieves: Their Character and Home-Life* (Čtyřicet čtyři mladistvých zlodějů, jejich charakter a rodinný život, 1944). Věnoval se v ní rozboru případů 44 mladistvých zlodějů, které dle charakterových rysů rozdělil do následujících skupin:

Tabulka č. 3 – Typy charakteru mladistvých zlodějů (Bowlby, 1944, s. 22)

Typ charakteru	Popis	Počet dětí
„Normální“ („Normal“)	Děti, které se zdají být „normální“ a stabilní	2
Depresivní (Depressed)	Děti nestabilní a vykazující depresivní symptomy	9
Cirkulární (Circular)	Nestabilní děti, u nichž lze zaznamenat střídání deprese a nadměrné aktivity	2
Hyperthymický (Hyperthymic)	Děti konstantě vykazující nadměrnou aktivitu	13
Necitlivý (Affectionless)	Děti, pro něž je typický nedostatek citů, studu nebo smyslu pro odpovědnost	14
Schizoidní (Schizoid)	Děti se schizoidními nebo schizofrenními symptomy	4

J. Bowlby se nejvíce zaměřil právě na nejpočetnější skupinu, tedy děti s tzv. necitlivým typem charakteru. Zjistil, že společnými charakteristikami těchto jedinců bývají chybějící emocionální vazby k druhým lidem, absence schopnosti zakoušet vinu, velmi nezodpovědné chování a také – což je pro jeho teorii zásadní – prožitek déletrvající separace od matky během prvních pěti let života.

V roce 1950 Bowlby vyhověl žádosti WHO (World Health Organization neboli Světové zdravotnické organizace) a sepsal zprávu pojednávající o psychickém zdraví dětí, jež v důsledku druhé světové války ztratily domov. Text vyšel o rok později pod názvem *Maternal Care and Mental Health* (Mateřská péče a duševní zdraví, 1951) a Bowlby v něm formuloval myšlenku, že „pro duševní zdraví je nezbytné, aby dítě mělo možnost prožít

vřelý, intimní a nepřerušovaný vztah s matkou (nebo její trvalou náhradou), ve kterém oba nacházejí uspokojení a radost.“ (Bowlby, 1951, s. 11). Vznik duševních poruch mohou dle jeho názoru zapříčinit následující okolnosti:

- chybějící příležitost navázat výlučný vztah k mateřské postavě během prvních tří let života
- deprivace – trvající nejméně 3 měsíce, pravděpodobně 6 měsíců – v období prvních třech až čtyřech letech života
- změna mateřské figury v tomtéž období

Zpráva podnítila zájem o mateřskou deprivaci a vedla ke vzniku řady dalších studií a výzkumů na dané téma. John Bowlby (2010, s. 10) však přiznával, že jeho práce jen velmi málo pojednává o mechanismu vzniku psychických poruch – „*Jak na to přijde, že ta či ona událost, všeobecně zahrnutá pod obecnou hlavičku mateřské deprivace, vyvolá tu či onu formu psychické poruchy? Jaké procesy zde fungují? Proč by se věci měly dít právě takto? Jaké další proměnné ovlivňují výsledek a jakým způsobem? O všech těchto otázkách má práce mlčí, nebo téměř mlčí. Důvodem tohoto mlčení byla nevědomost – má vlastní i druhých...*“ Touha zmíněným procesům hlouběji porozumět vedla Bowlbyho k zapojení do systematického výzkumu, v rámci kterého se s kolegou Jamesem Robertsonem věnovali pozorování dětských reakcí na déletrvající odloučení od matek při pobytu v nemocnici nebo jeslích. Společně zjistili, že děti na separaci reagují obdobně – nejprve protestem, poté zoufalstvím a nakonec citovým odcizením, jehož doba trvání a intenzita se odvíjí od délky odloučení. Obvykle následuje fáze ambivalentního chování, charakteristická vzpurností a odmítáním matky na jedné straně a intenzivním vyžadováním její přítomnosti na straně druhé. Bowlby (2012) z empirických pozorování a studia literárních pramenů vyvodil dva hlavní závěry:

- dětské reakce na odloučení, tvořené fází protestu, zoufalství a citového odcizení, jsou způsobeny kombinací faktorů, mezi něž se řadí (1) přítomnost neznámých lidí, (2) neznámých událostí a (3) absence mateřské postavy
- déletrvající absence mateřské postavy vede ke smutku, hněvu a úzkosti i za nepřítomnosti ostatních výše zmiňovaných faktorů, a tedy ji můžeme považovat za proměnnou, která je klíčová

Bowlby (2013) poukazoval, že se popsané projevy a reakce vyskytují také u dospělých jedinců, kteří v důsledku raného odloučení od mateřské postavy trpí různými formami duševních poruch. Například pro osoby s neurotickými rysy jsou typické vysoké nároky na dostupnost nejbližších, a reakce hněvem a úzkostí v případě, že jejich požadavky nejsou naplněny. Naopak u jedinců s disociální poruchou osobnosti (Bowlby užíval termínu „*citově chladná a psychopatická osobnost*“) můžeme zaznamenat opačný pól – emoční chlad, odstup, narušenou schopnost navazovat a udržet hluboké mezilidské vztahy. Pokud chceme duševním poruchám porozumět, neměli bychom se tedy dle Bowlbyho po vzoru klasické psychoanalýzy spoléhat pouze na metodu historické rekonstrukce (při níž postupujeme retrospektivně – získáváme data o dětství od věkově starších subjektů), ale je nezbytné se zaměřit také na přímé pozorování dětí, jejichž chování v matčině přítomnosti a při následném odloučení nám může přinést důležité informace o vývoji osobnosti.

Na počátku 50. let se J. Bowlby seznámil s pracemi etologa Konrada Lorenze. Zaujal ho zejména pojem imprintingu, kterým se inspiroval při koncipování své teorie. Imprinting (neboli vtištění) lze v širším pojetí chápat jako procesy, které jsou vázané na specifické, časově omezené období a umožňují jedinci vytvořit si velmi úzký vztah ke konkrétnímu objektu. Nejčastěji se preferovanou postavou stává matka, Lorenz však v rámci svých výzkumů zaměřených na mláďata ptáků zjistil, že pokud je nejbližším pohybujícím se objektem například člověk nebo dokonce jen neživá atrapa matky, vytvoří si nově narozené mládě vazbu k nim. Další významnou osobou se pro Bowlbyho teorii stal americký psycholog Harryho Harlow, který na řadě experimentů s makaky rhesus ukázal, že pokud mají mláďata na výběr, preferují v případě odnětí biologické matky objekt příjemný na dotek (atrapa matky potažená měkkou látkou) před objektem poskytujícím potravu (drátěný válec, k němuž je připevněná láhev s mlékem). Bowlby (2010) na podkladě těchto poznatků zamítl v té době nejvíce přijímanou *teorii sekundárního pudu*, jež tvrdí, že se dítě připoutává k matce, protože ji vnímá jako zdroj uspokojení svých fyziologických potřeb (zejména potřeby potravy a tepla). Název dané teorie tedy odkazuje ke skutečnosti, že uspokojení potřeb je považováno za primární, zatímco vytvoření citové vazby za sekundární nebo odvozené. Dle Bowlbyho (2010) je však blízkost k matce cílem sama o sobě.

V ucelené podobě Bowlby své myšlenky představil ve třech následujících svazcích: *The Nature of the Child's Tie to His Mother* (Povaha připoutání dítěte k matce, 1958), *Separation Anxiety* (Separační úzkost, 1959) a *Grief and Mourning in Infancy and Early Childhood* (Žal a smutek v kojeneckví a raném dětství, 1960). Po jejich publikování se však setkal s velkým nepřijetím – kritici se nemohli přenést přes to, že svou teorií opustil pole psychoanalytické pudové nauky a žádali dokonce jeho vyloučení z Britské psychoanalytické společnosti. Jako jedna z mála se ho zastala Anna Freud, když napsala: „*Bowlby je příliš cenná osoba, než aby o něj psychoanalýza přišla.*“ (Bretherton, 1992, s. 10).

V současné době je již Bowlbyho teorie plně přijímána a na citovou vazbu bývá nahlíženo jako na klíčový faktor zdravého osobnostního vývoje jedince. Bowlbyho myšlenky rozpracovala řada dalších autorů, namátkou třeba M. Ainsworth, která rozlišila jednotlivé typy citové vazby v dětství, M. Main, jež se zasloužila o vytvoření metody AAI³, zjišťující typy vazeb u dospělých osob, v České republice lze jmenovat například L. Langmeiera a Z. Matějčka nebo ze současných autorů L. Lacinovou.

2.2.1.2 Citová vazba a klíčové pojmy

J. Bowlby (2010) v rámci své teorie pracuje s pojmem *vazebného chování* (attachment behaviour). Definuje ho jako typ geneticky ukotveného chování, jehož podstatou je dosažení a udržení blízkosti ke konkrétní preferované osobě. Vazebné chování je zprostředkované *behaviorálními systémy*, které se během vývoje postupně stávají *korigovanými k cíli*. Pracují na principu zpětné vazby – neustále vyhodnocují, zda panuje soulad mezi stanoveným cílem (tedy původní instrukcí) a aktuálním výkonem, a v případě rozdílů vydávají pokyn k modifikaci chování. Systémy zodpovědné za vazebné chování nezůstávají aktivní po celou dobu. Ke slovu se dostávají například v situacích, kdy se dítě nachází v neznámém prostředí, má strach, je unavené či nemocné, cítí bolest nebo pokud se ocitne mimo dosah preferované osoby. Tehdy se může dožadovat její přítomnosti například pláčem, následováním nebo dokonce až zoufalým voláním a křikem – forma a intenzita vazebného chování se liší v závislosti na konkrétních podmínkách. Pokud je aktivace

³ AAI neboli Adult Attachment Interview je metoda zkoumání citové vazby u dospělých jedinců, vytvořená M. Main s kolegy v roce 1985. Jedná se o strukturovaný rozhovor vztahující se ke zkušenostem s primárními vztahovými osobami (rodiči). Zaznamenávají se verbální, neverbální i paraverbální projevy zkoumaného jedince.

behaviorálních systémů velmi vysoká, upokojí se dítě až fyzickým kontaktem s danou osobou (např. hlazením či objetím), v jiných případech může stačit pouhé vědomí její přítomnosti, kterou si dítě ověří na dálku, prostřednictvím zraku nebo sluchu. Bowlby (2010) přisuzuje vazebnému chování zásadní roli, tvrdí, že jeho hlavní funkcí je ochrana před nebezpečím, a že tedy přispívá k přežití jedince.

Kromě vazebného chování hovoří Bowlby (2010) také o dalších typech instinktivního chování, jako je například explorační nebo pečující chování. *Explorační chování* umožňuje dítěti bádát a prozkoumávat okolí. Zpravidla bývá aktivováno novými a složitými podněty, k nimž však dítě upíná svou pozornost pouze za předpokladu, že jsou uspokojeny jeho vazebné potřeby. Pokud tedy dítě ví, že se může v případě potřeby uchýlit do bezpečí vazebné postavy, dokáže se od ní dočasně vzdálit a věnovat se exploraci. *Pečující chování* Bowlby vnímá jako doplněk vazebného chování, neboť oba typy sdílejí některé charakteristické rysy. Stejně jako vazebné chování je i pečující chování (1) zprostředkováno behaviorálními systémy, (2) směřuje ke konkrétnímu objektu, jeho výsledkem je (3) blízkost dítěte a vazebné osoby a má (4) ochrannou funkci.

Vazebné a pečující chování vede ke vzniku trvalé *citové vazby* (attachment). Objekty citové vazby bývají hierarchicky uspořádané. V dětství se *hlavní vazebnou postavou* stává nejčastěji matka, případně kdokoliv, kdo jedinci poskytuje mateřskou péči. Vedlejšími postavami mohou být například prarodiče, otec či sourozenci. V dospělosti poté tyto role přebírají vrstevníci, obvykle partneři či přátelé. Bowlby (2010) důrazně odmítá, že by projevy vazebného chování u dospělých osob svědčily o patologii nebo projevech regrese. Uchylovat se v případě potřeby do bezpečí našich nejbližších vnímá jako přirozenou lidskou tendenci.

Na základě zkušeností s vazebnými postavami se u každého člověka během prvního roku života vytvářejí *pracovní modely*, které zahrnují reprezentace nás samých i našeho okolí (Bowlby, 2012). Jejich prostřednictvím získáváme představu o dostupnosti a pravděpodobných reakcích vazebných postav, a tím je následně formováno naše chování, myšlení a prožívání. Pro ilustraci lze uvést příklad dítěte, jehož pracovní model hlavní vazebné postavy obsahuje reprezentaci matky, která je jen velmi málo citlivá na jeho potřeby a zřídka reaguje na žádosti o pomoc. Zároveň má dítě vytvořený pracovní model sebe

sama jako někoho, kdo není v očích vazebných postav hoden pozornosti a lásky. Oba modely se vzájemně potvrzují a velmi pravděpodobně povedou k tomu, že se v budoucnu dítě na matku v případě potřeby neobrátil, protože bude předem přesvědčeno o její nedostupnosti. Pracovní modely jsou zpočátku flexibilní, vlivem významných událostí či zkušeností s dalšími vazebnými postavami se mohou modifikovat směrem k jisté nebo nejisté vazbě, postupně se však stávají *stabilní reprezentací citové vazby* (Bowlby, 2010).

Bowlby (2013, s. 44) zdůrazňuje silné emoce, které se s citovou vazbou pojí - „*Vznik pouta se popisuje jako milostné okouzlení, udržování pouta jako láska a ztráta partnera jako truchlení. Podobně hrozba ztráty vyvolává úzkost a skutečná ztráta vyvolává bol, přičemž v každé z těchto situací se pravděpodobně objeví hněv. Bezproblémové udržování vztahu je vnímáno jako zdroj jistoty a obnovení vztahu jako zdroj radosti.*“ Jelikož tedy emoce dle Bowlbyho většinou odrážejí stav citových vazeb jedince, můžeme na jejich poruchy nahlížet z hlediska odchylek struktury vazebného chování. Vznik odchylek může nastat kdykoliv během kojenectví, dětství či dospívání a jejich příčinou bývají náročné prožitky ve vztahu k vazebným postavám, přičemž se dle Bowlbyho jedná například o odmítání potomka matkou, nereagování na jeho psychické potřeby, déletrvající odloučení nebo ztrátu či kombinaci výše zmíněného. Následkem zkušeností podobného typu může u jedince dojít k vytvoření *úzkostné vazby* nebo naopak k vehementnímu vyhlašování „*nezávislosti na citových vazbách*“ (Bowlby, 2012).

V jádru úzkostné vazby se nachází výrazná obava z nedostupnosti vazebných postav. Typické bývá silné a časté vazebné chování těchto jedinců a některé další projevy, které již byly nastíněny dříve, například vysoké nároky na vazebné postavy a reakce hněvem v případě, že okolí vysokým požadavkům nedostojí. Druhá skupina osob dle Bowlbyho (2013) pravděpodobně v dětství prožila buď ztrátu rodiče, v důsledku které se následně musela sama o sebe postarat, nebo byla od raného věku vystavena kritickým a odmítavým reakcím vazebných postav na projevy náklonnosti či touhu po pozornosti a péči. Následkem těchto prožitků se dané děti postupně naučily své pocity potlačovat a začaly je vnímat jako slabost a dětinskost u sebe i svého okolí. Dle Bowlbyho jsou tyto jedinci v dospělosti ohroženi rizikem depresí, sebevražd a alkoholismu. Jistota ve vztahu k vazebným postavám naopak vede k rozvoji stabilní a samostatné osobnosti.

2.2.2 Citová vazba v dospívání a dospělosti

Jak již bylo nastíněno v předchozí subkapitole, citová vazba a s ní spojené vazebné chování nemizí s dětstvím, nýbrž přetrvává po celý život. S rostoucím věkem nicméně nabývá odlišné podoby, jež je dána specifiky vyplývajícími z dosažené vývojové úrovně jedince. Nyní blíže představím některé její charakteristiky v dospívání a dospělosti.

2.2.2.1 Dospívání

V průběhu dospívání dochází k rozvoji kognitivních schopností, které jedincům umožňují kriticky zhodnotit zážitky s různými vztahovými osobami a zahrnout je do propracovanějšího generalizovaného obrazu vazebných zkušeností (Allen & Tan, 2018). Dospívající na své nejbližší nahlížejí objektivněji a uvědomují si nejen jejich kvality, ale také nedostatky. Tento proces *deidealizace* je zásadní pro zdravé psychické fungování a pozdější schopnost navazovat citové vazby k vrstevníkům. Jeho úspěšnost je podmíněna jistotou, kterou dospívající ve vztahu s danými osobami pociťují – M. Main s kolegy (1996) při práci s metodou AAI například zjistili, že jedinci s nejistou citovou vazbou mají v dospělosti často obtíže s reflektováním dětských zkušeností, přičemž negativní zážitky nezřídka bagatelizují nebo si je vůbec nevybavují. Pokud by dané osoby byly v minulosti kritické k postavě autority, na které jsou závislé, avšak zároveň ji vnímají jako někoho, kdo není schopen kritiku unést, znamenalo by to pro ně vážné ohrožení vlastního přežití.

Do popředí v období dospívání vstupuje potřeba autonomie a explorační, a to na úkor vazebného chování, které se v porovnání s dětstvím objevuje méně často. Charakteristickým rysem vazebného chování se nově stává také *multidimenzionalita*. Postupně začíná být zaměřováno i k dalším osobám než pouze rodičům. Výzkumy však ukazují, že rodiče zůstávají pro své potomky hlavními vazebnými postavami dokonce až do rané dospělosti (Fraley & Davis, 1997; Allen & Tan, 2018). Společné interakce se nicméně zásadně proměňují. Ubývá například fyzického kontaktu v podobě mazlení a objímání (Laursen a kol. 2004), snižuje se četnost společných volnočasových aktivit (Larson a kol., 1996) a častěji se v tomto období vyskytují vzájemné konflikty, které ale vykazují klesající tendenci – za nejvíce konfliktní bývá rodiči a jejich potomky považována raná adolescence, poté se frekvence i intenzita konfliktů snižuje (Laursen a kol., 1998). V rané adolescenci dochází k výrazným změnám, které činí společné interakce mnohdy velmi náročné. Emoční

nestabilita, impulzivní jednání a hypersenzitivita dospívajících v kombinaci s bezmocností rodičů, kteří často na nově vzniklou situaci reagují přehnanou kontrolou a zákazy, může vyvrcholit zmíněnými spory a neshodami. Ty obvykle nicméně nebývají aktéry vnímány jako ohrožující – ukazuje se, že navzdory rozšířené představě adolescence jako období „bouří a konfliktů“ (*storm and stress*⁴) hodnotí většina dospívajících vztahy s rodiči pozitivně (Stattin & Klackenberg, 1992). Také Larson s kolegy (1996) potvrzují, že společně stráveného času sice ubývá, avšak na druhou stranu můžeme mezi rodiči a jejich potomky zaznamenat signifikantní nárůst komunikace a s tím spojenou proměnu interakcí, které se nově stávají přímějšími a méně jednostrannými.

Postupná reorganizace hierarchie vazebných postav je doprovázena reorganizací behaviorálních systémů, přičemž se ke slovu nově dostává zejména sexuální (neboli reprodukční) a afiliační systém. Zatímco citová vazba jedinci poskytuje bezpečí, jistotu a ochranu, v základu afiliačního systému stojí spíše „*stimulace, explorace, rozšiřování zájmů, potěšení a pocit spojenectví*“ (Markiewicz a kol., 2006, s. 137). Spolu se sexuálním systémem je zaměřen k vrstevníkům a v situacích, které nejsou nebezpečné nebo ohrožující, se stává dominantnějším než systém vazebný (Kobak a kol., 2007).

Vrstevníci však v období dospívání ještě nesplňují všechny aspekty citové vazby vymezené M. Ainsworth. Ainsworth (1985, s. 799) definuje citovou vazbu jako „*dlouhotrvající pouto vznikající mezi jedincem a jeho vazebnou postavou, která je vnímána jako jedinečná a nezaměnitelná*“, přičemž jedinec:

- (1) vyhledává blízkost dané postavy (proximity-seeking)
- (2) využívá ji jako základnu pro zkoumání okolního světa a zároveň se uchyluje do jejího bezpečí v případě ohrožení (secure base and safe haven)
- (3) nedobrovolná separace od dané postavy v něm vyvolává stres a její ztráta zármutek (separation distress).

Fraley a Davis (1997) zjistili, že ačkoliv funkce jako například *vyhledávání blízkosti* nebo *bezpečný přístav* v tomto období již přebírají vrstevníci, za *jistou základnu* bývají stále

⁴ Autorem daného pojmu je americký psycholog G. S. Hall, pro více informací viz například Macek, P. (2003). *Adolescence*. Praha: Portál.

ještě považování rodiče. Vrstevnické vztahy zároveň v dospívání nejsou obvykle charakterizovány ani *déletrvajícím závazkem* nebo *stresem při odloučení*. Daná zjištění nicméně závisejí na tom, zda se dotyční nacházejí v dlouhodobém partnerském svazku, či nikoliv. Ukazuje se, že v případě partnerství trvajících alespoň dva roky již bývají všechny zmíněné funkce zastávány partnery nebo partnerkami (Zeifman & Hazan, 2018).

Tabulka č. 4 - Osoby zastávající funkce citové vazby v rané dospělosti (Fraleley & Davis, 1997)

Aspekty (funkce) citové vazby	Rodiče (%)	Vrstevníci (%)
Vyhledávání blízkosti Se kterou osobou nejraději trávíš čas?	14	86
Od které osoby jsi nerad/a vzdálen/a?	30	70
Bezpečný přístav S jakou osobou chceš být, když se cítíš rozrušený/á nebo na dně?	19	81
Kdo je osoba, na kterou se můžeš obrátit o radu?	46	54
Jistá základna Kdo je osoba, které bys jako první rád/a sdělil/a, že se ti něco povedlo?	58	42
Kdo je osoba, se kterou můžeš vždy počítat?	62	38

Jak již bylo řečeno, na vrstevníky se dospívající obracejí zvláště v situacích charakterizovaných nízkým stupněm aktivace vazebného systému. Přátelé nebo partneři fungují jako důležitý zdroj intimity, poskytují bezpečný prostor ke sdílení interpersonálních zkušeností, osvojování sociálních kompetencí, navazování vztahů s opačným pohlavím. Kvalita vzájemných vztahů bývá ovlivněna kvalitou citových vazeb s rodiči – jedinci, kteří měli v dětství možnost si k rodičům vytvořit jistou citovou vazbu, obvykle ve vztazích

zažívají více důvěry a blízkosti, jejich přátelství či partnerství charakterizuje otevřená komunikace, respekt k potřebám druhého a vyšší autonomie (Mayseless & Scharf, 2007).

2.2.2.2 Dospělost

Problematice citové vazby v dospělosti se jako jedni z prvních věnovali autoři Hazan a Shaver (1987), kteří přišli s myšlenkou, že se v základu partnerských vztahů nacházejí vazebné procesy. Citová vazba mezi partnery dle jejich názoru sdílí mnohé charakteristiky s citovou vazbou mezi matkou a dítětem.

Vývoj vzájemných vztahů například prochází obdobnými fázemi. V případě partnerů obvykle začíná flirtováním a sexuálními styky bez hlubšího závazku, přičemž dominantním se tedy stává zejména sexuální a afilační behaviorální systém (Mikulincer & Shaver, 2007). Také dítě s matkou se v této fázi zapojují do oboustranně uspokojivého fyzického kontaktu – matka reaguje doteky a konejšením na projevy svého potomka (například pláč, úsměv či natahování rukou), který však ještě není plně schopen odlišit matku od jiných osob (Marvin & Britner, 1999). Dané fáze by se daly shodně označit jako „fáze před vznikem citové vazby“ (preattachment phases). V obou případech následuje fáze „zárodku citové vazby“ (attachment-in-the-making phase), jež se v kontextu partnerských vztahů projevuje rostoucí selektivitou a vyšším závazkem (Mikulincer & Shaver, 2007). V případě dětské citové vazby se důležitým momentem stává schopnost potomka diferencovat mateřskou postavu, kterou nyní preferuje před ostatními lidmi (Marvin & Britner, 1999). Poslední fáze formování citové vazby mezi partnery i matkou a dítětem nastává zhruba po jednom až dvou letech a je završena vytvořením „vyhraněné citové vazby“ (clear-cut attachment).

Stejně jako u dětské citové vazby můžeme i v případě dospělých jedinců zaznamenat vazebné chování. To bývá obvykle vyvoláno pocitem ohrožení v reakci na subjektivně vnímané nebezpečí, jež může souviset s citovou vazbou (nová atraktivní kolegyně našeho partnera, kterou se zdá být přitahován), ale také nemusí (sdělení závažné zdravotní diagnózy) (Mikulincer & Shaver, 2007). Ne vždy ale podobné události vedou k pozorovatelnému chování. V některých situacích dochází pouze k intrapsychickým procesům, v rámci nichž se aktivují mentální reprezentace osob, které obvykle slouží jako zdroj opory a bezpečí, což jedinci umožňuje se s hrozbou samostatně vyrovnat (Mikulincer & Shaver, tamtéž).

V případě nedobrovolné separace dochází u partnerů k podobným reakcím jako při separaci dítěte od jeho matky. Výzkumy ukazují, že smrt partnera, vzájemné odloučení nebo rozvod vnímají jedinci jako nejvíc stresující události života⁵. Obvykle na ně odpovídají sledem reakcí *protest–zoufalství–citové odcizení*. Bezprostředně po události dochází k agitaci, pláči, hyperaktivitě, extrémní úzkosti, která může vystupňovat až do paniky, následuje útlum, letargie, poruchy spánku a přijímání potravy, což ústí až v citové odcizení a návrat ke způsobům chování, jež se vyskytovaly v období před separací (Zeifman & Hazan, 2018).

Také funkce se zdá být stále tou, o jaké již hovořil Bowlby (2010), tedy že vazebné postavy zajišťují ochranu jedince a umožňují mu zakoušet bezpečí a jistotu. Toto tvrzení podporuje například výzkum, který v roce 2006 publikovali Coan s kolegy (2006). V rámci něj vystavovali vdané ženy elektrickým šokům, přičemž jim umožnili držet za ruku svého partnera. Ukázalo se, že tehdy ženy vykazovaly menší stupeň aktivace a subjektivní nepohody v porovnání se situací, kdy nebyly drženy za ruku nikým nebo cizím člověkem. Oproti dětství však dochází k integraci sexuálního, vazebného a nově také pečujícího behaviorálního systému. Vzájemné interakce se stávají recipročními, jedinec již není pouhým příjemcem péče a ochrany, ale někým, kdo je schopen ji partnerovi také poskytovat (Zeifman & Hazan, 2018).

2.2.3 Typy citové vazby

V následujících subkapitolách se zaměřím na jednotlivé typy citových vazeb v dětství a poté v dospívání a dospělosti. Důraz budu vzhledem k zaměření práce klást zejména na citovou vazbu v dospělosti, s jejíž typologií jsou spojena například jména K. Bartholomew a L. M. Horowitz, kteří ve svém modelu navazují na myšlenky J. Bowlbyho. V neposlední řadě se budu věnovat také představení některých současných výzkumů na dané téma.

⁵ Viz Inventář stresujících životních událostí, jehož autoři jsou američtí psychologové T. H. Holmes a R. H. Ruhe (1967).

2.2.3.1 Typy citové vazby v dětství

O rozlišení typů citové vazby v dětství se nejvíce zasloužila blízká spolupracovnice Johna Bowlbyho Mary Ainsworth, která provedla zajímavá pozorování vazebného chování kojenců v Ugandě a Baltimoru, na jejichž základě následně vytvořila standardizovanou metodu Strange Situation Test neboli *Test neznámé situace*. Test neznámé situace zahrnuje sekvenci epizod, v rámci nichž dochází k aktivaci vazebného systému dítěte, neboť je vystaveno (1) neznámému prostředí, (2) přítomnosti cizí osoby, (3) dvěma krátkým separacím od matky a (4) dvěma opětovným shledáním s matkou (Ainsworth, 1985). Ainsworth dle dětských reakcí na dané události rozlišila 3 typy citové vazby – jistou, úzkostně vyhýbavou a úzkostně ambivalentní. K tomuto rozdělení byla následně se souhlasem autorky přidána americkými psychologkami M. Main a J. Solomon vazba dezorganizovaná.

Tabulka č. 5 – Epizody Testu neznámé situace (Solomon & George, 2018)

Epizoda	Trvání	Popis
1	1 minuta	<i>Rodič, dítě⁶</i> : uvedení do místnosti.
2	3 minuty	<i>Rodič, dítě</i> : dítě zkoumá místnost, rodič se zapojuje pouze v případě, že je to nezbytné.
3	3 minuty	<i>Rodič, dítě, cizinec</i> : představení cizince, cizinec si s dítětem v závěrečné minutě hraje.
4	3 minuty	<i>Dítě, cizinec</i> : rodič ponechává dítě s cizincem. <i>První separace</i> .
5	3 minuty	<i>Rodič, dítě</i> : rodič se vrací, cizinec tiše odchází. <i>První opětovné shledání s matkou</i> .
6	3 minuty	<i>Dítě</i> : rodič ponechává dítě v místnosti samotné. <i>Druhá separace</i> .
7	3 minuty	<i>Dítě, cizinec</i> : cizinec vchází do místnosti a zůstává s dítětem. Podle potřeby s ním interaguje.
8	3 minuty	<i>Rodič, dítě</i> : rodič se vrací. Cizinec tiše odchází. <i>Druhé opětovné shledání s matkou</i> .

⁶ ve věku 12-20 měsíců

Jistá citová vazba (secure attachment)

Děti s jistou citovou vazbou využívají matku jako základnu pro exploraci. Aktivně a bez výrazné tenze zkoumají místnost a hračky v ní uložené. Na odloučení od matky reagují protestem a zažívají při něm přiměřenou (mírnou až střední) míru stresu. Po jejím návratu se k ní vztahují pozitivně – usmívají se, vokalizují a gestikulují. V případě úzkosti nebo rozrušení se nechají matkou ukonejšit a jsou schopny se poměrně záhy vrátit ke hře.

Matky jistě připoutaných dětí citlivě reagují na signály svých potomků. Jejich reakce bývají předvídatelné a konzistentní, v důsledku čehož má dítě možnost vytvořit si mentální reprezentaci vztahové postavy, která je v případě potřeby dostupná, a tím pádem dítěti umožňuje zvládat běžná denní odloučení (Ainsworth, 1985).

Úzkostně vyhýbavá citová vazba (anxious/avoidant attachment)

Také děti s úzkostně vyhýbavou citovou vazbou se bezprostředně po uvedení do místnosti věnují prozkoumávání okolí. Při odchodu matky však na rozdíl od jistě připoutaných jedinců neprotestují a nezdá se, že by prožívaly výraznější stres. Po návratu matku ignorují nebo se kontaktu s ní aktivně vyhýbají. Pokud se je matka snaží chovat, mohou například ztuhnout nebo se odtahovat (Ainsworth, 1985). Spangler s Grossmannem (1993) však později zjistili, že ačkoliv dané děti navenek působí, jako by na jejich prožívání nemělo odloučení od matky výrazný vliv, jejich tělesné reakce (například zrychlení srdeční frekvence nebo zvýšení hladiny kortizolu) hovoří o opaku.

Bowlby (2012) o projevech těchto dětí mluví v souvislosti s obrannými procesy. Jejich matky bývají charakterizovány jako odmítající a chladné, na své potomky častěji reagují vztekem nebo podrážděním. Ačkoliv se ukazuje, že blízkým tělesným kontaktem (objímáním, mazlením) se svým potomkem tráví přibližně stejně času jako matky jiných dětí, na rozdíl od nich při něm pocítují silnou averzi (Ainsworth, 1985). Dítě si tak dané zkušenosti propojuje s nepříjemnými prožitky, dochází u něj k vyhýbání kontaktu s mateřskou postavou, a tedy postupné deaktivaci vazebného systému.

Úzkostně ambivalentní citová vazba (anxious/ambivalent attachment)

U dětí s úzkostně ambivalentní vazbou můžeme zaznamenat stres již při uvedení do místnosti. Obvykle zůstávají pasivní a do exploračního prostředí se nezapojují. Po

separaci od matky prožívají výraznou úzkost, při jejím návratu vykazují známky zlosti a agrese, přičemž jejich chování kolísá mezi snahou o dosažení blízkosti a odmítání matky. Obvykle selhávají pokusy matky o ukonejšení potomka.

Matky těchto jedinců bývají ve svém chování nekonzistentní a nepředvídatelné, jejich potomci proto prožívají výrazné stresové reakce i při běžných každodenních odloučeních, kdy se mateřská postava pouze na okamžik vzdálí z jejich zorného pole, neboť nemají důvěru v její dostupnost. Ovlivněni zkušeností již předem očekávají, že budou jejich potřeby frustrovány, a z toho důvodu můžeme v jejich reakcích zaznamenat vztek a zmíněné agresivní tendence (Ainsworth, 1985).

Úzkostná dezorganizovaná citová vazba (anxious disorganised attachment)

Chování dětí patřících do poslední kategorie postrádá zřejmý cíl, záměr nebo vysvětlení. Autorky ho popisují jako „dezorganizované“ nebo „dezorientované“ – zahrnuje stereotypy, přerušované a nedokončené pohyby, výrazné známky strachu z primární vztahové postavy, zmatení, náhlé zamrznutí (freezing) apod. (Main & Solomon, 1990).

Typ úzkostné dezorganizované citové vazby se často vyskytuje u týraných a zneužívaných dětí. Ze zmíněných projevů však nemůžeme dané události jednoduše vyvozovat. M. Main a J. Solomon (Main & Solomon, tamtéž) ve svém výzkumu zjistily, že matky dětí s úzkostně dezorganizovanou vazbou samy často bojují s dosud nezpracovanými traumaty a ztrátami, přičemž vykazují dezorganizované prvky chování, a může tak dojít k jejich transgeneračnímu přenosu.

2.2.3.2 Typy citové vazby v dospívání a dospělosti

C. Hazen a P. Shaver, kteří již byli představeni v předchozí subkapitole v souvislosti s partnerskými vztahy, v roce 1987 vytvořili tzv. *Three-category Model* (Model tři kategorií), v rámci něhož převzali typologii M. Ainsworth a aplikovali ji na citovou vazbu dospělých osob. Pracovali tak se třemi typy citové vazby – jistým, vyhýbavým a ambivalentním. Model se stal velmi uznávaným mezi odbornou veřejností a řada autorů ho využívala v rámci svých výzkumů. Nevyhnul se však ani četné kritice. Tři roky po jeho vzniku například K. Bartholomew a L. M. Horowitz (Bartholomew, 1990) upozornili, že je nezbytné brát v potaz Bowlbyho myšlenku o existenci oddělených reprezentací sebe

(pracovní model self) a svého okolí (pracovní model druhých), které si každý z nás vytváří. Těmto reprezentacím lze přisoudit pozitivní nebo negativní valenci, a tak získáváme ne tři, ale rovnou čtyři typy citové vazby (*Four-category Model*). Pracovním modelům zároveň odpovídají dimenze *vyhýbavost*, která odkazuje k tendenci vyhýbat se bližšímu kontaktu s druhými, a *závislost*, vyjadřující potřebu přijetí druhými osobami jako nutného předpokladu pro udržení pozitivního sebeobrazu.

V tabulce č. 6 jsou prezentovány typy citové vazby dle autorů Bartholomew a Horowitz. Pod nimi uvádím odpovídající typologii Hazana a Shavera a také americké psycholožky Main (jistý, zaujatý, distancovaný)⁷, která rozlišení jednotlivých typů opírá o metodu AAI.

Tabulka č. 6 – *Four-category Model* (Bartholomew, 1990)

MODEL SELF (Závislost)		
Pozitivní (Nízká)	Negativní (Vysoká)	
Jistý (<i>Secure</i>)	Zaujatý (<i>Preoccupied</i>) Zaujatý (Main) Ambivalentní (Hazan a Shaver)	Pozitivní (Nízká)
Distancovaně vyhýbavý (<i>Dismissing-avoidant</i>) Distancovaný (Main)	Bázlivě vyhýbavý (<i>Fearful-avoidant</i>) Vyhýbavý (Hazan a Shaver)	Negativní (Vysoká)

MODEL DRUHÝCH (Vyhýbavost)

Jedinci s *jistou citovou vazbou* si dle Bartholomew a Horowitz (Bartholomew, 1990) v dětství vytvářejí pozitivní model druhých. Osoby ve svém okolí považují za dostupné a přijímající a zároveň jsou si vědomi také své vlastní hodnoty (pozitivní model self). Jejich míra vyhýbavosti a závislosti je nízká – druzí nejsou vnímáni jako zdroj ohrožení, a proto není nutné si od nich udržovat odstup, a zároveň z důvodu pozitivního sebeobrazu nezastávají ani funkci nezbytného vnějšího potvrzení hodnoty daného jedince.

⁷ Typologii M. Main se detailněji věnuji ve své bakalářské práci, pro více informací tedy viz Štětínová (2018).

Druhý typ citové vazby, *zaujatý*, je charakteristický pozitivním modelem druhých, nízkou mírou vyhýbavosti a vysokou mírou závislosti. Druzí obvykle hrají důležitou roli v hodnocení sebe sama – sebepřijetí těchto jedinců bývá velmi křehké, neboť závisí na přijetí od ostatních.

Jedinci s *bázlivě vyhýbavým typem* citové vazby své okolí na rozdíl od obou předchozích skupin považují za nespolehlivé a zavrhuje, přičemž negativně nahlíží také sami na sebe. Vysokou míru závislosti a vyhýbavosti těchto jedinců můžeme chápat jako potřebu být na jedné straně druhými přijímán, ale na straně druhé snahu se uchránit před předpokládaným odmítnutím.

Poslední typ citové vazby, tedy *distancovaně vyhýbavý*, se od předchozího typu liší pozitivním modelem self. Tito jedinci obvykle zdůrazňují svou nezávislost a soběstačnost, přičemž blízký kontakt s druhými zcela odmítají. Bartholomew (1990) nabízí hypotézu, že v základu zmíněných vyhýbavých typů citové vazby stojí odlišné dětské zkušenosti. Zatímco matky bázlivě vyhýbavých jedinců mohly vůči svým potomkům otevřeně vyjadřovat negativní emoce, což vyústilo v jejich bázlivost a vyhýbavost, distancovaně vyhýbaví jedinci ze strany svých matek možná konstantně zakoušeli citový chlad a odmítání, byli jimi vedeni k popírání negativních emocí a zároveň k soustředění na úspěch v jiné nežli sociální oblasti (například ve sportu či ve škole), čímž by mohl být vysvětlen nedostatek uspokojivých blízkých vztahů těchto jedinců za současného zachování pozitivní sebeobrazu.

Bartholomew a Horowitz (1991) se v rámci svého výzkumu věnovali některým specifikům daných typů citové vazby, které dokládají platnost obecných charakteristik zmíněných výše. Za pomoci rozhovoru, sebeposuzovacích škál a škál vyplněných přáteli se zaměřili například na přátelství těchto jedinců (míra intimity, sebeodhalení, míra kontroly), jejich partnerské vztahy (míra zapojení, míra kontroly), osobnostní rysy (sebevědomí, emoční expresivita, frekvence pláče) a interpersonální charakteristiky (vřelost, spoléhání na druhé, využívání druhých jako jisté základny, poskytování péče). Výsledky ukázaly, že jedinci s jistou citovou vazbou obvykle dosahují vysokých hodnot v dimenzích *vřelost*, *míra intimity* a *míra zapojení v partnerských vztazích*, což odpovídá obrazu osoby, která nevnímá navazování bližšího kontaktu jako ohrožující, ve vztazích s druhými obecně cítí jistotu a dokáže v nich nastolit a udržet rovnováhu. V rámci zaujaté citové vazby se potvrdily

předpoklady o vysoké potřebě druhých, kteří obvykle slouží jako vnější zdroj, z něhož daní jedinci čerpají sebedůvěru. Osoby se zaujatou citovou vazbou vysoce skórují zejména v dimenzích *spoléhání na druhé, využívání druhých jako bezpečné základny, zapojení do vztahů a poskytování péče*. Zároveň se u nich objevuje (až nepřiměřeně) vysoká míra *sebeodhalení, emoční expresivity a frekvence pláče*, což může odkazovat k intenzivnímu a častému vazebnému chování (sebeodhalení nebo pláč jako „prostředek“, který k jedinci připoutá vazebné postavy) nebo k reakcím na neuspokojení vazebných potřeb z důvodu vysokých nároků na druhé (vyjadřování hněvu při jejich nedostupnosti), viz charakteristiky nejisté citové vazby dle J. Bowlbyho, nastíněné v kapitole 2.2.1. Jedinci s bázlivě vyhýbavým a distancovaně vyhýbavým typem vazby dosahují v porovnání se zbývajícimi typy obdobně nízkých hodnot ve všech dimenzích, které souvisejí s blízkostí ve vztahu, to znamená *sebeodhalení, intimita, míra zapojení do vztahů, spoléhání na druhé a využívání druhých jako bezpečné základny*. Zásadně se však liší v dimenzi *sebevědomí*, které bývá u osob s distancovaně vyhýbavým typem nejvyšší, zatímco u osob s bázlivě vyhýbavým typem citové vazby ze všech typů nejnižší.

Bartholomew a Horowitz na téma citové vazby v dospělosti nahlíží velmi komplexně. Pracují nejen se zařazením jedinců do kategorií, což napomáhá vyšší srozumitelnosti a snadnějšímu uchopení modelu, ale berou zároveň v potaz také jednotlivé dimenze, které umožňují hlubší pochopení individuálních rozdílů. Oproti typologii Hazana a Shavera respektují Bowlbyho předpoklad o existenci oddělených modelů self a druhých, díky čemuž mohou například odlišit dva subtypy vyhýbavé vazby. V následujících odstavcích představím některé výzkumy, jejichž autoři prezentovanou typologii využívají a propojují s problematikou psychopatologie a s tím spojeným tématem emoční regulace.

2.2.3.2.1 „Four-category“ model a psychopatologie

V případě, že děti mají důvěru ve svět kolem sebe, mohou druhé využívat jako emoční jistou základnu (*emotional secure base*), a tak se postupně učit lépe rozumět svým emocím, osvojovat si strategie jejich regulování a zároveň i chápat emoce druhých lidí. Jestliže se však pravidelně setkávají s nedostupností, odmítáním nebo dokonce ohrožením ze strany vazebných postav, mohou být snadno zaplaveny velmi intenzivními emocemi.

Z toho důvodu volí copingové strategie⁸, spočívající v deaktivaci nebo naopak hyperaktivaci vazebného systému, jež jsou však z dlouhodobého hlediska maladaptivními a pojí se zvýšeným rizikem vzniku psychických poruch nebo odchylek.

Deaktivace vazebného systému tvoří základ takzvaných *minimalizačních strategií*, které lze zaznamenat zejména u jedinců s distancovaně vyhýbavým typem citové vazby. Dané strategie spočívají v odklonění pozornosti od záležitostí týkajících se dostupnosti nejbližších a souvisejících negativních prožitků, jako je úzkost a stres. Výsledkem později bývá omezený přístup těchto jedinců k vlastním emocím a snaha vyhýbat se důvěrným vztahům, a tak se uchránit před zklamáním (Bartholomew, 1990; Stovall-McClough & Dozier, 2018). *Maximalizační strategie* naopak spočívají v hyperaktivaci vazebného systému. Obvykle je využívají osoby se zaujatým typem citové vazby, jež svou pozornost nadměrně zaměřují na prožívané negativní emoce a bývají jimi tak zahlceny, že nejsou schopny objektivně zhodnotit míru závažnosti vnějšího ohrožení a reálnou dostupnost vazebných postav (Stovall-McClough & Dozier, 2018).

Jedinci využívající minimalizační copingové strategie často vykazují tendence k externalizovaným poruchám, jejichž podstatou je vyjádření emocí a myšlenek vnějšími symptomy (jejich vnější manifestace). Dochází tedy vlastně ke stažení pozornosti ze self, což odpovídá principu obranného mechanismu charakteristického pro distancovaně vyhýbavý typ citové vazby. Výzkumy potvrzují zejména souvislost daného typu vazby s poruchami chování a užíváním návykových látek (Rosenstein & Horowitz, 1996). Vyšší procento distancovaně vyhýbavých jedinců lze zaznamenat také mezi disociální a paranoidní poruchou osobnosti (Rosenstein & Horowitz, 1993), v rámci nichž mohou popisovaný princip dobře ilustrovat například typické mechanismy projekce a projektivní identifikace. U osob se zaujatou citovou vazbou, kterým jsou vlastní maximalizační copingové strategie, se naopak častěji vyskytují internalizované poruchy v podobě úzkostných a depresivních stavů (Wearden a kol., 2005; Bifulco a kol., 2002). Respondenti s daným typem citové vazby ve výzkumech obvykle udávají vyšší míru prožívaných negativních emocí a sebeobviňujících myšlenek pramenících z negativního modelu self (Wearden a kol., 2005). V porovnání s ostatními typy vazeb je zaujatá citová vazba nejvíce zastoupena mezi osobami

⁸ strategie zvládnání stresu

s histriónskou a hraniční poruchou osobnosti (Rosenstein & Horowitz, 1993), kde do popředí shodně vystupují právě projevy značící vysokou závislost na druhých, intenzivní strach z odmítnutí a obtíže s regulováním emocí.

Zvláštním případem jsou poté jedinci s bázlivě vyhýbavým typem citové vazby, kteří sice jako obranný mechanismus využívají vyhýbání se důvěrným vztahům, avšak zároveň vykazují vysokou potřebu blízkosti. Dle Bartholomew (1990) jsou tedy „lapeni“ uvnitř konfliktu *přiblížení se-vyhýbání* (approach-avoidance conflict), přičemž jak nedostatek blízkosti, tak uvědomování si vlastní zranitelnosti ve vztazích s druhými v nich vyvolává úzkost. V souladu s tímto předpokladem řada výzkumů potvrdila spojitost bázlivě vyhýbavé citové vazby s úzkostnými poruchami, například sociální fobií (Manning a kol., 2017). Častěji se u těchto jedinců v reakci na stres nebo prožité trauma rozvíjí také posttraumatická stresová porucha a poruchy přizpůsobení (Armour a kol., 2011), výjimečné nebývají ani disociační poruchy (Lyons-Ruth & Jacobvitz, 2018). Vzhledem k negativnímu modelu self mají lidé s bázlivě vyhýbavou vazbou tendence i k vyššímu výskytu depresivních poruch (Bifulco a kol., 2002). V neposlední řadě je zajímavé propojení bázlivě vyhýbavého typu a alexithymie (Wearden a kol., 2005), podporující tvrzení, že osoby, které v dětství postrádaly bezpečné prostředí pro objevování široké škály emocí, se v pozdějším věku vyznačují omezenou schopností identifikovat, verbalizovat a regulovat emoční prožitky.

2.3 Rizikové chování

2.3.1 Vymezení a vybrané výzkumy v českém prostředí

Při konceptualizaci rizikového chování se odborná veřejnost často opírá o definici manželů Jessorových (1977, s. 33), kteří na něj nahlíží jako na „*chování, jež je společností definováno jako nepřijatelné, jako problém nebo zdroj obav vzhledem převažujícím k sociálním normám*“. Autoři tedy zdůrazňují sociální, kulturní a historické aspekty dané problematiky – to, zda je konkrétní chování považováno za rizikové, udává kontext, ve kterém se odehrává. Můžeme to ilustrovat na příkladu sexuálního chování – zatímco ve většině západních společností bývá předmanželský styk poměrně běžný⁹, v muslimských zemích by bylo na jedince, který se takového chování dopouští, nahlíženo jako na někoho, kdo porušuje normy společnosti. Jeho aktivity bychom tedy z pohledu zmíněné definice mohli vnímat minimálně jako velmi „*problematické*“. Definice tohoto typu však tím pádem znemožňuje vytvořit ucelený výčet jednotlivých forem rizikového chování, neboť by se lišil napříč různými kulturami, státy ale také například historickými epochami.

Definici jiného charakteru, která více zdůrazňuje důsledky rizikové chování, uvádí například Macek (2003). Ten rizikové chování vnímá jako chování, jež může vést k poškození jedince (jeho psychického i tělesného zdraví), jiných osob, majetku či prostředí. Zároveň ale dané chování nespĺňuje kritéria patologie, tj. nejedná se například o závislost, poruchy osobnosti apod. Macek konkrétně rozlišuje následující formy rizikového chování:

- predelikventní chování a páchaní trestné činnosti
- agrese, násilí, šikana a týrání (včetně rasové nesnášenlivosti a diskriminace některých skupin)
- užívání návykových látek (včetně alkoholu)
- sexuální rizikové chování (včetně předčasného mateřství)
- poruchy příjmu potravy
- sebevražedné pokusy a dokonané sebevraždy

⁹ Pro více informací viz výzkum *Global Attitudes survey* (Pew Research Center, 2013), zaměřující se na postoje obyvatel 40 zemí k mimomanželským vztahům, předmanželskému sexu, rozvodům, hazardu, užívání alkoholu a homosexualitě.

Na rizikové chování však můžeme nahlížet i z hlediska jeho adaptivních funkcí. Jessor (1991, s. 598) ho charakterizuje jako „*zaměřené na cíl, instrumentální, účelné*“, neboť v životě adolescentů často zastává velmi důležitou roli – umožňuje zařazení do vrstevnické skupiny, může sloužit jako demonstrace autonomie a nezávislosti na rodičích či jako způsob, jak se vyrovnávat se stresem nebo frustrací. Negativa takového jednání ale samozřejmě výrazně převažují, a dokonce i jeho zdánlivě „lehčí“ formy mohou mít závažné následky. Často bývá pro ilustraci uváděn tzv. „gateway“ (vstupní) efekt marihuany. Výzkumy ukazují, že i příležitostné užívání konopných drog usnadňuje přechod k dalším návykovým látkám, na nichž poté vzniká velmi silná závislost, pojí se s vysokým nebezpečím předávkování a dalšími zdravotními, ale také sociálními riziky (Širůčková, 2015).

Rizikové chování tvoří poměrně běžnou součást dospívání, objevuje se u nezanedbatelného procenta populace a má obvykle tendenci v průběhu vývoje spontánně odeznít (Sobotková, 2014). D. J. Siegel (2016, s. 18), zakladatel oboru interpersonální neurobiologie¹⁰, definuje 4 základní charakteristiky dospívajících, navozené změnami probíhajícími v mozku, jež mohou zvýšený výskyt rizikového chování v tomto období vysvětlovat. Autor zároveň prezentuje nejen negativa, ale i pozitiva, která daná specifika přinášejí:

1. **vyhledávání všeho nového** (*výhoda*: charakteristická je otevřenost adolescentů ke změnám, nacházení nových, neotřelých způsobů řešení problémů, vnímání života jako dobrodružství, *nevýhoda*: může být spojeno s impulzivitou a přehlížením možných negativních důsledků)
2. **sociální zapojení** (*výhoda*: touha po sociálním kontaktu vede k navazování vztahů, které jsou zásadní pro nastolení duševní pohody, *nevýhoda*: pokud jsou adolescenti izolováni ve vrstevnické skupině a chybí jim „bezpečné zakotvení“ ve světě dospělých, zvyšuje se pravděpodobnost rozvoje rizikového chování)
3. **zvýšená emoční intenzita** (*výhoda*: adolescenti mohou často prožívat velmi silné pozitivní emoce, které dodávají energii a elán do života, *nevýhoda*: někdy bývají svými emocemi ovládnuti, což může vést k náladovosti a zkratkovitému jednání)

¹⁰ Jedná se o neurobiologii rozšířenou o interpersonální hledisko. Zaměřuje se na zkoumání interakcí mozkových procesů a důležitých vztahů jedince.

4. **tvůrčí objevování** (*výhoda*: tvořivost, originalita, *nevýhoda*: objevování může být doprovázeno krizí identity, „tápáním“)

Ačkoliv zmíněné charakteristiky v určité míře sdílejí všichni adolescenti, ne u každého dochází k rozvoji rizikového chování. Vysvětlení, proč tomu tak je, nám může poskytnout Jessorův *multifaktoriální model vzniku rizikového chování* (1991; 2014). Jessor totiž vymezuje jak faktory rizikové, usnadňující vznik rizikového chování, tak faktory působící protektivně. Ty nechápe jen jako nízkou míru rizikových faktorů nebo jejich úplnou nepřítomnost, ale jako samostatné proměnné, které se mohou vyskytovat spolu s nimi – příkladem může být dospívající, jenž se sice přátelí s partou „kuřáků“, ale on sám pochází ze sportovně založené rodiny, která považuje zdravý životní styl za důležitou hodnotu. Konkrétně Jessor hovoří o faktorech *biologických/genetických* (rizikové faktory: například alkoholismus v historii rodiny, protektivní: vysoká inteligence), faktorech *sociálního prostředí* (rizikové faktory: nízký příjem rodiny, protektivní: navštěvování prestižní školy), *percipovaného prostředí* (rizikové faktory: konflikty s rodiči, protektivní: kontrola ze strany rodičů), *faktorech osobnostních* (rizikové faktory: nízké sebevědomí, protektivní: zdraví jako hodnota) a *behaviorálních* (rizikové: zanedbávání školní přípravy, protektivní: angažování se v dobrovolnických aktivitách).

Jessor (1991) zároveň pracuje s takzvaným *syndromem rizikového chování v dospívání* (SRCH-D). Označuje tím skutečnost, že se jednotlivé formy rizikového chování mají tendenci vyskytovat společně. Vzájemně se kombinují, podporují a jejich vznik je ovlivněn stejnými rizikovými a protektivními faktory. V našem prostředí využívá koncept SRCH-D například Csémy a Hamanová (2014), kteří jeho projevy rozdělují do 3 okruhů:

- zneužívání návykových látek
- projevy v psychosociální oblasti (zejména agresivita, delikvence, kriminalita, problémové chování v podobě rvaček, vzdorovitého a provokativního chování, záškoláctví, opakovaného závažného lhaní, útěků z domova, ničení majetku, krádeží apod.)
- projevy v reprodukční oblasti (předčasný sexuální život, časté střídání partnerů, nepoužívání ochrany apod.)

Takové pojetí rizikového chování s sebou přináší důsledky pro prevenci. Ukazuje se, že je mnohem účinnější zaměřit se na rizikové chování jako celek (Csémy & Hamanová, 2014). Spíše než odrazovat adolescenty od konkrétních nežádoucích aktivit, bychom měli podporovat jejich zdroje, tedy stavět do popředí protektivní faktory (například je vést k zapojení do dobrovolnických aktivit nebo prostřednictvím rodinné terapie pracovat na zkvalitnění jejich vztahu s rodiči apod.).

V následujících odstavcích blíže představím některé výzkumy, jež se zaměřují na problematiku rizikového chování v českém prostředí. Konkrétně se budu věnovat výzkumu antisociálního chování, užívání návykových látek a rizikového sexuálního chování, tak, aby byly zastoupeny jednotlivé aspekty SRCH-D dle vymezení Csémyho a Hamanové.

2.3.1.1 SAHA a antisociální chování

V. N. Sobotková, M. Blatný, M. Hrdlička a M. Jelínek (2014) se v letech 2003 až 2004 v rámci mezinárodního projektu *SAHA* (The Social And Health Assessment) věnovali rizikovému chování mládeže z městských oblastí ve věkových kohortách 12, 14 a 16 let. Zaměřili se zejména na antisociální chování ve spojitosti s užíváním návykových látek, ale také některé související faktory, jako je například rodinné zázemí, vztahy s vrstevníky a školní prostředí, které mohou sloužit jako protektivní či rizikové činitele. Autoři pracovali s následujícími čtyřmi dimenzemi antisociálního chování:

- problémovým chováním (například položky *byl/a za školou*, *byl/a ve škole pod vlivem alkoholu nebo marihuany*)
- násilným chováním (*začal/a se rvát nebo postrkovat*, *měl/a u sebe střelnou zbraň*, *měl/a ve škole nůž nebo střelnou zbraň*)
- majetkovými delikty (*ničil/a nebo poškozoval/a majetek*, *kradl/a v obchodě*)
- kázeňskými opatřeními (*byl/a potrestán/a důtkou*, *byl/a zatčen/a policií*).

Výsledky projektu ukázaly, že častěji se antisociálního chování dopouštějí chlapci, přičemž nejvíce byl rozdíl mezi pohlavími zřetelný ve škále násilného chování. U chlapců nejvyšší prevalenci vykazuje rizikové chování v podobě zapojení do fyzického násilí (70,1 %), potrestání důtkou (30,9 %), ničení nebo poškození majetku (28,7 %), nošení zbraně do školy (21,7 %), chození do školy pod vlivem alkoholu (19,2 %) a chození za školu

(16,5 %). U dívek se shodně jedná o zapojení do fyzického násilí (34,2 %), dále chození za školu (19,5 %), ničení nebo poškozování majetku (18,2 %), strávení noci bez dovolení venku (13,7 %), potrestání důtkou (12,9 %) a chození do školy po požití alkoholu (12 %). Některé formy antisociálního chování se s rostoucím věkem objevují častěji, a to zejména záškoláctví, chození do školy pod vlivem alkoholu, ničení nebo poškozování majetku a obchodování s drogami, zatímco výskyt jiných forem se spíše snižuje, například krádeže či zapojení do fyzického násilí.

Autoři se dále zaměřili na vztah mezi antisociálním chováním a užíváním návykových látek, přičemž se potvrdil předpoklad, že jedinci s vyšším sklonem k antisociálnímu chování častěji kouří cigarety, užívají alkohol i nelegální návykové látky. Analýza některých dalších faktorů prokázala, že rodinné prostředí těchto jedinců bývá charakterizováno nekonzistentní výchovou, nižší vřelostí, zájmem a kontrolou. Příliš komfortně se zároveň jedinci vykazující antisociální chování necítí ani škole – školní klima hodnotí v porovnání se svými „neproblémovými“ protějšky mnohem negativněji. Oporu tak možná hledají u svých vrstevníků, kteří však dle výzkumu rovněž vykazují vysokou míru delikvence a závislostního chování.

Projekt SAHA je hodnotný zejména svým zaměřením na prevalenci antisociálního chování, jíž se v naší zemi až dosud mnoho autorů nezabývalo. Nachází souvislost dané problematiky a užívání návykových látek, čímž podporuje hypotézu o existenci syndromu rizikového chování. Autoři nám také zprostředkovávají pohled i za hranice antisociálního chování a věnují se faktorům, které mohou přispívat k jeho vzniku. Dozvídáme se, že problematickým bývá například nejednoznačný přístup rodičů, který dětem nedává pevné hranice a znemožňuje jim osvojit si chápání toho, co je správné, a co nikoliv. Nedostatek vřelosti a rodičovského zájmu může vést k tendenci potomků vyhledávat naplnění neuspokojených potřeb v rámci vrstevnické skupiny, v níž však často dochází právě k rozvoji rizikového chování. Podnětem k zamyšlení může být také zjištění autorů, že děti s antisociálním chováním obvykle hůře hodnotí školní prostředí, a to zejména postoj učitelů. Učitelé mohou na problémové žáky v porovnání se zbytkem třídy reagovat odlišně – častěji je napomínat, kritizovat, zvyšovat na ně hlas. Je možné, že se poté takoví žáci necítí ve škole bezpečně a vytvářejí si k ní spíše negativní vztah. Někdy však může být rizikové chování

pouhým důsledkem, kdy dítě takovýmto způsobem reaguje například na odmítavý nebo přehlížející přístup okolí.

2.3.1.2 Mezinárodní studie ESPAD o užívání návykových látek

Nejrozsáhlejší studií věnující se užívání návykových látek v českém prostředí je *ESPAD*, Evropská školní studie o alkoholu a jiných drogách (European School Survey Project on Alcohol and Other Drugs). *ESPAD* již od roku 1995 mapuje užívání tabáku, alkoholu, marihuany a jiných nelegálních návykových látek u 15 a 16letých adolescentů ze 35 zemí Evropy. Jejím prostřednictvím tedy získáváme nejen detailní představu o dané problematice v jednotlivých zemích, ale máme také možnost porovnání napříč státy i sledování proměn vzorců užívání v čase. V roce 2019 proběhla již sedmá vlna studie. Její závěry však nebyly dosud zveřejněny (vydání mezinárodní zprávy je naplánováno na listopad roku 2020), proto níže představím výsledky šesté vlny z roku 2015 (*ESPAD*, 2016; Csémy a kol., 2016).

Česká republika se stabilně nachází nad průměrem EU v užívání návykových látek adolescenty a zároveň také obsazuje první příčky v subjektivně vnímané dostupnosti drog. Zaznamenat však můžeme i pozitivní trendy – z dlouhodobého hlediska konzumace tabáku, alkoholu a nelegálních návykových látek klesá a zvyšuje se věk, v němž adolescenti začínají s látkami experimentovat. Tyto informace korespondují se zjištěními, že se v posledních letech výrazně proměňují zájmy dospívajících. Méně vyhledávají prostředí barů, diskoték a večírků, tedy akce, kde mohou k drogám přijít snadněji do styku. Zároveň se zvyšuje podíl těch, kteří svůj volný čas tráví „surfováním“ na internetu či hraním počítačových her, což sebou však na druhou stranu přináší riziko vzniku závislostí jiného typu, například netolismu (závislosti na internetu). Také úbytek uživatelů klasických cigaret může být částečně způsoben přechodem k elektronickým cigaretám či zařízením na podobné bázi, které se v současné době stávají mezi adolescenty stále populárnějšími, avšak předložená studie se jimi bohužel nezabývá. V kontextu daných změn ale jistě můžeme uvažovat i nad dalšími faktory, jako je například současný méně tolerantní postoj společnosti k drogám (užívání již nemusí být považováno za „in“ ani napříč adolescenty) či zvýšení jejich finanční nákladnosti (výrazné zdražování cigaret v posledních letech) apod.

V rámci studie nebyly zjištěny výraznější rozdíly v užívání mezi pohlavími, výjimkou je snad jen vyšší prevalence denního kouření u dívek (17,5 % vs. 15,3 % u chlapců), častější užívání nadměrných dávek alkoholu (5 a více sklenic alkoholu při jedné příležitosti) u chlapců (14,3 % vs. 10 % u dívek) a z nelegálních návykových látek výraznější zneužívání sedativ dívkami (20,5 % vs. 10,7 % chlapci), což odpovídá informacím, které máme o prevalenci úzkostných poruch, jež se v závislosti na konkrétním typu až dvakrát častěji objevují u žen než u mužů (Praško, 2005). V tabulce č. 7 shrnuji některá konkrétní zjištění studie ESPAD z roku 2015.

Tabulka č. 7 – Údaje vztahující se k užívání návykových látek v České republice (ESPAD, 2016)

66 % šestnáctiletých studentů někdy v životě kouřilo cigarety, 16,4 % kouří denně
95,8 % studentů někdy v životě užilo alkohol, 74,7 % ho užilo v posledních 30 dnech, 41,9 % v posledních 30 dnech užilo 5 a více sklenic alkoholu při jedné příležitosti
K prvním zkušenostem s kouřením cigaret dochází ve věku 11,9 let, u alkoholu se jedná o 12,6 let
37,4 % někdy v životě vyzkoušelo nelegální návykovou látku, nejčastěji marihuanu
Průměrný věk první zkušenosti s marihuanou je 14,5 let
43,2 % studentů nevnímá příležitostné užívání marihuany jako rizikové
3,8 % studentů vyzkoušelo LSD a halucinogeny, 2,7 % extázi, 3,3 % halucinogenní houby, 1,4 % pervitin, 1,4 % kokain, méně než 1 % ostatní nelegální návykové látky
41,5 % studentů tráví 4 a více hodin denně na internetu
27,6 % studentů denně nebo téměř denně hraje počítačové hry, ze 49,8 % se jedná o chlapce

K podobným závěrům dospěli také další autoři. Pro porovnání viz mezinárodní studii HBSC (Health Behavior in School-aged Children, 2018), zabývající se zdravím školáků a chováním, jež ho může ovlivňovat, nebo například český výzkum Skopala, Suché a Dolejše z roku 2014, kteří se zaměřili na rizikové chování žáků základních škol a studentů gymnázií.

2.3.1.3 Weissovy výzkumy sexuálního chování

Sexualitou a sexuálním chováním se v České republice zabývá zejména Petr Weiss s kolegy, kteří v rámci svých rozsáhlých výzkumů dospěli k následujícím zjištěním.

Ukazuje se, že česká mládež své první intimní zkušenosti získává průměrně kolem 15. roku, kdy dochází k prvním schůzkám, zamilováním a polibkům. V 17 letech poté přechází k mazlení, a to včetně dráždění genitálií (petting), a mezi 17. a 18. rokem většina zažívá svůj první sexuální styk (Weiss, 2012). Weiss v publikaci z roku 2001 uvádí, že zkušenost se sexuálním stykem v 15 a méně letech má pouze 11,1 % chlapců a 6,8 % dívek (Weiss, 2001), v jeho pozdějších výzkumech je však toto číslo mnohem vyšší – v roce 2014 se jedná dokonce již o 23 % chlapců a 26 % dívek (Weiss a kol., 2017). Na trend snižování věku prvního sexuálního styku můžeme nahlížet například v kontextu sekulární akcelerace, tedy celkového urychlování dětského vývoje v průběhu staletí a s tím spojeného dřívějšího nástupu dospívání. Akcelerace na fyzické úrovni je pravděpodobně doprovázena akcelerací také na úrovni psychické, a dospívající tak mohou mít pocit, že jsou na sex připraveni v nižším věku, než to bylo obvyklé v minulosti. Je však otázkou, zda si dostatečně uvědomují rizika vyplývající z takového jednání. Weiss (2001) například uvádí alarmující zjištění, že více než 50 % osob při svém prvním sexuálním styku nepoužilo žádný způsob ochrany před nechtěným otěhotněním nebo přenosem pohlavních chorob, dalších 14 % chlapců a 17 % dívek užilo nespolehlivý typ metody v podobě přerušované soulože. V současné době se však, snad díky rozšířenější a zkvalitňující se prevenci, tato čísla naštěstí snižují (Weiss, 2012), což potvrzuje i řada mezinárodních výzkumů (American Academy of Pediatrics, 2013). Jiná vysvětlení, proč se počátek sexuálního života posouvá do nižšího věku, se mohou opírat o sociálně-kulturní faktory. Problematika sexuality přestává být v našem prostředí chápána jako „tabu“, dospívající se s ní již od dětství mohou v různé podobě setkávat téměř na každém kroku, ve filmech, v knihách či na internetu, což může podněcovat jejich zvědavost. K zajímavým úvahám nás může vést také výzkum Kastboma a jeho kolegů (2014), kteří zjistili, že rizikovým faktorem pro předčasný začátek sexuálního života je nestabilní rodinné zázemí, zapříčiněné zejména rozvodem, a protektivně naopak působí výchova, na níž se podílejí oba rodiče. Dnešní doba je charakteristická výraznými proměnami instituce rodiny. Rozvádí se téměř polovina manželství (Český statistický úřad, 2019), zvyšuje se podíl rodičů samoživitelů a děti se často stávají svědkem vyostřených rozvodových konfliktů. Někdy v důsledku takových událostí zcela přicházejí o možnost kontaktu s jedním z rodičů, což je později může činit vulnerabilnějšími k rozvoji rizikového chování.

2.3.2 Souvislost rizikového chování a citové vazby

O souvislosti citové vazby a rizikového chování hovořil ve svých publikacích již J. Bowlby, který zaznamenal, že velká část z problémových dětí, s nimiž měl možnost během svého života pracovat, v raném věku prožila ztrátu či dlouhodobější odloučení od primární vztahové osoby. Hypotézu, že typ citové vazby ovlivňuje pozdější vztahování člověka ke světu i k sobě samému, a může tak mít mimo jiné dopad také na jednotlivé formy rizikového chování, potvrzuje i řada současných výzkumů.

Hoeve a kolegové (2012) například provedli metaanalýzu, v níž se zaměřili na souvislost citové vazby a antisociálního chování. Dospěli ke zjištění, že jedinci s nejistou citovou vazbou se ve větší míře zapojují do problémových aktivit a častěji porušují normy společnosti. Pokud bychom uvažovali nad jednotlivými typy citové vazby, mohli bychom pravděpodobně odvodit rozdílné motivy, které adolescenty v jejich antisociálním chování ovlivňují. Jedinci se zaujatou citovou vazbou se pravděpodobně zapojují spíše do skupinových forem takového chování s cílem „zasloužit si“ přijetí druhých osob. Naproti tomu adolescenti, u kterých do popředí vystupuje vyhýbavost, mohou antisociálním chováním demonstrovat svou moc a nezávislost. Kobak a Sceery (1988) si dále povšimli vyšší úroveň hostility a vzteku jedinců s distancovaně vyhýbavým typem citové vazby. Antisociální chování tedy v jejich případě může sloužit také jako prostředek vybití negativních emocí. Absence jistého a bezpečného vztahu s mateřskou postavou v dětství vede navíc k nízké úrovni mentalizace (Fonagy & Target, 2005), tedy schopnosti rozumět duševním stavům druhých lidí i svých vlastních. Daní jedinci tak mohou mít obtíže vůbec s odlišením toho, co je okolím považováno za přijatelné a co se již nachází za hranicí přípustnosti.

Někteří další autoři se zabývali vlivem citové vazby na sexuální rizikové chování. Výzkumy ukazují, že jedinci s jistým typem citové vazby navazují spíše déletrvající vztahy s vysokou mírou intimity, sexuální styk se svým partnerem či partnerkou si spojují s libými pocity a málokdy se zapojují do rizikových aktivit, jako je například sexuální styk bez ochrany či sexuální styk „na jednu noc“ (Cooper a kol., 2006; Feeney a kol., 1993). Adolescenti s nejistými typy citové vazby bývají k sexu vedeni odlišnými motivy. Schachner a Shaver (2004) zjistili, že jedinci vysoce skórující v dimenzi vyhýbavost se často

prostřednictvím sexuálního styku snaží zvýšit svůj status a prestiž mezi vrstevníky. Nezřídka se proto angažují v sexuálních aktivitách s náhodnými partnery, aby tak zapůsobili na své okolí (Feeney, 2000). Jedinci s vysokou závislostí naopak sexuální styk vnímají jako způsob, jakým redukovat nejistotu, získat v očích partnera hodnotu, a docílit tak uspokojení své vysoké potřeby blízkosti a intimacy (Schachner & Shaver, 2004). Sexuální život začínají v nízkém věku (Bogaert & Sadava, 2002) a častěji se věnují rizikovým aktivitám, jako je například sexuální styk bez použití ochrany, sexuální styk zahrnující nebezpečné praktiky a stejně jako v případě jedinců s vyhýbavým typem citové vazby také sexuální styk pod vlivem návykových látek (Feeney a kol., 2000).

Užívání návykových látek se u osob s nejistými typy citové vazby vyskytuje častěji než u jistě připoutaných jedinců (Fairbairn a kol., 2018; Schindler & Bröning, 2014). Může sloužit jako copingová strategie, která umožňuje zvládat nepříjemné emoce a prožitky. V případě jedinců s distancovaně vyhýbavým typem citové vazby se jedná o uvedenou vyšší úroveň vzteku a agrese, jedinci s negativním modelem self (tzn. zaujatý a bázlivě vyhýbavý typ citové vazby) mohou návykové látky užívat jako formu „sebemedikace“ při vyrovnávání se s častými úzkostmi a depresivními stavy. Je možné, že vzhledem k chybějící základní důvěře ve svět kolem sebe mají tito jedinci obtíže s vyhledáním jiných typů pomoci (odborníků či blízkých osob). V adolescenci mohou také návykové látky zastávat již zmiňovanou roli související s přijetím vrstevnickou skupinou či demonstrací nezávislosti a v řadě případů dospívajícím pomáhají zvládat nároky každodenního života, což lze ilustrovat právě na příkladu častého užívání návykových látek před sexuálním stykem s cílem snížit nejistotu a tenzi.

3 Empirická část

3.1 Cíl výzkumu

Citová vazba v našem životě zastává velmi významnou roli. Předurčuje, jaký si vytvoříme vztah sami k sobě i svému okolí, a tím ovlivňuje řadu oblastí, jež bývají považovány za důležité determinanty životní spokojenosti. Absence prožitků jistoty a bezpečí ve vztahu s mateřskou postavou později negativně ovlivňuje naše fungování v mezilidských vztazích, schopnost rozumět svým emocím a osvojit si adaptivní strategie jejich regulování, a může vyústit až v různé formy duševních poruch nebo rizikového chování. V empirické části své diplomové práce se věnuji právě souvislosti citové vazby a rizikového chování. Konkrétně se zaměřuji na tři jeho formy – antisociální chování, užívání návykových látek a sexuální rizikové chování. Respektuji předpoklad Jessora (1991) a dalších autorů o existenci *syndromu rizikového chování* (SRCH-D), jenž označuje skutečnost, že se obvykle jednotlivé formy rizikového chování vyskytují společně, neboť bývají ovlivněny totožnými rizikovými a protektivními faktory a vzájemně podporují svůj vznik. V rámci prezentovaného výzkumu není možné obsáhnout celou oblast rizikového chování, ale lze tedy předpokládat, že se u respondentů vykazujících tendence k rizikovým aktivitám budou objevovat i další jeho formy. Rizikové chování bývá typické pro vývojové období adolescence, v němž dochází k mnoha výrazným fyzickým, kognitivním, emočním a sociálním změnám, jež mohou zapojení do rizikových aktivit podporovat. Respondenty výzkumu proto tvoří jedinci ve střední adolescenci. Vzhledem k charakteru stanoveného cíle volím kvantitativní design a za pomoci dotazníkového šetření se pokusím získat odpovědi na níže uvedené výzkumné otázky.

3.1.1 Výzkumné otázky a hypotézy

Stanovila jsem si čtyři výzkumné otázky, v jejichž rámci se zaměřuji na souvislost citové vazby a rizikového chování. Vycházím především z myšlenek J. Bowlbyho, jenž už ve své první studii propojoval delikvenci mladistvých s událostmi, které tito jedinci v raném dětství prožili ve vztahu s primárními pečovateli. Vyšší tendence osob s nejistou citovou vazbou k zapojení do rizikových aktivit potvrzuje i řada dalších autorů. Za zmínku stojí například výzkumy Hoeve a jejích kolegů (2012), věnující se souvislosti citové vazby

a antisociálního chování, Fairbairn a kolegů (2018), kteří se v tomto kontextu zaměřili na užívání návykových látek, nebo Feeney (1993), jež se se svým týmem rozhodla blíže prozkoumat oblast sexuálního rizikového chování. Ve svém výzkumu se věnují především specifikům jednotlivých typů citové vazby, přičemž využívám typologii Bartholomew a Horowitz (1991), kteří definují typ *jistý, zaujatý, distancovaně vyhýbavý* a *bázně vyhybavý*. V odborné literatuře můžeme nalézt pouze omezený počet výzkumů, jež by v kontextu rizikového chování se zmíněnou typologií pracovaly, a tedy odlišovaly dva typy vyhýbavé vazby. V česko-slovenském prostředí jsem se setkala pouze s několika málo diplomovými a disertačními pracemi a například výzkumem Wolta a Halamy (2014), který u mužů potvrdil souvislost distancovaně vyhýbavého typu citové vazby a užívání alkoholu i nelegálních návykových látek, zatímco u žen souvislost bázně vyhybavého typu citové vazby a užívání nelegálních návykových látek a zaujatého typu citové vazby a užívání alkoholu.

Výzkumné otázky dělím do čtyř okruhů dle typů citové vazby.

Při formulaci hypotéz se z velké části opírám o obecné charakteristiky jednotlivých typů a závěry ze subkapitoly 2.3.2.

První výzkumná otázka

VO1: Existuje souvislost mezi jistým typem citové vazby a rizikovým chováním adolescentů?

V rámci první výzkumné otázky se zaměřuji na souvislost jistého typu citové vazby a jednotlivých forem rizikového chování. Na základě výše zmíněných výzkumů předpokládám, že prožitky jistoty a bezpečí v dětství fungují jako protektivní faktor, který později snižuje pravděpodobnost zapojení jedinců do rizikových aktivit. Adolescenti s jistou citovou vazbou využívají adaptivní copingové strategie, a rizikové chování jim tedy neslouží jako prostředek zvládnání negativních emocí. Zároveň navazují uspokojivé, stabilní vztahy charakteristické vysokou mírou vzájemné důvěry, a tak si užíváním návykových látek, antisociálním chováním nebo sexuálním rizikovým chováním nemusí snažit získat oblibu a uznání vrstevníků nebo se jejich prostřednictvím vymezovat vůči rodičům.

Tabulka č. 8 – Hypotézy vztahující se k první výzkumné otázce

Jistý typ citové vazby	
Užívání návykových látek	H _{1.1} : Adolescenti s jistým typem citové vazby vykazují nižší míru užívání alkoholu.
	H _{1.2} : Adolescenti s jistým typem citové vazby vykazují nižší míru užívání marihuany.
	H _{1.3} : Adolescenti s jistým typem citové vazby vykazují nižší míru užívání tvrdých drog.
	H _{1.4} : Adolescenti s jistým typem citové vazby vykazují nižší míru kouření.
Antisociální chování	H _{1.5} : Adolescenti s jistým typem citové vazby vykazují nižší míru problémového chování.
	H _{1.6} : Adolescenti s jistým typem citové vazby vykazují nižší míru násilného chování.
	H _{1.7} : Adolescenti s jistým typem citové vazby vykazují nižší míru majetkových deliktů.
	H _{1.8} : Adolescentům s jistým typem citové vazby jsou méně často uložena kázeňská opatření.
Sexuální rizikové chování	H _{1.9} : Adolescenti s jistým typem citové vazby se méně často angažují v sexuálním styku pod vlivem návykových látek.
	H _{1.10} : Adolescenti s jistým typem citové vazby udávají nižší počet sexuálních partnerů.
	H _{1.11} : Adolescenti s jistým typem citové vazby častěji používají nějaký způsob ochrany před otěhotněním.
	H _{1.12} : Adolescenti s jistým typem citové vazby častěji používají nějaký způsob ochrany před AIDS.

Druhá výzkumná otázka

VO2: Existuje souvislost mezi zaujatým typem citové vazby a rizikovým chováním adolescentů?

Druhá výzkumná otázka se vztahuje k zaujatému typu citové vazby. Předpokládám, že jedinci se zaujatou citovou vazbou se častěji angažují v rizikových aktivitách, které v jejich případě mohou plnit důležitou úlohu související s přijetím vrstevníků (například antisociální chování, k němuž dochází v rámci vrstevnické skupiny) či zvládnutím negativních emocí (užívání návykových látek jako „sebemedikace“ při úzkostných a depresivních stavech). V kontextu sexuálního rizikového chování lze uvažovat také nad možností, že jedinci se zaujatou citovou vazbou vnímají sexuální styk jako příležitost, jak docílit uspokojení vysoké potřeby blízkosti, a zároveň jim zájem opačného pohlaví slouží jako potvrzení vlastní hodnoty. Z těchto důvodů usuzuji, že budou daní respondenti uvádět vyšší počet sexuálních partnerů. Při sexuálním styku ale mohou pociťovat výraznou nejistotu, vyplývající z negativního modelu self. Je tedy možné, že před stykem častěji užívají návykové látky s cílem podpořit tak sebedůvěru, což potvrzuje například výzkum Feeney a kolegů (2000). V souladu se závěry zmíněného výzkumu také předpokládám, že jedinci se zaujatou vazbou méně často používají ochranu před nechtěným otěhotněním a přenosem pohlavních chorob. Mohou mít pocit, že užívání kondomu narušuje intimitu a negativně ovlivňuje intenzitu sexuálního prožitku, nebo se (zvláště v případě žen) obávají vznášet podobné požadavky, aby nebyli protějškem odmítnuti.

Tabulka č. 9 – Hypotézy vztahující se ke druhé výzkumné otázce

Zaujatý typ citové vazby	
Užívání návykových látek	H _{2.1} : Adolescenti se zaujatým typem citové vazby vykazují vyšší míru užívání alkoholu.
	H _{2.2} : Adolescenti se zaujatým typem citové vazby vykazují vyšší míru užívání marihuany.
	H _{2.3} : Adolescenti se zaujatým typem citové vazby vykazují vyšší míru užívání tvrdých drog.
	H _{2.4} : Adolescenti se zaujatým typem citové vazby vykazují vyšší míru kouření.

Antisociální chování	H _{2.5} : Adolescenti se zaujatým typem citové vazby vykazují vyšší míru problémového chování.
	H _{2.6} : Adolescenti se zaujatým typem citové vazby vykazují vyšší míru násilného chování.
	H _{2.7} : Adolescenti se zaujatým typem citové vazby vykazují vyšší míru majetkových deliktů.
	H _{2.8} : Adolescentům se zaujatým typem citové vazby jsou častěji uložena kázeňská opatření.
Sexuální rizikové chování	H _{2.9} : Adolescenti se zaujatým typem citové vazby se častěji angažují v sexuálním styku pod vlivem návykových látek.
	H _{2.10} : Adolescenti se zaujatým typem citové vazby udávají vyšší počet sexuálních partnerů.
	H _{2.11} : Adolescenti se zaujatým typem citové vazby méně často používají nějaký způsob ochrany před otěhotněním.
	H _{2.12} : Adolescenti se zaujatým typem citové vazby méně často používají nějaký způsob ochrany před AIDS.

Třetí výzkumná otázka

VO3: Existuje souvislost mezi distancovaně vyhýbavým typem citové vazby a rizikovým chováním adolescentů?

Třetí výzkumná otázka se týká jedinců s distancovaně vyhýbavým typem citové vazby. Očekávám, že daní respondenti budou vykazovat vyšší míru užívání návykových látek i antisociálního chování. Mohou tak demonstrovat svou nezávislost, získávat uznání a moc mezi vrstevníky nebo jim rizikové chování může sloužit jako prostředek vybití vzteku a agrese. Je možné, že vzhledem k negativnímu modelu druhých a vysoké vyhýbavosti budou tito jedinci udávat nižší počet sexuálních partnerů. Jak potvrzuje Feeney (2000), vyhýbavost a negativní vztah k intimitě a závazkům může vést také k častějšímu používání ochrany před nechtěným otěhotněním a přenosem pohlavních chorob. Jelikož si však jedinci s distancovaně vyhýbavým typem citové vazby sexuální styk pojí s nepříjemnými prožitky, ve větší míře před ním užívají návykové látky (Feeney, tamtéž).

Tabulka č. 10 – Hypotézy vztahující se ke třetí výzkumné otázce

Distancovaně vyhýbavý typ citové vazby (dále jen D.V.)	
Užívání návykových látek	H _{3,1} : Adolescenti s D.V. typem citové vazby vykazují vyšší míru užívání alkoholu.
	H _{3,2} : Adolescenti s D.V. citové vazby vykazují vyšší míru užívání marihuany.
	H _{3,3} : Adolescenti s D.V. typem citové vazby vykazují vyšší míru užívání tvrdých drog.
	H _{3,4} : Adolescenti s D.V. typem citové vazby vykazují vyšší míru kouření.
Antisociální chování	H _{3,5} : Adolescenti s D.V. typem citové vazby vykazují vyšší míru problémového chování.
	H _{3,6} : Adolescenti s D.V. typem citové vazby vykazují vyšší míru násilného chování.
	H _{3,7} : Adolescenti s D.V. typem citové vazby vykazují vyšší míru majetkových deliktů.
	H _{3,8} : Adolescentům s D.V. typem citové vazby jsou častěji uložena kázeňská opatření.
Sexuální rizikové chování	H _{3,9} : Adolescenti s D.V. typem citové vazby se častěji angažují v sexuálním styku pod vlivem návykových látek.
	H _{3,10} : Adolescenti s D.V. typem citové vazby udávají nižší počet sexuálních partnerů.
	H _{3,11} : Adolescenti s D.V. typem citové vazby častěji používají nějaký způsob ochrany před otěhotněním.
	H _{3,12} : Adolescenti s D.V. typem citové vazby častěji používají nějaký způsob ochrany před AIDS.

Čtvrtá výzkumná otázka

VO4: Existuje souvislost mezi bázlivě vyhýbavým typem citové vazby a rizikovým chováním adolescentů?

Vyšší zapojení do rizikových aktivit očekávám i v případě bázlivě vyhýbavého typu citové vazby, u kterého do popředí vystupuje negativní model druhých a s tím související vyhýbavost důvěrným vztahům, současně si však daní jedinci vytvářejí také negativní model self. Rizikové chování jim tak může sloužit jako způsob, jakým demonstrovat svou moc

a nezávislost, nebo jako copingová strategie vyrovnávání se s nepříjemnými emocemi a častými sebeobviňujícími myšlenkami. Předpokládám, že se vyhýbavost těchto jedinců stejně jako v případě distancovaně vyhýbavého typu citové vazby promítá i do sexuálního chování, konkrétně nižšího počtu sexuálních partnerů a častějšího sexuálního styku pod vlivem návykových látek. Na rozdíl od předchozího typu však očekávám, že jedinci s bázlivě vyhýbavou vazbou v menší míře používají ochranu před nechtěným otěhotněním nebo přenosem pohlavních chorob. Z důvodu intenzivního strachu z odmítnutí mohou mít například obtíže s formulováním daných požadavků (tj. použití kondomu) vůči partnerovi.

Tabulka č. 11 – Hypotézy vztahující se ke čtvrté výzkumné otázce

Bázlivě vyhýbavý typ citové vazby (dále jen B.V.)	
Užívání návykových látek	H _{4.1} : Adolescenti s B.V. typem citové vazby vykazují vyšší míru užívání alkoholu.
	H _{4.2} : Adolescenti s B.V. citové vazby vykazují vyšší míru užívání marihuany.
	H _{4.3} : Adolescenti s B.V. typem citové vazby vykazují vyšší míru užívání tvrdých drog.
	H _{4.4} : Adolescenti s B.V. typem citové vazby vykazují vyšší míru kouření.
Antisociální chování	H _{4.5} : Adolescenti s B.V. typem citové vazby vykazují vyšší míru problémového chování.
	H _{4.6} : Adolescenti s B.V. typem citové vazby vykazují vyšší míru násilného chování.
	H _{4.7} : Adolescenti s B.V. typem citové vazby vykazují vyšší míru majetkových deliktů.
	H _{4.8} : Adolescentům s B.V. typem citové vazby jsou častěji uložena kázeňská opatření.
Sexuální rizikové chování	H _{4.9} : Adolescenti s B.V. typem citové vazby se častěji angažují v sexuálním styku pod vlivem návykových látek.
	H _{4.10} : Adolescenti s B.V. typem citové vazby udávají nižší počet sexuálních partnerů.
	H _{4.11} : Adolescenti s B.V. typem citové vazby méně často používají nějaký způsob ochrany před otěhotněním.

	H _{4.12} : Adolescenti s B.V. typem citové vazby méně často používají nějaký způsob ochrany před AIDS.
--	---

3.2 Výzkumný soubor

Výzkumný soubor tvoří 124 studentů (75 dívek a 49 chlapců) prvního ročníků střední školy. Aby byla zajištěna variabilitu vzorku, oslovila jsem prostřednictvím e-mailu ředitele a zástupce čtyř typů škol – gymnázií, obchodních akademií, středních průmyslových škol a odborných učilišť. Z celkového počtu 30 oslovených škol nakonec s realizací výzkumu souhlasily pouze čtyři, dvě všeobecná gymnázia, jedna obchodní akademie a jedno střední odborné učiliště gastronomie. Ve všech případech se jednalo o pražské školy.

Účastníci výzkumu se svým věkovým průměrem 16 let¹¹ spadají do období střední adolescence. Střední adolescence se vyznačuje výraznými změnami, v jejichž důsledku u dospívajících ve zvýšené míře dochází k rozvoji rizikového chování. To má v jejich životě často velmi důležitou funkci. Slouží jako způsob, jakým se vymezují vůči rodičům, zajišťují si přijetí vrstevníků či se vyrovnávají s negativními emocemi.

Kromě typu školy, pohlaví a věku bylo dále zjišťováno, zda se škola, již účastníci výzkumu navštěvují, nachází v místě jejich bydliště. Jedinci, kteří například využívají služeb internátu, mohou vykazovat vyšší tendence k zapojení do rizikových aktivit, neboť právě absence rodičovské kontroly a dohledu bývá často řazena mezi výrazné rizikové faktory pro vznik takového chování. Více než polovina respondentů bydlí v Praze, ostatní do školy dojíždějí z jiného města. Pouze 2 účastníci výzkumu vypověděli, že využívají služeb internátu.

Konkrétní charakteristiky výzkumného souboru prezentuji následujících tabulkách.

¹¹ Mladší jedinci nebyli do výzkumného souboru zařazeni z toho důvodu, že se se v rámci výzkumu blíže věnují sexuálnímu rizikovému chování. Bylo proto zapotřebí, aby alespoň část respondentů měla již zkušenost se sexuálním stykem, k němuž poprvé průměrně dochází právě na střední škole (Weiss, 2012). U jedinců starších (období pozdní adolescence) poté již dochází k postupnému odeznívání rizikového chování, což jsem v kontextu svého šetření nepovažovala za žádoucí.

Tabulka č. 12 – Počet a věkový průměr respondentů

	Počet (%)	Věkový průměr
Dívky	75 (60,5 %)	15,97
Chlapci	49 (39,5 %)	16,08
Celkem	124 (100 %)	16,01

Tabulka č. 13– Počet respondentů dle typu školy

Typ školy	Pohlaví	Počet
Gymnázium	Dívky	22
	Chlapci	15
	Celkem	37
Obchodní akademie	Dívky	38
	Chlapci	12
	Celkem	50
Odborné učiliště	Dívky	15
	Chlapci	22
	Celkem	37

Tabulka č. 14 – Umístění školy

Umístění školy	Počet respondentů
V místě bydliště	70 (56,5 %)
Dojíždění	52 (41,9 %)
Internát	2 (1,6 %)

3.3 Realizace výzkumu

Výzkumu předcházela pilotáž, realizovaná na vzorku 10 studentů pražského odborného učiliště s cílem ověřit vhodnost výzkumných nástrojů. Studenti byli nejprve vyzváni k vyplnění vybraných dotazníků, po čemž následovala diskuse, zaměřená na srozumitelnost jednotlivých položek a odhalení případných kritických míst. Pilotáž upozornila na nutnost blíže specifikovat některé pojmy, jako je „sexuální styk“ a „blízké osoby“, zároveň se pro respondenty jako mírně problematická jevila také záporně formulovaná otázka z dotazníku věnujícího se citové vazbě „Netrápím se často nad tím, že bych mohl/a být opuštěn/a“. Data získaná prostřednictvím pilotáže nebyla do výzkumu zařazena.

Samotný výzkum poté proběhl v červnu roku 2019. Pověřeným osobám jsem zaslala detailní informace o plánovaném šetření a připojila informované souhlasy (příloha č. 1), které školy dále zprostředkovaly rodičům respondentů. Sběr dat byl realizován celkem v šesti třídách. V každé z nich jsem k tomuto účelu měla vyčleněnou jednu vyučovací hodinu, průměrně však respondentům vyplňování dotazníků nezabralo více než 30 minut. Učitelé byli sběru dat přítomni, avšak do jeho průběhu nezasahovali. V úvodu jsem studentům představila podstatu své diplomové práce, ujistila je o dodržování etických zásad (anonymita a důvěrnost informací, informovaný souhlas, právo odmítnout účast na výzkumu, poskytnutí závěrů výzkumu) a upozornila na oblasti, které se v rámci pilotáže ukázaly jako problematické. Studenti aktivně spolupracovali, v případě potřeby se doptávali a některé z nich zkoumané téma zaujalo natolik, že požádali o zaslání výsledků šetření na e-mail.

3.4 Použité metody

V následující subkapitole blíže představím použité metody – škálu ECR, která umožňuje zkoumání citové vazby, a dotazník SAHA, zaměřený na rizikové chování. Metody naleznete v příloze č. 2.

3.4.1 ECR (Experiences in Close Relationships)

Škála ECR (*Experiences in Close Relationships*) je jedním z nejrozšířenějších sebeposuzovacích nástrojů ke zkoumání citové vazby v dospělosti. V roce 1998 ji vytvořili Brennan, Clark a Shaver (Brennan a kol., 1998), kteří na citovou vazbu nahlízejí z hlediska strategií, jež charakterizují fungování jedince v mezilidských vztazích. Pracují tedy se dvěma dimenzemi, vztahovou vyhýbavostí (vyhýbání se důvěrným vztahům) a vztahovou úzkostností¹² (intenzivní vazebné chování, strach z odmítnutí). Obě dimenze jsou tvořeny 18 položkami, jež jedinec hodnotí na pětibodové Likertově škále. ECR obsahuje reverzní položky 3, 15, 19, 22, 25, 27, 29, 31, 33 a 35, které je nutné před dalším zpracováním rekódovat.

ECR vykazuje velmi dobré psychometrické charakteristiky, jež byly zachovány i při jeho překladu do češtiny. O českou verzi se zasloužili Lečbych a Pospíšilíková (2012).

¹² „Úzkostnost“ významově odpovídá dimenzi „závislost“, o které bylo hovořeno v teoretické části.

Lečbych s kolegy (2016) uvádějí vysoké hodnoty Cronbachova alfa, udávajícího míru vnitřní konzistence dimenzí, i test-retestové reliability, která odkazuje k jejich stabilitě v čase. Dimenze vyhýbavosti dosahuje mírně nižší test-retestové reliability než dimenze úzkostnosti, avšak stále se jedná o uspokojivé hodnoty, viz tabulku č. 15.

Tabulka č. 15 – Psychometrické charakteristiky české verze ECR (Lečbych a kol., 2016)

	Vyhýbavost	Úzkostnost
Cronbachovo alfa	0,86	0,87
Test-retest r	0,72	0,87

Autoři české verze se blíže věnují také souběžné kriteriální validitě, jež se rovněž jeví jako uspokojivá. Udávají, že dimenze vztahové vyhýbavosti negativně koreluje s dimenzemi *orientace na tým* a *schopnost navazovat kontakty* dotazníku BIP¹³, zatímco dimenze úzkostnosti negativně koreluje s dimenzemi *emocionální stabilita* a *odolnost vůči zátěži*.

V rámci ECR lze pracovat nejen se zmiňovanými dimenzemi, ale také čtyřmi kategoriemi, které odpovídají jednotlivým typům citové vazby – jistému, zaujatému, distancovaně vyhýbavému a bázlivě vyhýbavému. Ve své diplomové práci využívám právě dělení citové vazby na uvedené typy, jež umožňuje snadnější uchopení, a může tak velmi dobře posloužit pro ilustraci dané problematiky a také například vytvoření podkladu pro to, jak s danými jedinci postupovat v rámci poradenské či terapeutické praxe. Je však třeba mít na paměti, že se tím zároveň dopouštím určitého redukování, které může ústít ve ztrátu důležitých informací vztahujících se k individuálním rozdílům. Při zařazování jedinců do jednotlivých kategorií využívám postup, který doporučuje Fraley s kolegy (2000). Spočívá v následujících krocích:

1. Vypočítáme skór vyhýbavosti (průměr lichých položek) a skór úzkostnosti (průměr sudých položek) každého respondenta.
2. Vypočítáme medián ze získaných skórů vyhýbavosti (MAVOID) a úzkostnosti (MANX).

¹³ Bochumský osobnostní dotazník, zaměřený na posouzení předpokladů jedince, které jsou zásadní pro úspěch při výkonu povolání (například motivace k výkonu, motivace k vedení, flexibilita, svědomitost, sebevědomí apod.)

3. Jistý typ: úzkostnost $<$ MANX a zároveň vyhýbavost $<$ MAVOID

Zaujatý typ: úzkostnost \geq MANX a zároveň vyhýbavost $<$ MAVOID

Distancovaně vyhýbavý typ: úzkostnost $<$ MANX a zároveň vyhýbavost \geq MAVOID

Bázně vyhýbavý typ: úzkostnost \geq MANX a zároveň vyhýbavost \geq MAVOID

Rozdělení na jednotlivé typy citové vazby se tedy vztahuje pouze k danému souboru, vzhledem ke zbývajícím populaci by bylo přesnější užívat například označení „spíše jistý typ“, „spíše zaujatý typ“ apod.

Lečbách s kolegy (2016) parametry české verze ECR ověřovali na vzorku respondentů starších 18 let. Ve svém výzkumu se však věnují jedincům v mladším věku. Z toho důvodu jsem před samotným šetřením provedla pilotáž, která nicméně u respondentů neodhalila zásadnější obtíže v porozumění jednotlivým položkám. Bylo pouze nutné modifikovat položky zaměřující se na vazebné chování v rámci partnerských vztahů. Pojmenování „Partner/ka“ bylo nahrazeno „nejlepší kamarád/ka“, neboť jsem předpokládala, že velká část z mých respondentů nemá v tomto věku ještě zkušenost s déletrvajícím partnerským vztahem. Nejlepší přátelé zároveň v jejich životě obvykle zastávají podobně důležitou roli jako v dospělosti partneri. Dále bylo třeba ústně specifikovat pojem „blízké osoby“ jako osoby, které jedinci subjektivně vnímají jako důležité a nepostradatelné, ať už se jedná o přátele či rodinné příslušníky.

3.4.2 SAHA (The Social and Health Assessment)

Dotazník SAHA vznikl v roce 1991 na půdě Yale Child Study Center (Yalské centrum pro dětská studia). Vytvořil ho Weissberg s kolegy (1991) a o jeho adaptaci se poté se svým týmem zasloužila Schwab-Stone (1999). SAHA umožňuje hlubší vhled do problematiky psychopatologie, věnuje se nejen jednotlivým symptomům a poruchám, ale také širokému spektru souvisejících faktorů. Skládá se ze 375 položek, které jsou rozděleny do následujících okruhů (Sobotková a kol., 2014, s. 13):

1. Zdroje rizik a protektivní činitelé

- Demografické údaje (věk, pohlaví, rodina, víra)
- Vztahy s rodiči (výchovné styly)
- Zájmové činnosti, volný čas, vrstevníci

- Škola (školní prostředí, vztah ke škole, motivace ke studiu, šikana)
- Komunita (percipovaná kvalita prostředí, expozice násilí)
- Postoje (prosociální postoje, percepce rizik, názory na legitimizaci násilí, očekávání do budoucnosti)

2. Dopady na chování a duševní zdraví

- Internalizovaná psychopatologie (traumatický stres, deprese, somatizace, problémy s jídlem, úzkost, somatická anxieta)
- Externalizovaná psychopatologie (antisociální chování, zapojení do gangu)
- Užívání návykových látek (alkohol, cigarety, marihuana, tvrdé drogy)
- Sexuální chování (názory, zkušenosti, rizikové chování)

O vznik české verze dotazníku se zasloužili autoři Sobotková, Blatný, Hrdlička a Jelínek (2014), kteří zajistili překlad do českého jazyka a také upravili obsah některých položek tak, aby odpovídal českým realitám (například přidali typicky české drogy jako pervitin a lysohlávky).

Ve své diplomové práci využívám pouze oblasti dotazníku týkající se užívání návykových látek, antisociálního chování a sexuálního rizikového chování, které mi ochotně zprostředkoval M. Blatný.

Užívání návykových látek

Oblast užívání návykových látek se zaměřuje na prevalenci užívání alkoholu, marihuany, tvrdých drog a kouření. Zjišťuje užívání návykových látek za celý život jedince (např. „Vypil/a jste už někdy skleničku nějakého tvrdého alkoholu?“) a jeho frekvenci za poslední měsíc („Kolikrát jste za posledních 30 dní vypil/a skleničku tvrdého alkoholu?“). Respondenti odpovídají na čtyřbodové škále – „ani jednou“ (0x), „pouze jednou“ (1x), „několikrát“ (3–5x), „vícekrát“ (6x a více), pouze v případě tvrdých drog se jedná o škálu pětibodovou – „ani jednou“, „1–2x za rok“, „1–2x za měsíc“, „1–2x za týden“, „každý den“.

Antisociální chování

Oblast antisociálního chování zjišťuje prevalenci problémového chování, násilného chování, majetkových deliktů a uložení kázeňských opatření za poslední rok. Respondenti mají k dispozici pětibodovou škálu „0x“, „1x“, „2x“, „3–4x“, „5x a více“.

Sexuální rizikové chování

Z oblasti, která se zaměřuje na sexualitu dospívajících, jsem vybrala pouze položky věnující se sexuálnímu rizikovému chování. Konkrétně se jedná o položky zjišťující počet sexuálních partnerů („S kolika lidmi jste již celkem měl/a sexuální styk?“), používání ochrany („Jakou metodou jste se naposledy se svým partnerem či partnerkou chránili při sexuálním styku před otěhotněním?“ a „Udělal/a jste něco z níže uvedeného, abyste se ochránil/a před AIDS?“¹⁴) a angažování se v sexuálním styku pod vlivem návykových látek („Byl/a jste při posledním sexuálním styku pod vlivem alkoholu nebo drog?“). Na základě provedené pilotáže se ukázalo jako nutné blíže definovat pojem „sexuální styk“. Pro účely svého výzkumu jsem ho zúžila pouze na penilně-vaginální styk.

3.5 Způsob zpracování dat

Data byla zpracována za pomoci statistického programu IBM SPSS Statistics. Nejprve jsem zjišťovala deskriptivní charakteristiky, jako je průměr, medián, modus, směrodatná odchylka, maximum a minimum, a věnovala se také frekvenční analýze, abych blíže prozkoumala prevalenci jednotlivých forem rizikového chování. Následně jsem se zaměřila na ověření normality dat, k čemuž jsem využila Kolmogorov-Smirnov test. Normální rozdělení bylo potvrzeno v případě citové vazby, nikoliv však rizikového chování, proto jsem pro další zpracování zvolila postupy neparametrické statistiky. K ověření, zda rizikové chování závisí na pohlaví, typu a umístění školy, jsem využila Mann-Whitney test (ordinální proměnné) a Fisherův test (nominální proměnné). Nakonec jsem se věnovala vztahu jednotlivých proměnných. V případě nominálních proměnných byl vzájemný vztah ověřován pomocí chí-kvadrát testu. Ke zjištění síly asociace jsem poté využila metodu Crosstabs, jejímž prostřednictvím získáváme koeficient Cramerovo V. Vztah mezi ordinálními proměnnými byl hodnocen za pomoci koeficientu pořadové korelace Spearmanovo ρ .

¹⁴ Způsoby ochrany před nechtěným otěhotněním a přenosem pohlavních chorob budou reflektovány v subkapitole věnující se deskriptivní statistice a frekvenční analýze dat. Pro účely dalšího statistického zpracování byly vytvořeny dimenze „ochrana před otěhotněním“ (používá ochranu/nepoužívá ochranu) a „ochrana před AIDS“ (používá ochranu/nepoužívá ochranu).

3.6 Výsledky

Níže představím hlavní výzkumná zjištění. Nejprve se budu věnovat deskriptivní statistice a frekvenční analýze dat vztahujících se k citové vazbě a rizikovému chování, následně se zaměřím na souvislost obou konceptů.

3.6.1 Deskriptivní statistika a frekvenční analýza

3.6.1.1 Citová vazba

Za využití postupu, který byl představen v subkapitole věnované nástroji ECR, jsem rozdělila respondenty do čtyř kategorií. Dívky nejčastěji vykazovaly rysy bázlivě vyhýbavého a zaujatého typu citové vazby, kde do popředí shodně vystupuje vysoká úzkostnost. Chlapci naopak častěji splňovali kritéria pro zařazení do kategorie jistého a distancovaně vyhýbavého typu. Ačkoliv nejsou v případě mého šetření rozdíly mezi jednotlivými typy citové vazby příliš výrazné (u obou pohlaví činí rozdíl mezi nejpočetnější a nejméně početnou kategorií 6 respondentů), odpovídají závěrům dostupných výzkumů (Brennan a kol., 1991).

Tabulka č. 16 – Rozdělení respondentů do čtyř kategorií (typů) citové vazby

Typ citové vazby		N
Jistá citová vazby	Celkem	32
	Dívky	16
	Chlapci	16
Zaujatá citová vazby	Celkem	28
	Dívky	19
	Chlapci	9
Distancovaně vyhýbavá citová vazba	Celkem	32
	Dívky	18
	Chlapci	14
Bázlivě vyhýbavá citová vazba	Celkem	32
	Dívky	22
	Chlapci	10

V tabulce č. 17 prezentuji průměry (Mean¹⁵), mediány (Median), směrodatné odchylky (SD) a hodnoty minima (Min.) a maxima (Max.), kterých respondenti reprezentující čtyři typy citové vazby dosahovali v dimenzích úzkostnosti a vyhýbavosti. Nejvyšší průměrnou hodnotu úzkostnosti vykazuje zaujatý a bázlivě vyhýbavý typ citové vazby, nejnižší naopak typ distancovaně vyhýbavý. V případě vyhýbavosti nejvýše skóruje distancovaně vyhýbavý typ, nejnižší jistý a zaujatý typ citové vazby.

Tabulka č. 17 – Deskriptivní charakteristiky: citová vazba

Dimenze	Typ citové vazby	Mean	Median	SD	Min.	Max.
Úzkostnost	Jistý	2,64	2,69	0,34	1,78	3,17
	Zaujatý	3,75	3,75	0,32	3,22	4,50
	D.V.	2,57	2,61	0,51	1,39	3,17
	B.V.	3,73	3,75	0,34	3,22	4,50
	Celkem	3,15	3,17	0,68	1,39	4,50
Vyhýbavost	Jistý	2,05	2,11	0,29	1,39	2,44
	Zaujatý	2,10	2,16	0,27	1,33	2,44
	D.V.	3,18	3,03	0,58	2,50	4,50
	B.V.	2,95	2,81	0,42	2,50	4,17
	Celkem	2,59	2,50	0,65	1,33	4,50

3.6.1.2 Rizikové chování

V tabulkách níže shrnuji zjištění vztahující se k *užívání alkoholu*. 92 % procent respondentů uvedlo, že někdy v životě konzumovalo alkohol. 75 % procent ho užilo alespoň jednou v posledním měsíci, více než 30 % poté minimálně šestkrát. Pití nadměrných dávek alkoholu (5 a více sklenic při jedné příležitosti) za posledních 30 dní uvedla více než polovina respondentů. Tato zjištění přibližně odpovídají závěrům šetření z roku 2015, k němuž došlo v rámci studie ESPAD (2016), viz graf č. 2. V porovnání s danou studií se však respondenti mého výzkumu ve vyšší míře angažují v „častém pití“ (6x a více za měsíc), častěji užívají nadměrné dávky alkoholu a také mezi nimi můžeme zaznamenat výraznější

¹⁵ Je třeba podotknout, že při práci s ordinálními proměnnými bychom ke zjišťování údajů o střední hodnotě měli využívat pouze medián (Mareš a kol., 2015). Jelikož však průměr přináší informace i o drobnějších rozdílech, což je v případě mého výzkumu důležité zejména u rizikového chování níže, dopouštím se zde z tohoto důvodu drobného prohrěšku.

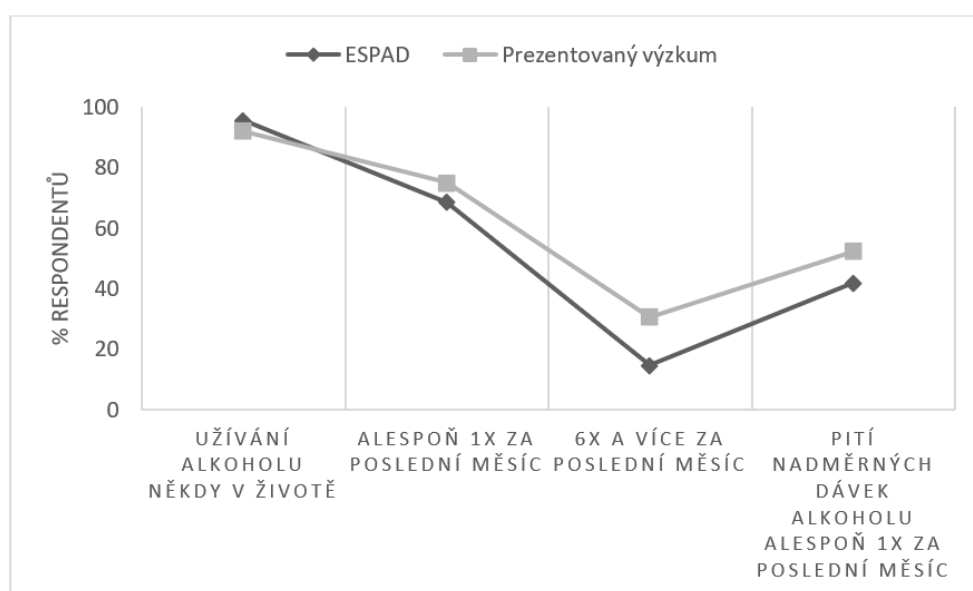
rozdíly napříč pohlavími, což je pravděpodobně dáno skutečností, že velkou část ze souboru chlapců tvoří v případě mého výzkumu studenti odborné školy, kteří obvykle vykazují vyšší tendence k rizikovému chování (ESPAD, 2016; Blatný a kol., 2016).

Tabulka č. 18 – Deskriptivní charakteristiky: užívání alkoholu

	Pohlaví	N	Mean	Mean	SD	Min.	Max.
Užívání alkoholu	Dívky	75	2,22	2,14	0,79	1,00	3,86
	Chlapci	49	2,63	2,86	0,87	1,00	4,00
	Celkem	124	2,38	2,43	0,85	1,00	4,00

Tabulka č. 19 – Prevalence užívání alkoholu

	Užívání alkoholu někdy v životě	Užívání alkoholu alespoň 1x za poslední měsíc	Více než 3x za poslední měsíc	6x a více za poslední měsíc	Pití nadměrných dávek alkoholu alespoň 1x za poslední měsíc
Dívky	89,3 %	58,7 %	44 %	21,3 %	42,7 %
Chlapci	96 %	81,6 %	65,3 %	44,9 %	67,3 %
Celkem	92 %	75 %	52,4 %	30,6 %	52,4 %



Graf č. 2 – Prevalence užívání alkoholu: porovnání se studií ESPAD (2016)

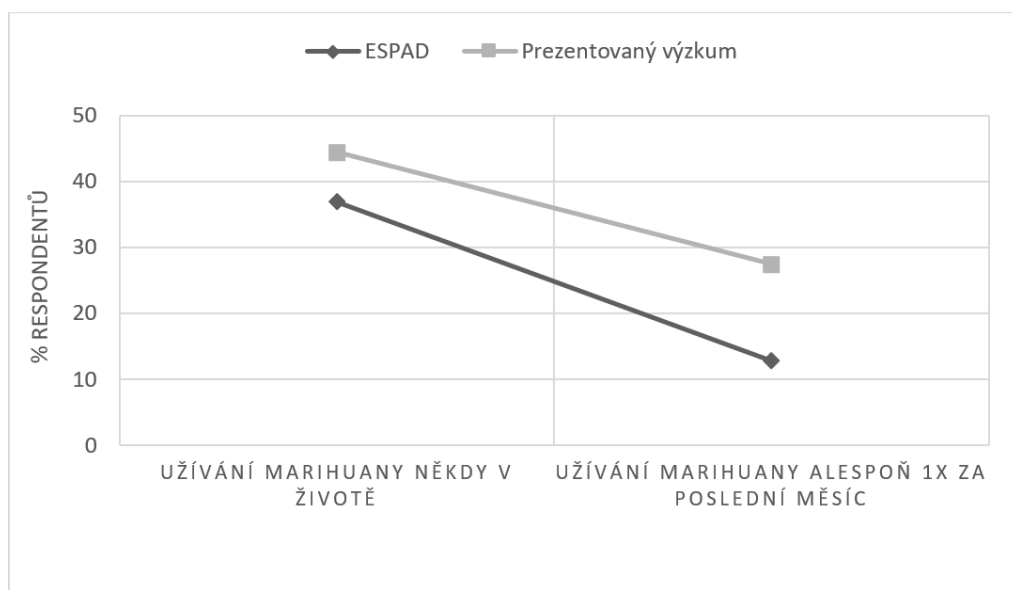
Celoživotní prevalence **užívání marihuany** činí u mého souboru 44,4 %. Alespoň jednou v posledním měsíci užilo marihuanu 27,4 % respondentů, 10,5 % respondentů ji poté užilo minimálně šestkrát. Studie ESPAD (2016) uvádí nižší hodnoty – dle zjištění autorů užilo v České republice alespoň jednou v životě marihuanu 36,8 % jedinců a v posledním měsíci poté 12,8 % jedinců (viz graf č. 3). Zatímco ESPAD nezaznamenala rozdíly mezi pohlavími, v případě mého souboru se prevalence užívání dívek a chlapců liší, přičemž z tabulky č. 21 je zřejmé, že chlapci procento výskytu dané formy rizikového chování značně zvyšují.

Tabulka č. 20 – Deskriptivní charakteristiky: užívání marihuany

	Pohlaví	N	Mean	Median	SD	Min.	Max.
Užívání marihuany	Dívky	75	1,53	1,00	0,89	1,00	4,00
	Chlapci	49	2,18	2,00	1,16	1,00	4,00
	Celkem	124	1,79	1,00	1,05	1,00	4,00

Tabulka č. 21 – Prevalence užívání marihuany

	Užívání marihuany někdy v životě	Užívání marihuany alespoň 1x za poslední měsíc	Více než 3x za poslední měsíc	6x a více za poslední měsíc
Dívky	32 %	18,7 %	9,3 %	4 %
Chlapci	63,3 %	40,8 %	24,5 %	20,4 %
Celkem	44,4 %	27,4 %	15,3 %	10,5 %



Graf č. 3 – Prevalence užívání marihuany: porovnání se studií ESPAD (2016)

Rozdíly mezi dívkami a chlapci byly zaznamenány také v případě užívání **nekonopných nelegálních návykových látek** („tvrdých drog“). Zatímco celoživotní prevalence dívek činí 2,7 %, prevalence chlapců se dokonce blíží k 15 %. Nejčastěji užívanou drogou je extáze, kterou respondenti označili celkem v 6 případech, následuje čichání sprejů, lepidel apod., užívání LSD či PCP, kokainu či cracku a lysohlávek. Studie ESPAD (2016) udává celoživotní prevalenci užívání tvrdých drog 7 %. Tento údaj však zahrnuje také užívání sedativ (s celoživotní prevalencí 15,7 %), které jeho hodnotu zvyšuje. Můj výzkum se problematice zneužívání léčiv nevěnuje.

Tabulka č. 22 – Deskriptivní charakteristiky: užívání tvrdých drog

	Pohlaví	N	Mean	Median	SD	Min.	Max.
Užívání tvrdých drog	Dívky	75	1,00	1,00	0,02	1,00	1,14
	Chlapci	49	1,05	1,00	0,15	1,00	1,71
	Celkem	124	1,02	1,00	0,10	1,00	1,71

Tabulka č. 23 – Celoživotní prevalence užívání tvrdých drog

	Užívání tvrdých drog alespoň 1x v životě
Dívky	2,7 %
Chlapci	14,3 %
Celkem	7,3 %

Tabulka č. 24 – Nejčastěji užívané tvrdé drogy

1. Extáze nebo speed	6x
2. Čichání lepidla, sprejů...	3x
3. LSD nebo PCP	3x
4. Kokain nebo crack	1x
5. Lysohlávky	1x

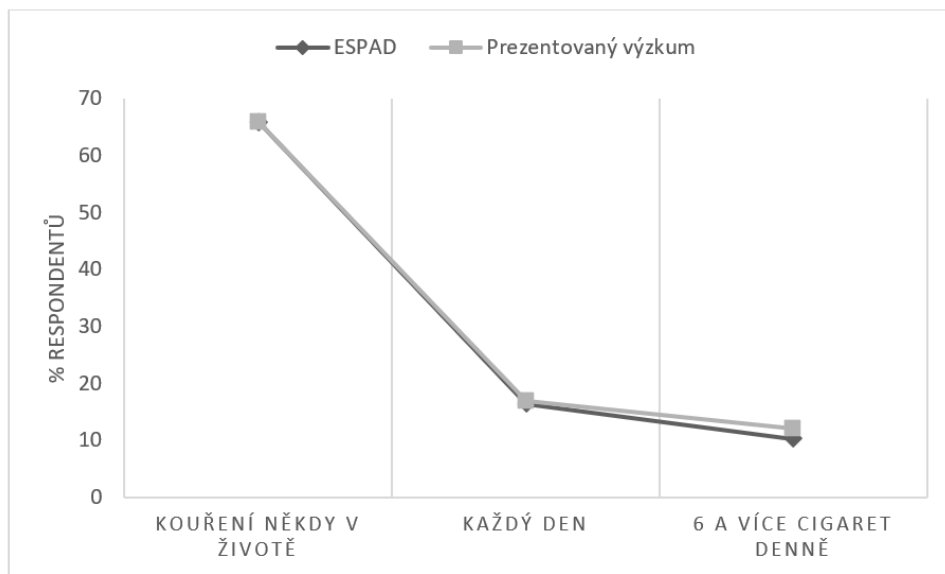
Cigarety někdy v životě kouřilo 66 % účastníků výzkumu, denní kouření poté uvedlo téměř 17 % respondentů. Mezi dívkami a chlapci byly nalezeny výraznější rozdíly pouze v prevalenci kouření vyššího počtu cigaret (6 a více) denně (9,3 % u dívek vs. 16,3 % u chlapců). Tato zjištění z velké části korespondují se závěry studie ESPAD (2016), pouze s tím rozdílem, že v rámci ESPAD byla potvrzena mírně vyšší prevalence kouření 6 a více cigaret denně u dívek, nikoliv u chlapců, jak je tomu v případě mého výzkumu.

Tabulka č. 25 – Deskriptivní charakteristiky: kouření

	Pohlaví	N	Mean	Median	SD	Min.	Max.
Kouření	Dívky	75	2,05	1,67	1,10	1,00	4,00
	Chlapci	49	2,15	2,00	1,14	1,00	4,00
	Celkem	124	2,09	1,67	1,12	1,00	4,00

Tabulka č. 26 – Prevalence kouření

	Někdy v životě kouřili cigarety	Kouří každý den	Denně kouří 6 a více cigaret
Dívky	68 %	17,3 %	9,3 %
Chlapci	63,2 %	16,3 %	16,3 %
Celkem	66 %	16,9 %	12,1 %



Graf č. 4 – Prevalence kouření: porovnání se studií ESPAD (2016)

V tabulkách č. 27, 28 a 29 prezentují údaje vztahující se k *antisociálnímu chování*. Nejčastějším typem antisociálního chování je problémové chování, kterého se alespoň jednou v životě dopustilo 68,5 % respondentů. Následuje násilné chování s celoživotní prevalencí 45,2 %, dále u dívek majetkové delikty (22,7 %) a u chlapců chování, v jehož důsledku jsou jim uložena kázeňská opatření (49 %).

Tabulka č. 27 – Deskriptivní charakteristiky: antisociální chování

	Pohlaví	N	Mean	Median	SD	Min.	Max.
Problémové chování	Dívky	75	1,68	1,33	0,79	1,00	4,33
	Chlapci	49	1,99	1,67	0,96	1,00	4,33
	Celkem	124	1,80	1,50	0,87	1,00	4,33
Násilné chování	Dívky	75	1,20	1,00	0,35	1,00	2,40
	Chlapci	49	1,56	1,20	0,72	1,00	3,80
	Celkem	124	1,34	1,00	0,56	1,00	3,80
Majetkové delikty	Dívky	75	1,09	1,00	0,22	1,00	2,40
	Chlapci	49	1,35	1,00	0,58	1,00	3,20
	Celkem	124	1,19	1,00	0,42	1,00	3,20
Kázeňská opatření	Dívky	75	1,12	1,00	0,35	1,00	2,67
	Chlapci	49	1,35	1,00	0,51	1,00	3,00
	Celkem	124	1,21	1,00	0,43	1,00	3,00

Tabulka č. 28 – Prevalence jednotlivých typů antisociálního chování

	Problémové chování alespoň 1x za poslední rok	Násilné chování alespoň 1x za poslední rok	Majetkové delikty alespoň 1x za poslední rok	Kázeňská opatření alespoň 1x za poslední rok
Dívky	66,7 %	34,7 %	22,7 %	14,7 %
Chlapci	71,4 %	61,2 %	42,9 %	49 %
Celkem	68,5 %	45,2 %	30,6 %	28,2 %

Co se týče konkrétní podoby antisociálního chování, dívky se nejčastěji dopouštějí problémového chování ve formě lhaní, zatímco chlapci násilného chování, jako jsou rvačky či postrkování. V tabulce č. 29 porovnávám prevalenci nejrozšířenějšího antisociálního chování se závěry projektu SAHA (Blatný a kol., 2004). Lze si všimnout, že jedinci z mého souboru se častěji dopouštějí lhaní rodičům, v případě dívek ve vyšší míře navštěvují školu po požití alkoholu a v případě chlapců bývají častěji potrestáni důtkou nebo jiným podobným způsobem. V porovnání s respondenty z projektu SAHA však méně často lžou učitelům a angažují se v násilném chování.

Tabulka č. 29 – Nejrozšířenější antisociální chování: porovnání s projektem SAHA (Blatný a kol., 2004)

Dívky			Chlapci		
1. Lhala rodičům nebo opatrovníkům o tom, kde nebo s kým byla (<i>problémové chování</i>).	Prezentovaný výzkum	SAHA	1. Začal se s někým rvát nebo postrkovat (<i>násilné chování</i>).	Prezentovaný výzkum	SAHA
	57,3 %	50 %		59,2 %	70 %
2. Lhala učitelům, a snažila se tak utajit něco, co udělala (<i>problémové chování</i>).	37,3 %	45 %	2. Lhal učitelům, a snažil se tak utajit něco, co udělal (<i>problémové chování</i>).	53,1 %	55 %
3. Začala se s někým rvát nebo postrkovat (<i>násilné chování</i>).	30,7 %	44 %	3. Lhal rodičům nebo opatrovníkům o tom, kde nebo s kým byl	46,9 %	43 %

			(<i>problémové chování</i>).		
4. Byla ve škole po požití alkoholu (<i>problémové chování</i>).	25,3 %	12 %	4. Byl potrestán důtkou nebo jiným podobným způsobem (<i>kázeňská opatření</i>).	42,9 %	31 %

V následujících tabulkách shrnuji zjištění týkající se *sexuálního rizikového chování*. Pracuji s nižším počtem respondentů, neboť byli do analýzy zahrnuti pouze jedinci, kteří již měli sexuální styk. Někteří respondenti zároveň na dané položky odmítli z důvodu vyšší choulostivosti tématu odpovídat. Pro odhad střední hodnoty byl v případě nominálních proměnných (položky zjišťující používání ochrany a angažování se v sexuálním styku pod vlivem návykových látek) použit modus, prostřednictvím kterého získáváme informace o kategoriích s nejvyšší četností.

Tabulky č. 30 a 31 poskytují přehled o tendenci respondentů angažovat se v sexuálním styku pod vlivem návykových látek. Užití alkoholu či jiné návykové látky před posledním sexuálním stykem uvedlo více než 18 % respondentů, přičemž se opět jednalo o výrazně vyšší procento chlapců (26,7 % vs. dívky 8 %).

Tabulka č. 30 – Deskriptivní charakteristiky: sexuální styk pod vlivem návykových látek

	Pohlaví	N	Mode
Angažování se v sexuálním styku pod vlivem návykových látek	Dívky	25	1 ¹⁶
	Chlapci	30	1
	Celkem	55	1

Tabulka č. 31 – Prevalence sexuálního styku pod vlivem návykových látek

	Sexuální styk pod vlivem návykových látek
Dívky	8 %
Chlapci	26,7 %
Celkem	18,2 %

¹⁶ Kategorie „1“ odpovídá kategorii „neangažoval/a se v sexuálním styku pod vlivem návykových látek“

Zahájení sexuálního života potvrdilo téměř 45 % respondentů, 31,4 % z nich mělo za svůj život jednoho až tři různé sexuální partnery, dalších 13 % účastníků výzkumu přiznalo čtyři a více sexuálních partnerů.

Tabulka č. 32 – Deskriptivní charakteristiky: počet sexuálních partnerů

	Pohlaví	N	Mean	Median	SD	Min.	Max.
Počet sexuálních partnerů	Dívky	74	1,74	1,00	1,28	1	5
	Chlapci	47	2,21	2,00	1,20	1	5
	Celkem	121	1,93	1,00	1,27	1	5

Tabulka č. 33 – Počet sexuálních partnerů

	Neměl/a sexuální styk	1-3 sexuální partneři	4 a více sexuálních partnerů
Dívky	67,6 %	18,9 %	13,5 %
Chlapci	36,1 %	51,1 %	12,8 %
Celkem	55,4 %	31,4 %	13,2 %

Poměrně pozitivní trendy odhalilo šetření zaměřené na používání ochrany před nechtěným otěhotněním a přenosem pohlavních chorob. Ukázalo se, že pouze 20,4 % jedinců nepoužilo při posledním sexuálním styku žádný způsob ochrany před otěhotněním, což lze v porovnání s výzkumy Weisse z 90. let (Weiss, 2001), jež hovoří o více než 50 % respondentů, kteří při svém prvním styku nepoužili žádný způsob ochrany a téměř 16 % využívajících nespolehlivé způsoby ochrany v podobě přerušované soulože, považovat za uspokojivý závěr. 14,8 % respondentů mého výzkumu zvolilo dokonce kombinaci několika způsobů ochrany, jednalo se o použití kondomu spolu s užíváním antikoncepčních pilulek (v 6 případech) a kombinaci užívání antikoncepčních pilulek a přerušované soulože (ve 2 případech). Alespoň jeden způsob ochrany před AIDS uvádí téměř 76 % jedinců, vůbec se nechrání 25 % dívek a 23,3 % chlapců.

Tabulka č. 34 – Deskriptivní charakteristiky: používání ochrany před nechtěným otěhotněním a AIDS

	Pohlaví	N	Mode
Používání ochrany před nechtěným otěhotněním	Dívky	24	1 ¹⁷
	Chlapci	30	1
	Celkem	54	1
Používání ochrany před AIDS	Dívky	24	1
	Chlapci	30	1
	Celkem	54	1

Tabulka č. 35 – Prevalence používání ochrany před nechtěným otěhotněním a AIDS

	Žádný způsob ochrany před otěhotněním	Kondom	Antikoncepční pilulky	Přerušovaná soulož	Nepoužilo žádný způsob ochrany před AIDS
Dívky	16,7 %	45,8 %	29,2 %	8,3 %	25 %
Chlapci	23,3 %	56,7 %	10 %	10 %	23,3 %
Celkem	20,4 %	51,9 %	18,5 %	9,3 %	24,1 %

¹⁷ Kategorie „1“ odpovídá kategorii „použil ochranu“

K ověření, zda jsou zmiňované rozdíly mezi pohlavími v míře rizikového chování statisticky významné, jsem využila Mann-Whitney test (tabulka č. 36) a Fisherův test (tabulka č. 37). Výsledky ukazují, že se dívky a chlapci statisticky významně liší v dimenzích *užívání alkoholu, marihuany a tvrdých drog, násilné chování, majetkové delikty, kázeňská opatření a počet sexuálních partnerů*.

Tabulka č. 36 – Mann-Whitney test: závislost rizikového chování na pohlaví

	Užívání alkoholu	Užívání marihuany	Užívání tvrdých drog	Kouření	Problémové chování
Mann-Whitney U	1311,5**	1210,0**	1620,0*	1792,0	1518,5
Sig.	,007	,000	,013	,812	,098
	Násilné chování	Majetkové delikty	Kázeňská opatření	Počet sexuálních partnerů	
Mann-Whitney U	1266,5**	1383,0**	1255,0**	1250,0**	
Sig.	,001	,004	,000	,004	

*signifikantní na hladině 0,05

**signifikantní na hladině 0,01

Tabulka č. 37 – Fisherův test: závislost rizikového chování na pohlaví

	Sex. styk pod vlivem návykových látek	Používání ochrany před otěhotněním	Používání ochrany před AIDS
Value	3,422	,387	,003
Sig.	,092	,737	,954

Pro úplnost prezentuji průměrné hodnoty rizikového chování také odděleně pro jednotlivé typy středních škol (tabulka č. 38). Průměry indikují, že studenti střední odborné školy oproti svým vrstevníkům častěji užívají návykové látky, angažují se v antisociálním chování (výjimku tvoří pouze majetkové delikty, kterých se nejčastěji dopouštějí studenti obchodní akademie), mívají vyšší tendence k promiskuitě a méně často používají ochranu před AIDS. O signifikantní rozdíly se však jedná pouze v případě dimenzí *užívání alkoholu, kouření, kázeňská opatření a počet sexuálních partnerů* (tabulky č. 39 a 40).

Tabulka č. 38 – Průměrné hodnoty rizikového chování dle typu školy

Formy rizikového chování	Typ školy	Mean	Median
Užívání alkoholu	Gymnázium	2,25	2,43
	OA	2,28	2,28
	Střední odborná škola	2,64	2,57
Užívání marihuany	Gymnázium	1,74	1,00
	OA	1,70	1,00
	Střední odborná škola	1,95	1,50
Užívání tvrdých drog	Gymnázium	1,03	1,00
	OA	1,01	1,00
	Střední odborná škola	1,03	1,00
Kouření	Gymnázium	1,89	1,33
	OA	1,89	1,67
	Střední odborná škola	2,58	2,67
Problémové chování	Gymnázium	1,67	1,33
	OA	1,74	1,67
	Střední odborná škola	1,94	1,50
Násilné chování	Gymnázium	1,28	1,00
	OA	1,28	1,00
	Střední odborná škola	1,49	1,20
Majetkové delikty	Gymnázium	1,11	1,00
	OA	1,26	1,00
	Střední odborná škola	1,17	1,00
Kázeňská opatření	Gymnázium	1,05	1,00
	OA	1,15	1,00

	Střední odborná škola	1,45	1,33
Počet sexuálních partnerů	Gymnázium	1,54	1,00
	OA	1,63	1,00
	Střední odborná škola	2,74	3,00
		Mode (% žáků, kt. danou odpověď zvolilo)	
Užívání ochrany před otěhotněním	Gymnázium	1 (92,3 %)	
	OA	1 (77,8 %)	
	Střední odborná škola	1 (78,6 %)	
Užívání ochrany před AIDS	Gymnázium	1 (92,3 %)	
	OA	1 (82,4 %)	
	Střední odborná škola	1 (64 %)	
Sex. styk pod vlivem návykových látek	Gymnázium	1 (77 %)	
	OA	1 (72,2 %)	
	Střední odborná škola	1 (91,7 %)	

Tabulka č. 39 – Mann-Whitney test: závislost rizikového chování na typu školy

	Užívání alkoholu	Užívání marihuany	Užívání tvrdých drog	Kouření	Problémové chování
Mann-Whitney U	708,0*	799,5	862,5	622,5**	836,0
Sig.	,028	,242	,222	,008	,440
	Násilné chování	Majetkové delikty	Kázeňská opatření	Počet sexuálních partnerů	
Mann-Whitney U	806,5	845,0	589,5**	496,5**	
Sig.	,267	,416	,001	,000	

*signifikantní na hladině 0,05

**signifikantní na hladině 0,01

Tabulka č. 40 – Fisherův test: závislost rizikového chování na typu školy

	Sex. Styk pod vlivem návykových látek	Používání ochrany před otěhotněním	Používání ochrany před AIDS
Value	3,043	1,470	3,912
Sig.	,236	,523	,136

Nakonec uvádím průměrné hodnoty rizikového chování v závislosti na umístění školy. Je však třeba upozornit, že kategorie „internát“ byla tvořena pouze dvěma účastníky výzkumu, prezentované výsledky tak v tomto případě nemají příliš vysokou vypovídající hodnotu. Zajímavé nicméně může být zjištění, že adolescenti, kteří navštěvují školu v místě svého bydliště, vykazují oproti svým vrstevníkům, kteří do školy dojíždějí, mírně vyšší tendence k rizikovému chování. Daní jedinci mohou mít více volného času, který poté vyplňují rizikovými aktivitami. Jakožto obyvatelé hlavního města mají zároveň k rizikovému chování více příležitostí.

Tabulka č. 41 – Průměrné hodnoty rizikového chování dle umístění školy

Formy rizikového chování	Umístění školy	Mean	Median
Užívání alkoholu	V místě bydliště	2,48	2,57
	Dojíždění	2,21	2,21
	Internát	3,29	3,29
Užívání marihuany	V místě bydliště	1,87	1,00
	Dojíždění	1,59	1,00
	Internát	4,00	4,00
Užívání tvrdých drog	V místě bydliště	1,03	1,00
	Dojíždění	1,00	1,00
	Internát	1,36	1,36
Kouření	V místě bydliště	2,20	2,00
	Dojíždění	1,93	1,33
	Internát	3,17	3,17
Problémové chování	V místě bydliště	1,88	1,67

	Dojíždění	1,70	1,25
	Internát	2,08	2,08
Násilné chování	V místě bydliště	1,40	1,20
	Dojíždění	1,28	1,00
	Internát	1,20	1,20
Majetkové delikty	V místě bydliště	1,18	1,00
	Dojíždění	1,20	1,00
	Internát	1,30	1,30
Kázeňská opatření	V místě bydliště	1,23	1,00
	Dojíždění	1,18	1,00
	Internát	1,00	1,00
Počet sexuálních partnerů	V místě bydliště	2,10	2,00
	Dojíždění	1,64	1,00
	Internát	3,00	3,00
		Mode (% žáků, kt. danou odpověď zvolilo)	
Užívání ochrany před otěhotněním	V místě bydliště	1 (77,8 %)	
	Dojíždění	1 (83,3 %)	
	Internát	1 (100 %)	
Užívání ochrany před AIDS	V místě bydliště	1 (72,2 %)	
	Dojíždění	1 (88,2 %)	
	Internát	1 a 2 (50 %)	
Sex. styk pod vlivem návykových látek	V místě bydliště	1 (82,9 %)	
	Dojíždění	1 (77,8 %)	
	Internát	1 (100 %)	

Také zde byly rozdíly mezi studenty navštěvujícími školu v místě bydliště a těmi, kteří do ní dojíždějí z jiného města, ověřovány za pomoci statistických testů. Jak ukazují tabulky č. 42 a 43, signifikantních hodnot bylo dosaženo pouze v dimenzi *kouření* a *počet sexuálních partnerů*.

Tabulka č. 42 – Mann-Whitney test: závislost rizikového chování na umístění školy

	Užívání alkoholu	Užívání marihuany	Užívání tvrdých drog	Kouření	Problémové chování
Mann-Whitney U	1482,0	1560,0	1671,5	1420,0*	1469,5
Sig.	,080	,136	,073	,045	,065
	Násilné chování	Majetkové delikty	Kázeňská opatření	Počet sexuálních partnerů	
Mann-Whitney U	1551,0	1810,0	1810,5	1395,0*	
Sig.	,127	,952	,948	,049	

*signifikantní na hladině 0,05

Tabulka č. 43 – Fisherův test: závislost rizikového chování na umístění školy

	Sex. styk pod vlivem návykových látek	Používání ochrany před otěhotněním	Používání ochrany před AIDS
Value	,197	,234	1,884
Sig.	,719	,733	,296

3.6.2 Souvislost citové vazby a rizikového chování

Předtím, než jsem přistoupila k ověřování souvislosti citové vazby a rizikového chování, jsem se rozhodla blíže prozkoumat také vztah mezi jednotlivými formami rizikového chování, abych zjistila, zda mohu potvrdit předpoklad o existenci SRCH-D. Konkrétní hodnoty naleznete v příloze č. 3. Signifikantních výsledků bylo dosaženo v rámci většiny dimenzí, výjimku tvořily pouze některé formy sexuálního rizikového chování, jako je sexuální styk pod vlivem návykových látek, u něhož byl potvrzen vztah pouze s problémovým chováním a kázeňskými opatřeními, dále používání ochrany před otěhotněním, jež souvisí s kouřením, násilným chováním, kázeňskými opatřeními a používáním ochrany před AIDS, a nakonec používání ochrany před AIDS související pouze s násilným chováním. Z velké části však bylo potvrzeno, že na rizikové chování můžeme nahlížet jako na jednotný koncept, neboť jeho formy bývají úzce propojeny.

Dále jsem se již věnovala zjišťování korelace (v případě ordinálních proměnných) a asociace (v případě proměnných nominálních) mezi celkovým skórem citové vazby¹⁸ a jednotlivými formami rizikového chování. Získané hodnoty prezentuji v tabulkách č. 44, 45, 46 a 47, odděleně pro čtyři typy citové vazby.

Tabulka č. 44 – Souvislost celkového skóru citové vazby a jednotlivých forem rizikového chování: jistá vazba

	Spearmanův korelační koeficient	Sig.
Užívání alkoholu	-,196	,281
Užívání marihuany	-,262	,147
Užívání tvrdých drog	-,263	,146
Kouření	-,176	,335
Problémové chování	-,147	,422
Násilné chování	,087	,634
Majetkové delikty	-,206	,257
Kázeňská opatření	-,250	,168
Počet sexuálních partnerů	-,008	,966
	Cramerovo V	Sig.
Sex. styk pod vlivem návykových látek	1,000	,173
Používání ochrany před otěhotněním	1,000	,173
Používání ochrany před AIDS	1,000	,173

Tabulka č. 45 – Souvislost celkového skóru citové vazby a jednotlivých forem rizikového chování: zaujatá vazba

	Spearmanův korelační koeficient	Sig.
Užívání alkoholu	,389*	,041
Užívání marihuany	,420*	,026
Užívání tvrdých drog	,092	,641
Kouření	,482**	,009
Problémové chování	,411*	,030
Násilné chování	,192	,328
Majetkové delikty	,208	,288
Kázeňská opatření	,239	,220
Počet sexuálních partnerů	,470*	,012
	Cramerovo V	Sig.

¹⁸ Celkový skór citové vazby se rovná průměru skóru úzkostnosti a vyhýbavosti.

Sex. styk pod vlivem návykových látek	1,000	,241
Používání ochrany před otěhotněním	,924	,322
Používání ochrany před AIDS	,707	,785

*signifikantní na hladině 0,05

**signifikantní na hladině 0,01

Tabulka č. 46 – Souvislost celkového skóru citové vazby a jednotlivých forem rizikového chování: distancovaně vyhýbavá vazba

	Spearmanův korelační koeficient	Sig.
Užívání alkoholu	-,051	,783
Užívání marihuany	,150	,413
Užívání tvrdých drog	,256	,157
Kouření	,130	,479
Problémové chování	,182	,318
Násilné chování	-,067	,714
Majetkové delikty	,048	,794
Kázeňská opatření	-,237	,191
Počet sexuálních partnerů	-,022	,907
	Cramerovo V	Sig.
Sex. styk pod vlivem návykových látek	,842	,415
Používání ochrany před otěhotněním	,892	,312
Používání ochrany před AIDS	,928	,299

Tabulka č. 47 – Souvislost celkového skóru citové vazby a jednotlivých forem rizikového chování: bázlivě vyhýbavá vazba

	Spearmanův korelační koeficient	Sig.
Užívání alkoholu	-,102	,578
Užívání marihuany	,040	,829
Užívání tvrdých drog	,004	,984
Kouření	-,007	,971
Problémové chování	,111	,546
Násilné chování	,272	,133
Majetkové delikty	,115	,530
Kázeňská opatření	-,048	,795
Počet sexuálních partnerů	,050	,790
	Cramerovo V	Sig.
Sex. styk pod vlivem návykových látek	1,000	,265
Používání ochrany před otěhotněním	1,000	,265

Používání ochrany před AIDS	1,000	,265
-----------------------------	-------	------

Jak je z uvedených hodnot patrné, signifikantních výsledků bylo dosaženo pouze v případě zaujaté citové vazby, která koreluje s dimenzemi *užívání alkoholu, užívání marihuany, kouření, problémové chování a počet sexuálních partnerů*. Ukazuje se tedy, že adolescenti se zaujatou citovou vazbou mají vyšší tendence užívat alkohol a marihuanu, častěji kouří, dopouštějí se problémového chování a také udávají vyšší počet sexuálních partnerů. Pro úplnost jsem se dále rozhodla prozkoumat souvislost zaujatého typu citové vazby a konkrétních položek věnujících se problémovému chování (viz tabulku č. 48). Výsledky indikují, že se jedinci se zaujatou citovou vazbou častěji dopouštějí lhaní učitelům a navštěvování školy pod vlivem alkoholu.

Tabulka č. 48 – Souvislost celkového skóru citové vazby a položek z dimenze problémového chování: zaujatá vazba

	Spearmanův korelační koeficient	Sig.
Lhal/a učiteli, a snažil/a se tak utajit něco, co udělal/a.	,403*	,034
Zůstal/a bez dovození celou noc venku.	-,083	,675
Lhal/a rodičům nebo opatrovníkům o tom, kde nebo s kým byl/a.	,299	,122
Byl/a za školou.	,336	,080
Byl/a ve škole po požití alkoholu.	,418*	,027
Byl/a ve škole po požití marihuany.	,335	,081

*signifikantní na hladině 0,05

Konkrétně byly tedy v rámci mého šetření potvrzeny následující hypotézy:

Tabulka č. 49 – Potvrzené hypotézy

Užívání návykových látek	H _{2.1} : Adolescenti se zaujatým typem citové vazby vykazují vyšší míru užívání alkoholu.
	H _{2.2} : Adolescenti se zaujatým typem citové vazby vykazují vyšší míru užívání marihuany.
	H _{2.4} : Adolescenti se zaujatým typem citové vazby vykazují vyšší míru kouření.
Antisociální chování	H _{2.5} : Adolescenti se zaujatým typem citové vazby vykazují vyšší míru problémového chování.
Sexuální rizikové chování	H _{2.10} : Adolescenti se zaujatým typem citové vazby udávají vyšší počet sexuálních partnerů.

4 Diskuze

Následující kapitolu věnuji interpretaci prezentovaných výsledků a zhodnocení silných a slabých stránek celého výzkumu.

V rámci empirické části diplomové práce jsem se rozhodla blíže prozkoumat specifika jednotlivých typů citové vazby ve vztahu k různým formám rizikového chování. K danému účelu jsem využila typologii citové vazby, která zdůrazňuje strategie charakterizující fungování jedinců ve vztazích s druhými. Zatímco někteří lidé mohou ve zvýšené míře vykazovat rysy úzkostnosti, jež bývá definována strachem z odmítnutí a intenzivní snahou zajistit si přijetí okolí, u jiných se výrazněji projevuje vyhýbavost, spočívající v tendenci vyhýbat se blízkému kontaktu. Kombinací daných strategií můžeme dospět ke čtyřem typům citové vazby – jistému, zaujatému, distancovaně vyhýbavému a bázlivě vyhýbavému. Dívky z mého souboru nejčastěji splňovaly kritéria pro zařazení do bázlivě vyhýbavého a zaujatého typu citové vazby, u nichž do popředí shodně vystupuje vysoká úzkostnost, zatímco chlapci do typu jistého a distancovaně vyhýbavého. Rozdíly nebyly příliš markantní, i přesto je však zajímavé se jimi zabývat, neboť korespondují se zjištěními některých dalších výzkumů – například Brennan s kolegy (1991) zaznamenali odpovídající rozdíly mezi muži a ženami v rámci distancovaně vyhýbavého a bázlivě vyhýbavého typu citové vazby, Cooper, Shaver a Collins (1998) poté v rámci typu jistého a zaujatého. Tyto závěry je možné vztáhnout k problematice genderové socializace. Zatímco muži bývají v naší společnosti již od dětství vedeni spíše k nezávislosti, výkonům a dosahování úspěchů v jiné než sociální oblasti (například ve sportu nebo později v zaměstnání), u žen je podporována zejména empatie a zaměření na druhé (Macek & Lacinová, 2012). Je tedy možné, že ženy bývají v terminologii citové vazby více „zaujaté“ mezilidskými vztahy. Mohou ve vyšší míře usilovat o harmonii ve vztazích a zároveň být citlivější na negativní signály a konflikty. Výzkumy také opakovaně potvrzují jejich nižší sebedůvěru (Zell a kol., 2015), která se může projevovat právě strachem z odmítnutí a vysokou potřebou druhých k potvrzení vlastní hodnoty. V adolescenci, jež bývá typická množstvím náročných změn, se často zvyšuje osobní nejistota dospívajících, a dané rysy se tak stávají ještě výraznějšími. Naproti tomu muži obvykle udávají vyšší spokojenost ve vztazích, což může být na jedné straně dáno skutečností, že se dle Macka (2004) v porovnání

se ženami více zaměřují na pozitivní vztahové momenty, avšak také například tím, že obecně mívají od svých protějšků menší očekávání, která poté bývají snáze naplňována (Elkins & Peterson, 1993). Dospívající chlapci navazují vztahy charakteristické nižší mírou intimity a blízkosti, což, jak tvrdí Vágnerová (2012), může indikovat jejich nižší sociální zralost, ale i potřebu hlubších mezilidských vztahů. Dané zjištění tak odpovídá závěrům mého výzkumu o poměrně vysokém zastoupení chlapců u distancovaně vyhýbavého typu citové vazby, v jehož jádru leží spíše nezáměr než sociální nejistota, jako je tomu v případě bázlivě vyhýbavého typu.

Ve svém výzkumu jsem se detailněji věnovala také prevalenci jednotlivých forem rizikového chování. Výsledky jsem porovnávala se dvěma nejrozsáhlejšími studii, které na dané téma v českém prostředí vznikly – ESPAD (2016), zaměřenou na užívání návykových látek, a SAHA (Blatný a kol., 2004), věnující se antisociálnímu chování. Ukázalo se, že respondenti mého výzkumu vykazují v porovnání se zmíněnými studii vyšší míru užívání alkoholu, marihuany i tvrdých drog a také se častěji dopouštějí některých forem antisociálního chování. Za jeden z důvodů tohoto zjištění považuji vysoké zastoupení studentů odborné školy v souboru chlapců, kteří svými výsledky údaje o prevalenci značně zvyšovali. Daná skutečnost je v souladu se závěry studie ESPAD, jež uvádí až dvakrát častější výskyt rizikového chování u studentů odborných škol a oborů bez maturity, i předpokladem Jessor (1991), který v rámci svého multifaktoriálního modelu vzniku rizikového chování řadí navštěvování prestižní školy, pozitivní postoj ke vzdělávání a svědomitost v kontextu školní přípravy mezi důležité protektivní činitele, snižující pravděpodobnost zapojení jedinců do rizikových aktivit. Dále byli do mého výzkumu zařazeni pouze adolescenti navštěvující školu v hlavním městě, přičemž ESPAD a SAHA shodně potvrzují, že se jedinci z městských oblastí častěji angažují v rizikových aktivitách. Město poskytuje více příležitostí k rizikovému chování, zároveň nabízí vyšší anonymitu a omezenou možnost kontroly ze strany rodičů. V neposlední řadě byl poté soubor respondentů složen ze studentů střední školy, zatímco obě zbývající studie do šetření zapojily také žáky posledního ročníku základní školy. Pro rozvoj rizikového chování se však jako zásadní jeví právě přechod na střední školu, který je dle Pertolda (2016) spojen s řadou rizikových faktorů, jako například osamostatňování se od rodičů a silící vliv vrstevníků, nový kolektiv či proměny trávení volného času. V rámci šetření byly nicméně zaznamenány

také pozitivní trendy. Respondenti mého výzkumu se například v menší míře zapojovali do fyzických soubojů, což opět odpovídá závěrům studie SAHA. Její autoři dospěli na základě porovnání tří věkových kohort (12, 14 a 16 let) ke zjištění, že prevalence násilného chování se s věkem spíše snižuje, zatímco například výskyt problémového chování vykazuje rostoucí tendence. Dále se také ukázalo, že většina adolescentů z mého výzkumu při svém posledním sexuálním styku použila kondom nebo jiný způsob ochrany před otěhotněním a přenosem pohlavních chorob (téměř 80 % v případě ochrany před otěhotněním a 76 % v případě ochrany před AIDS). V tomto případě bohužel není možné provést srovnání s jinými studii, neboť se dané problematice v České republice komplexněji věnovaly pouze výzkumy Weisse a jeho kolegů, k nimž však došlo již v 90. letech. Na základě mezinárodních výzkumů (American Academy of Pediatrics, 2013) lze usuzovat, že se trendy od té doby s rostoucí detabuizací tématu a zkvalitňující se prevencí výrazně proměnily a postupují nyní pozitivnějším směrem.

Zaměřila jsem se také na souvislost jednotlivých forem rizikového chování, přičemž se potvrdil můj předpoklad o jejich vzájemné provázanosti. Ukázalo se, že výskyt jedné formy rizikového chování bývá u adolescentů často doprovázen i dalšími rizikovými aktivitami. Jak již bylo nastíněno v teoretické části, daná zjištění je nezbytné brát v úvahu při koncipování efektivních preventivních programů, v jejichž popředí by měly stát především snahy o ovlivnění rizikových a protektivních faktorů vztahujících se k rizikovému chování jako celku.

Nyní se můžeme přesunout k samotnému cíli mého šetření. Na základě dostupných výzkumů jsem očekávala, že se budou jedinci se všemi typy nejisté citové vazby ve vyšší míře angažovat v rizikových aktivitách, k nimž však pravděpodobně bývají vedeni odlišnými motivy. Na rizikové chování jsem na základě Jessorových poznatků (1991) nahlížela jako na *účelné a zaměřené na cíl*. Předpokládala jsem, že v životě adolescentů zastává důležitou roli spojenou s demonstrací autonomie a nezávislosti, zvládnutím negativních emocí či získáním uznání a obliby mezi vrstevníky. Výsledky mého výzkumu však odhalily, že souvislost s rizikovým chováním můžeme potvrdit pouze v případě zaujaté citové vazby. Lze uvažovat nad možností, že se vyhýbavost jedinců s bázně vyhýbavým a distancovaně vyhýbavým typem citové vazby projevila tendencí nesdělovat při výzkumu

zcela pravdivé informace, jako pravděpodobnější se ale jeví tvrzení, že bývá rizikové chování v adolescenci pevně spjata s kontextem vrstevnických vztahů.

Pro osoby se zaujatou vazbou je charakteristická hyperaktivace vazebného systému. V důsledku raných zkušeností s mateřskou postavou se i v pozdějším věku obávají ztráty objektů citové vazby, vykazují proto intenzivní vazebné chování a snaží si nejrůznějšími způsoby zajistit jejich přízeň. Jelikož se daní jedinci nadměrně zaobírají dostupností nejbližších osob a bývají často zahlceni negativními emocemi plynoucími z nejistoty a obav, mohou mít při těchto snahách obtíže vůbec s rozpoznáním toho, co bývá okolím považováno za nemorální, nepřijatelné, problematické. Tuto hypotézu podporuje například tvrzení Fonagyho a Target (2005), že osoby s nejistými typy citové vazby vykazují nižší úroveň mentalizace. Pravděpodobně se však potýkají pouze s porozuměním drobnějším nuancím. Mé šetření prokázalo, že se dospívající se zaujatou citovou vazbou angažují v rizikových aktivitách, které mají charakter spíše méně závažných činů (problémové chování) nebo se pojí s vyšší mírou tolerance ve společnosti (kouření, užívání alkoholu, popř. marihuany). Souvislost zaujatého typu s rizikovým chováním závažnějšího charakteru, jako je například užívání tvrdých drog, násilné chování či majetkové delikty, potvrzena nebyla.

Ve všech případech se také jedná o rizikové aktivity, které jsou mezi dospívajícími poměrně rozšířené a dle výzkumů k nim nejčastěji dochází právě v rámci vrstevnické skupiny (Pertold, 2016; Gardner & Steinberg, 2005). Lze se tedy domnívat, že adolescenti se zaujatým typem citové vazby mívají vyšší tendence ke konformitě. K rizikovému chování mohou být vedeni jednak strachem ze ztráty objektů citové vazby, ale také například touhou být příslušností ke skupině definován. Z pohledu teorie H. C. Kelmana (1958) by se konkrétně jednalo o dva typy konformity – *vyhovění* a *identifikaci*. Vyhovění je charakterizováno podřízením se vlivu skupiny nikoliv z důvodu, že se jedinec s danými postoji či chováním ztotožňuje, ale protože se pro něj pojí s hrozbou trestu (v tomto případě odmítnutí vrstevníky) či vidinou odměny (akceptace vrstevnickou skupinou). Identifikace poté dle Kelmana nastává, když se jedinec s postoji skupiny plně ztotožní. Neprožívá tedy vnitřní rozpor jako v prvním případě, avšak stále je motivován především svým přáním navázat a udržet uspokojivý vztah s konkrétní osobou či skupinou osob. Pro jedince se zaujatým typem citové vazby může být obzvlášť náročné čelit vývojovým úkolům, které

s sebou adolescence přináší. Jedním z velmi důležitých kroků na cestě k dospělosti je například vymanění se z dětské závislosti na rodičích jakožto nutný předpoklad navazování zralých vztahů s vrstevníky. U adolescentů se zaujatou vazbou však může být proces separace doprovázen řadou komplikací, neboť jej mohou daní jedinci vnímat jako zásadní ohrožení bezpečí a jistoty. Z toho zároveň vyplývají obtíže spojené s formováním osobní identity, v jejíž základě stojí právě individuace – dospívající si výrazněji uvědomují svou odlišnost od rodičů i vrstevníků, ujasňují si postoje, názory a plány a v konečném stádiu si vytvářejí stabilní pojetí sebe sama jako jedinečné a autonomní bytosti (Thorová, 2015). Identifikace s vrstevnickou skupinou se tak může jevit jako vhodný způsob, jakým dospět ke stabilnímu sebepojetí, avšak zároveň se vyhnout nejistotě vyplývající z osvojování osobní identity, která je vždy spojena s rizikem, že vrstevníky nebude přijata. Vytvoření sebepojetí závislého na vrstevnické skupině bývá součástí normálního vývoje, jednat by se však mělo pouze o přechodnou fázi, následovanou opětovným snížením konformity a nárůstem kritičnosti vůči vrstevníkům (Vágnerová, 2012). Dospívající se zaujatým typem citové vazby ale v daném vývojovém stádiu mohou ustrnout. Skupinová identita slouží jako ochrana pro jejich křehkou sebedůvěru, snižuje individuální odpovědnost a zprostředkovává jim pocity sounáležitosti a vzájemnosti. Tyto potřeby může velmi dobře ilustrovat také zjištění mého výzkumu, že jedinci se zaujatým typem citové vazby uvádějí vyšší počet sexuálních partnerů. Dle Říčana (1990 in Vágnerová, 2012) bývá promiskuita jedním z projevů psychosociálního moratoria, neboť nedochází k přijetí závazků a partneři jsou zastupitelní či nahraditelní kýmkoliv jiným. V případě zaujaté vazby může jejich role spočívat právě v potvrzování hodnoty a uspokojování vysoké potřeby blízkosti daných jedinců.

Adolescenti, kteří se vyznačují vysokou vyhýbavostí, pravděpodobně rizikové chování navzdory očekávání nevyužívají jako copingovou strategii ani prostředek demonstrace moci a autonomie. K vypořádávání se s negativními emocemi jim například mohou sloužit spíše individuální aktivity, jako je sport, četba či kreativní činnosti (hra na hudební nástroj, psaní básní...). Disociálního, asociálního či antisociálního chování se tak možná dopouštějí až v dospělosti, v níž bývají dané aktivity již méně vázané na sociální kontext.

4.1 Silné a slabé stránky výzkumu

V rámci svého výzkumu jsem se věnovala vlivu citové vazby na rizikové chování adolescentů. Jedná se o problematiku, kterou se až dosud v našem prostředí mnoho autorů nezabývalo, proto jsem se jí snažila uchopit komplexně. Zaměřila jsem se na prevalenci jednotlivých forem rizikového chování a také jejich vzájemný vztah, přičemž se potvrdil můj předpoklad, že v adolescenci bývají rizikové aktivity často úzce provázány, a lze tedy v rámci prevence či terapeutické a poradenské praxe pracovat s pojetím rizikového chování jako jednotného syndromu (SRCH-D). Za další pozitivum považuji skutečnost, že jsem ve svém výzkumu využívala dělení citové vazby na čtyři typy, což přineslo zajímavá zjištění, která mohou dále sloužit k šíření povědomí o dané problematice. Indikují totiž, že bychom se při práci s adolescenty ohroženými vznikem či rozvojem rizikového chování měli snažit brát v potaz širší kontext – analýza vztahového chování daných jedinců nám například může přinést důležité informace o jejich charakteristikách a z toho vyplývajících specifických potřebách, v důsledku čehož lze snáze identifikovat konkrétní protektivní a rizikové faktory, na které je třeba se dále zaměřit.

Limity šetření shledávám především v nižším počtu respondentů, který byl důsledkem zmíněného rozdělení účastníků výzkumu do čtyř typů citové vazby. Vzhledem k vybranému způsobu sběru dat, závislému na souhlasu středních škol, však bylo obtížné zajistit jejich vyšší počet. Tomu odpovídá také nedostatečná reprezentativnost výzkumného souboru, jenž se skládal pouze ze studentů pražských škol. Většinu chlapců zároveň tvořili studenti odborné školy, zatímco většinu dívek studentky obchodní akademie a gymnázia, což se poté promítlo do zjišťované prevalence rizikového chování.

5 Závěr

Cílem empirické části mé diplomové práce bylo blíže prozkoumat problematiku citové vazby a jejího vlivu na rizikové chování. K danému účelu jsem zvolila kvantitativní design v podobě dotazníkového šetření. Výsledky prokázaly, že vznikem a rozvojem rizikového chování jsou ohroženi zejména adolescenti se zaujatým typem citové vazby. U těchto jedinců vystupuje do popředí vysoká potřeba blízkosti s vazebnými postavami. Vykazují intenzivní vazebné chování a bývají často zahlceni negativními emocemi plynoucími ze strachu z nedostupnosti či ztráty svých nejbližších. Vzhledem k absenci bezpečného útočiště v dětství se později vyznačují nižší schopností rozumět duševním stavům druhých lidí. Mohou tak mít obtíže vůbec s odlišením toho, co je okolím považováno za nepřijatelné či nemorální. Častěji se dopouštějí konformního jednání v podobě užívání návykových látek a problémového chování, které jim umožňuje zažívat pocity vzájemnosti a sounáležitosti s vrstevnickou skupinou. Vrstevníci v jejich případě pravděpodobně zastávají důležitou roli spočívající v poskytování bezpečí při zvládání vývojových úkolů, zvyšování sebeúcty a uspokojování výše zmíněné potřeby blízkosti, což může být například velmi dobře ilustrováno na zjištění, že jedinci se zaujatou citovou vazbou udávají také vyšší počet sexuálních partnerů.

V rámci tématu jsem se věnovala také prevalenci rizikového chování. Ukázalo se, že respondenti mého výzkumu se oproti účastníkům studií ESPAD (2016) a SAHA (Blatný a kol., 2004) ve vyšší míře angažují v rizikových aktivitách. Jako důvod vnímám zejména tři skutečnosti – (1) výzkumný soubor byl v mém případě tvořen pouze studenty pražských škol, (2) všichni respondenti navštěvovali střední školu a (3) soubor chlapců se z velké části skládal ze studentů odborné školy. Ve všech případech se jedná o faktory, které dle výzkumů často přispívají ke vzniku rizikového chování. Mé šetření dále potvrdilo, že rizikové aktivity bývají v adolescenci úzce provázány. Z těchto poznatků můžeme čerpat při tvorbě preventivních programů a další péči o adolescenty ohrožené vznikem a rozvojem SRCH-D. Analýza vztahového chování těchto jedinců nám může přinést důležité informace o jejich potřebách, což poté umožňuje lépe „cílit“ na konkrétní protektivní faktory. Odborníci pracující s adolescenty se zaujatým typem citové vazby by se například měli snažit poskytnout svým klientům bezpečný prostor pro sdílení a prozkoumávání často velmi

ambivalentních emocí, uvědomování si vlastních potřeb a přání a také rozvíjení schopnosti mentalizace. Jako zásadní ze strany terapeutů a poradců dále vnímám vřelost, zájem, definování jasných hranic a předvídatelné chování, které pro dané jedince může znamenat významnou emoční korektivní zkušenost. Součástí terapeutické péče by měla být práce s celým rodinným systémem, a to především se zaměřením na podporu vzájemného naslouchání, otevřené komunikace a neohrožujících způsobů řešení konfliktů. Takové charakteristiky rodinného prostředí mohou být zdrojem pocitů bezpečí a jistoty, tolik nezbytných pro pozdější separační proces a navazování zralých vztahů s vrstevníky. V neposlední řadě považuji za stěžejní protektivní faktor vedení adolescentů k zapojení do skupinových volnočasových aktivit. Ty slouží jako bezpečný („nerizikový“) způsob, skrze nějž mohou jedinci se zaujatým typem citové vazby zažívat přijetí, blízkost a intimitu s druhými lidmi, a zároveň bývají důležitou oporou v procesu definování sebe sama („já jako člen fotbalového týmu“).

Jako námět k navazujícímu šetření vnímám například bližší zaměření se na konkrétní motivy, které jedince s jednotlivými typy citové vazby vedou k rizikovému chování, což by mohlo potvrdit předpoklady prezentované výše, případně přinést další důležité informace, umožňující hlubší porozumění dané problematice.

6 Seznam použitých informačních zdrojů

- Ainsworth, M. D. (1985). Attachments across the life span. *Bulletin Of The New York Academy Of Medicine*, 61(9), 792–812.
- Allen, J. P. & Tan, J. S. (2018). The Multiple Facets of Attachment in Adolescence. In *Handbook of Attachment* (s. 399-415). New York: Guilford Press.
- American Academy of Pediatrics (2013). *Condom Use by Adolescents*. 132(5), 973–981.
- APA (2002). *Developing adolescents: A reference for professionals*. Washington, DC: American Psychological Society.
- Armour, C., Elklit, A., & Shevlin, M. (2011). Attachment typologies and posttraumatic stress disorder (PTSD), depression, and anxiety: a latent profile analysis approach. *European Journal of Psychotraumatology*, 2.
- Bartholomew, K. (1990). Avoidance of Intimacy: An Attachment Perspective. *Journal of Social and Personal Relationships*, 7 (2), 147-178.
- Bartholomew, K. & Horowitz, L. M. (1991). Attachment Styles Among Young Adults: A Test of a Four-Category Model. *Journal of Personality and Social Psychology*, 2, 226.
- Bergman, M. M., & Scott, J. (2001). Young adolescents' wellbeing and health-risk behaviours: gender and socio-economic differences. *Journal of Adolescence*, 24(2), 183–197.
- Berndt, T. J. (1992). Friendship and Friends' Influence in Adolescence. *Current Directions in Psychological Science*, 1(5), 156–159.
- Berndt, T. J., & Hoyle, S. G. (1985). Stability and change in childhood and adolescent friendships. *Developmental Psychology*, 21(6), 1007–1015.
- Bifulco, A., Moran, P. M., Ball, C. and Bernazzani, O. (2002) Adult Attachment Style I: Its relationship to clinical depression. *Social Psychiatry and Psychiatric Epidemiology*, 37(2), pp. 50-59. ISSN (print) 0933-7954.
- Bogaert, A. F., & Sadava, S. (2002). Adult attachment and sexual behavior. *Personal Relationships*, 9(2), 191.
- Blatný, M., Hrdlička, M., Květon, P., Vobořil, D. & Jelínek, M. (2004). *Výsledky české části mezinárodního projektu SAHA II.: deskriptivní analýza rizikového chování*

a rizikových a protektivních faktorů vývoje mladistvých z městských oblastí z hlediska věkových kohort. Brno: Psychologický ústav AV ČR.

- Blatný, M., Jelínek, M., & Hrdlička, M. (2016). Typologie antisociálního chování ve střední adolescenci a její vztah k užívání návykových látek/Typology of antisocial behavior in middle adolescence and its relation to substance use. *Česká a Slovenská Psychiatrie*, 112(3), 107–113.
- Bowlby, J. (1944). Forty-Four Juvenile Thieves: Their Character and Home-Life. In *International Journal of Psychoanalysis*, 25, pp. 19-52.
- Bowlby, J. (1951). *Maternal Care and Mental Health*. In *Bulletin of the World Health Organization*. 3, pp. 355-534.
- Bowlby, R., & King, P. (2004). *Fifty Years of Attachment Theory: The Donald Winnicott Memorial Lecture*. London: Routledge.
- Bowlby, J. (2010). Vazba: teorie kvality raných vztahů mezi matkou a dítětem. Praha: Portál.
- Bowlby, J. (2012). *Odloučení: kritické období raného vztahu mezi matkou a dítětem*. Praha: Portál.
- Bowlby, J. (2013). *Ztráta: smutek a deprese*. Praha: Portál.
- Brennan, K. A., Clark, C. L., & Shaver, P. R. (1998). Self-report measurement of adult attachment: An integrative overview. In J. A. Simpson & W. S. Rholes (Eds.), *Attachment theory and close relationships* (p. 46–76). Guilford Press.
- Brennan, K. A., Shaver, P. R., & Tobey, A. E. (1991). Attachment styles, gender and parental problem drinking. *Journal of Social and Personal Relationships*, 8(4), 451–466. <https://doi.org/10.1177/026540759184001>
- Bretherton, I. (1992). „The origins of attachment theory: John Bowlby and Mary Ainsworth.“ In *Developmental psychology*, 28 (1), pp. 759-775.
- Coan, J. A., Schaefer H. S., & Davidson, R. J. (2006). Lending a Hand: Social Regulation of the Neural Response to Threat. *Psychological Science*, 17(12), 1032.
- Cooper, M. L., Pioli, M., Levitt, A., Talley, A. E., Micheas, L., & Collins, N. L. (2006). Attachment Styles, Sex Motives, and Sexual Behavior: Evidence for Gender-Specific Expressions of Attachment Dynamics. In M. Mikulincer & G. S. Goodman (Eds.),

Dynamics of romantic love: Attachment, caregiving, and sex (p. 243–274). The Guilford Press.

- Cooper, M. L., Shaver, P. R., & Collins, N. L. (1998). Attachment styles, emotion regulation, and adjustment in adolescence. *Journal of Personality and Social Psychology*, 74(5), 1380–1397.
- Csémy, L. & Hamanová, J. (2014). Syndrom rizikového chování v dospívání – teoretické předpoklady a souvislosti. In *Rizikové chování v dospívání a jeho vztah ke zdraví*. (s. 31-48). Praha: Triton.
- Csémy, L., Chomynová, P. & Sadílek, P. (2016). *Evropská školní studie o alkoholu a jiných drogách (ESPAD)*. Výsledky průzkumu v České republice v roce 2015, Praha: Úřad vlády ČR.
- Curtis, Alexa C. (2015) "Defining adolescence," *Journal of Adolescent and Family Health*: Vol. 7: Iss. 2, Article 2.
- Elkins, L. E., & Peterson, C. (1993). *Gender differences in best friendships*. *Sex Roles*, 29(7–8), 497–508. <https://doi.org/10.1007/BF00289323>
- ESPAD (2016). *ESPAD Report 2015 - Results from the European School Survey Project on Alcohol and Other Drugs*, EMCDDA - ESPAD joint publications, Publications Office of the European Union, Luxembourg.
- Fairbairn, C. E., Briley, D. A., Kang, D., Fraley, R. C., Hankin, B. L., & Ariss, T. (2018). A meta-analysis of longitudinal associations between substance use and interpersonal attachment security. *Psychological Bulletin*, 144(5), 532–555.
- Feeney, J. A., Peterson, C., Gallois, C., & Terry, D. J. (2000). Attachment Style as a Predictor of Sexual Attitudes and Behavior in Late Adolescence. *Psychology & Health*, 14(6), 1105. <https://doi.org/10.1080/08870440008407370>
- Feeney, J. A., Noller, P., & Patty, J. (1993). Adolescents' interactions with the opposite sex: Influence of attachment style and gender. *Journal of Adolescence*, 16(2), 169–186. <https://doi.org/10.1006/jado.1993.1015>
- Fonagy, P., Target, M. (2005). *Psychoanalytické teorie: perspektivy z pohledu vývojové psychopatologie*. Praha: Portál.

- Fraley, R. C., & Davis, K. E. (1997). Attachment formation and transfer in young adults' close friendships and romantic relationships. *Personal Relationships*, 4(2), 131–144.
- Fraley, R. C., Waller, N. G., & Brennan, K. A. (2000). An item-response theory analysis of self-report measures of adult attachment. *Journal of Personality and Social Psychology*, 78, 350-365.
- Furman, W. & Buhrmester, D. (1992). Age and Sex Differences in Perceptions of Networks of Personal Relationships. *Child Development*, 63(1), 103.
- Gardner, M., & Steinberg, L. (2005). Peer Influence on Risk Taking, Risk Preference, and Risky Decision Making in Adolescence and Adulthood: An Experimental Study. *Developmental Psychology*, 41(4), 625–635. <https://doi.org/10.1037/0012-1649.41.4.625>.
- Goede, I. H. A., Branje, S. J. T., & Meeus, W. H. J. (2009). Developmental Changes in Adolescents' Perceptions of Relationships with Their Parents. *Journal of Youth and Adolescence*, 38(1), 75–88.
- Graber, J. A., Lewinsohn, P. M., Seeley, John R., & BrooksGunn, J. (1997). Is psychopathology associated with the timing of pubertal development? *Journal of the Academy of Child and Adolescent Psychiatry*, 36, 1768-1776.
- Graber, J. A., Lewinsohn, P. M., Seeley, John R., & BrooksGunn, J. (2004).. Is pubertal timing associated with psychopathology in young adulthood. *Journal of the American Academy of Child and Adolescent Psychiatry*, 43(6), s. 718-726.
- Hazan, C., & Shaver, P. (1987). Romantic love conceptualized as an attachment process. *Journal of Personality and Social Psychology*, 52(3), 511–524. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.52.3.511>
- HBSC (2018). *Adolescent alcohol-related behaviours: trends and inequalities in the WHO European Region, 2002–2014*. Observations from the Health Behaviour in School-aged Children (HBSC) WHO collaborative cross-national study. Copenhagen, WHO Regional Office for Europe.

- Hoeve, M., Stams, G. J. J. M., van der Put, C. E. et al. (2012) A Meta-analysis of Attachment to Parents and Delinquency. *Child Psychology* 40, 771–785 (2012). <https://doi.org/10.1007/s10802-011-9608-1>.
- Inhelder, B., Piaget, J. (1958). *The Growth of Logical Thinking in Childhood and Adolescence*. New York: Basic Books.
- Jessor, R. & Jessor, S. L. (1997). *Problem Behaviour and Psychosocial development: A longitudinal Study of Youth*. New York: Academic Press.
- Jessor, R. (1991). Risk Behavior in Adolescence: A Psychosocial Framework for Understanding and Action. In *Journal of Adolescent Health*, 12, s. 597-605.
- Jessor, R. (2014). Problem behavior theory: A half-century of research on adolescent behavior and development. In R. M. Lerner, A. C. Petersen, R. K. Silbereisen, & J. Brooks-Gunn (Eds.), *The developmental science of adolescence: History through autobiography* (p. 239–256). Psychology Press.
- Kabiček, P. (2014). Vývoj v dospívání. In *Rizikové chování v dospívání a jeho vztah ke zdraví*. (s. 17-31). Praha: Triton.
- Kastbom, A. A., Sydsjo, G., Bladh, M., Priebe, G., & Svedin, C.-G. (n.d.). Sexual debut before the age of 14 leads to poorer psychosocial health and risky behaviour in later life. *ACTA PAEDIATRICA*, 104(1), 91–100.
- Kelman, H. C. (1958). Compliance, Identification, and Internalization: Three Processes of Attitude Change. *The Journal of Conflict Resolution*, 2(1), 51.
- Kobak, R., Rosenthal, N. L., Zajac, K., & Madsen, S. D. (2007). Adolescent Attachment Hierarchies and the Search for an Adult Pair-Bond. *New Directions for Child and Adolescent Development*, 117, 57–72.
- Larson, R. W., Moneta, G., Richards, M. H. & Wilson, S. (2002). Continuity, Stability, and Change in Daily Emotional Experience across Adolescence. *Child Development*, 73(4), 1151.
- Larson, R. W., Richards, M. H., Moneta, G., Holmbeck, G., & Duckett, E. (1996). Changes in adolescents' daily interactions with their families from ages 10 to 18: Disengagement and transformation. *Developmental Psychology*, 32, 744–754.

- Laursen, B., & Collins, W. A. (2004). Parent-child communication during adolescence. In A. L. Vangelisti (Ed.), *Handbook of family communication*, 333–348.
- Laursen, B., Coy, K. C., & Collins, W. A. (1998). Reconsidering changes in parent-child conflict across adolescence: a meta-analysis. *Child development*, 69(3), 817–832.
- Lečbych, M., Pospíšilíková, K. (2012): Česká verze škály Experiences in Close Relationships (ECR): pilotní studie posouzení vztahové vazby v dospělosti. *E-psychologie* [online], 6, 1-11.
- Lečbych, M., Seitzl, M. & Charvat, M. (2016). Psychometrické charakteristiky české verze škály Experiences in Close Relationships (ECR). *Československá psychologie*, 60, 351-371.
- Lerner, R. M., Steinberg, L. (2009). *Handbook of Adolescent Psychology*. 3rd ed. Hoboken: Wiley.
- Lyons-Ruth, K. & Jacobvitz, D. (2018). Attachment Disorganization from Infancy to Adulthood: Neurobiological Correlates, Parenting Context, and Pathways to Disorder. In *Handbook of Attachment* (s. 667-695). New York: Guilford Press.
- Macek, P. (2003). *Adolescence*. Praha: Portál.
- Macek, P., Lacinová, L. (2004). *Vztahy v dospívání*. Brno: Barrister & Principal.
- Main, M., George, C. & Kaplan, N. (1996). *Adult Attachment Interview*. Unpublished manuscript, Department of Psychology, University of California, Berkeley (third edition).
- Main, M., & Solomon, J. (1990). Procedures for identifying infants as disorganised/disoriented during the Ainsworth Strange Situation. In M. T. Greenberg, D. Cicchetti, & E. M. Cummings (Eds.), *Attachment in the preschool years* (pp. 121–160). Chicago, IL: University of Chicago Press.
- Manning, Ray PC, Dickson, Joanne M, Palmier-Claus, Jasper, Cunliffe, Alexandra and Taylor, Peter J (2017) A systematic review of adult attachment and social anxiety. *Journal of Affective Disorders*, 211. 44-59.
- Marcia, J. E. (1966) Development and Validation of Ego Identity Status, *Journal of Personality and Social Psychology*, 3, 551–558. <http://dx.doi.org/10.1037/h0023281>

- Mareš, P., Rabušič, L. & Soukup, P. (2015). *Analýza sociálněvědních dat (nejen) v SPSS*. Brno: Masarykova univerzita.
- Markiewicz, D., Lawford, H., Doyle, A. B. & Haggart, N. (2006). „Developmental Differences in Adolescents’ and Young Adults’ Use of Mothers, Fathers, Best Friends, and Romantic Partners to Fulfill Attachment Needs.“ In *Journal of Youth and Adolescence*, 35 (1), pp. 127–140.
- Marvin, R. S., Britner, P. A. (1999). „Normative Development: The Ontogeny of Attachment.“ In J. Cassidy, P. R. Shaver (Eds.). *Handbook of attachment: Theory, research and clinical applications* (44–65). New York: Guilford Press.
- Maysless, O., & Scharf, M. (2007). Adolescents’ Attachment Representations and Their Capacity for Intimacy in Close Relationships. *Journal of Research on Adolescence*, 17(1), 23–50.
- Mikulincer, M., & Shaver, P. R. (2007). *Attachment in Adulthood: Structure, Dynamics, and Change*. New York: Guilford Press.
- Natterson-Horowitz, B., & Bowers, K. (2012). *Zoobiquity*. London: Ebury Publishing.
- Orth, U., Robins, R. W., & Widaman, K. F. (2012). Life-span development of self-esteem and its effects on important life outcomes. *Journal of Personality and Social Psychology*, 102(6), 1271–1288. <https://doi.org/10.1037/a0025558>
- Pertold, F. (2016). *Přechod na střední školu, pití alkoholu a vliv vrstevníků na kouření mládeže*. Praha: Národohospodářský ústav AV ČR.
- Praško, J. (2005). *Úzkostné poruchy: klasifikace, diagnostika a léčba*. Praha: Portál.
- Rosenstein, D. S., & Horowitz, H. A. (1996). Adolescent Attachment and Psychopathology. *Journal of Consulting & Clinical Psychology*, 64(2), 244.
- Rosenstein, D. S., & Horowitz, H. A. (1993). *Working Models of Attachment in Psychiatrically Hospitalized Adolescents: Relation to psychopathology and personality*. Paper presented at the biennial meeting of the Society for Research in Child Development, New Orleans.
- Schachner, D. A. & Shaver, F. R. (2004). Attachment dimensions and sexual motives. *Personal Relationships*, 11(2), 179–195. <https://doi.org/10.1111/j.1475-6811.2004.00077>.

- Schindler, A., & Broening, S. (n.d.). A Review on Attachment and Adolescent Substance Abuse: Empirical Evidence and Implications for Prevention and Treatment. *SUBSTANCE ABUSE*, 36(3), 304–313.
- Schwab-Stone, M. E., Chen, C., Greenberger, E., Silver, D., Lichtman, J. & Voyce, C. (1999). No Safe Haven II: The Effect of Violence Exposure on Urban Youth. *Journal of the American Academy of Child and Adolescent Psychiatry*, 38, 359-367.
- Seiffge-Krenke I., Aunola K., & Nurmi J. (2009). Changes in stress perception and coping during adolescence: the role of situational and personal factors. *Child Development*, 80(1), 259–279.
- Siegel, D. J. (2016). *Rozbouřený mozek: dospívání, teenageři a jejich výchova*. Praha: Triton.
- Skopal, O., Dolejš, M. & Suchá, J. (2014). *Vybrané osobnostní rysy a rizikové formy chování u českých žáků a žákyň*. Olomouc: Univerzita Palackého.
- Sobotková, V. N., Blatný, M., Hrdlička, M. & Jelínek, M. (2014). *Rizikové a antisociální chování v adolescenci*. Praha: Grada.
- Solomon, J. & George, C. (2018). The Measurement of Attachment Security and Related Constructs in Infancy and Early Childhood. In *Handbook of Attachment* (s. 366-396). New York: Guilford Press.
- Spangler, G. & Grossmann, K. E. (1993). Biobehavioral Organization in Securely and Insecurely Attached Infants. *Child Development*, 64(5), 1439. <https://doi.org/10.2307/1131544>
- Stattin, H., & Klackenberg, G. (1992). Discordant Family Relations in Intact Families: Developmental Tendencies over 18 years. *Journal of Marriage and Family*, 54(4), 940. <https://doi.org/10.2307/353174>
- Stovall-McClough, K. CH. & Dozier, M. (2018). Attachment States of Mind and Psychopathology in Adulthood. In *Handbook of Attachment* (s. 715-737). New York: Guilford Press.
- Širůčková, M. (2015). *Rizikové chování a jeho psychosociální souvislosti*. In *Prevence rizikového chování ve školství* (s. 50-58). Praha: Lidové noviny.
- Štětinová, T. (2018). *Citová vazba k rodičům a její vliv na úroveň osobní pohody (well-being) adolescentů*. Bakalářská práce. Praha: Univerzita Karlova.

- Thorová, K. (2015). *Vývojová psychologie: Proměny lidské psychiky od početí po smrt*. Praha: Portál.
- Trzesniewski, K. H., Donnellan, M. B., Moffitt, T. E., Robins, R. W., Poulton, R., & Caspi, A. (2006). Low self-esteem during adolescence predicts poor health, criminal behavior, and limited economic prospects during adulthood. *Developmental Psychology*, 42(2), 381–390. <https://doi.org/10.1037/0012-1649.42.2.381>
- Vágnerová, M. (2012). *Vývojová psychologie: dětství a dospívání*. Praha: Karolinum.
- Wearden, A. J., Lambertson, N., Crook, N., Walsh, V. (2005). Adult attachment, alexithymia, and symptom reporting: an extension to the four category model of attachment. *Journal of Psychosomatic Research*, 58(3), 279-288.
- Weiss, P. & Zvěřina, J. (2001). *Sexuální chování v ČR – situace a trendy*. Praha: Portál.
- Weiss, P. (2012). *Sexuální chování a sexuální postoje obyvatelstva České republiky: výsledky reprezentativních výzkumů*. Disertační práce. Praha: Katedra psychologie FF UK.
- Weiss, P., Pastor, Z. & Sigmundová, D. (2017). Trends in Sexual Behaviour in Czech Schoolchildren between 2002-2014. *Central European Journal Of Public Health*, 25 Suppl 1, S64–S68.
- Weissberg, R. P., Voyce, C. K., Kaspro, W. J., Arthur, M. W. & Shriver, T. P. (1991). *The Social and Health Assessment*. Chicago: Authors.
- Wolt, R., & Halama, P. (2014). Vzťahová väzba v kontexte rizikového užívania alkoholu, nelegálnych drog a interpersonálnych problémov. *Addictology / Adiktologie*, 14(2), 146–157.
- Zeifman, D., M. & Hazan, C. (2018). Pair Bonds as Attachments: Mounting Evidence in Support of Bowlby Hypothesis. In *Handbook of Attachment* (s. 399-415). New York: Guilford Press.
- Zell, E., Krizan, Z. & Teeter, S. R. (2015). Evaluating gender similarities and differences using metasynthesis. *American Psychologist*, 70(1), 10–20.

Elektronické zdroje

Český statistický úřad (2019). *Pohyb obyvatelstva – Česká republika*. Dostupné z:
<https://www.czso.cz/csu/czso/domov>.

Holmes, T. H. & Rahe R. H. (1967). *The Social Readjustment Rating Scale*. Dostupné z:
<https://www.stress.org/wp-content/uploads/2019/04/stress-inventory-1.pdf>.

Pew Research Center (2013). *Global Attitudes survey*. Dostupné z:
<https://www.pewresearch.org/global/interactives/global-morality/>.

7 Seznam příloh

Příloha č. 1 – Informovaný souhlas pro rodiče

Příloha č. 2 – Použité metody

Příloha č. 3 – Vztah mezi jednotlivými formami rizikového chování